

**T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**İ'RÂBU'L- KUR'ÂN VE ME'ÂNİ'L- KUR'ÂN AÇISINDAN
KALEM SÛRESİ VE TEFSİRİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet Zeki DOĞAN

VAN-2014

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

**İ'RÂBU'L- KUR'ÂN VE ME'ÂNİ'L- KUR'ÂN AÇISINDAN
KALEM SÛRESİ VE TEFSİRİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Mehmet Zeki DOĞAN

Danışman

Prof. Dr. Ömer PAKİŞ

VAN-2014

KABUL VE ONAY SAYFASI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu çalışma, jürimiz tarafından SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI, TEFSİR BİLİM DALI'NDAYÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan: Prof. Dr. Ömer PAKİŞ

Üye (Danışman): Prof. Dr. Ömer PAKİŞ

Üye: Yrd. Doç. Dr. Yunus KAPLAN

Y. Üye: Yrd. Doç. Dr. Mehmet KESKİN

ONAY: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../ / 2014

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR	VII
1. GİRİŞ: ARAŞTIRMANIN TEKNİK VE BİLİMSEL ALT YAPISI	1
1. 1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI.....	1
1. 2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI.....	3
2. KALEM SÛRENİN TANITIMI	4
2. 1. SÛRENİN ADI	5
2. 2. SÛRENİN NÜZÛLÜ	5
2. 3. SÛRENİN ÖNCEKİ VE SONRAKİ SÛRELERLE MÛNASEBETİ.....	6
2. 3. 1 SÛRENİN MÛLK SÛRESİ İLE MÛNASEBETİ.....	8
2. 3. 2. SÛRENİN HÂKKA SÛRESİ İLE MÛNASEBETİ	9
2. 4. İ'RÂBU'L- KUR'ÂN	9
2. 4. 1. İ'RÂBU'L- KUR'ÂN ÇALIŞMALARI.....	10
2. 5. ME'ÂNİ'L- KUR'ÂN.....	11
2. 5. 1. MEÂNİ'L-KUR'ÂN ÇALIŞMALARI.....	12
3. SÛRENİN KONULARI VE TEFSİRİ	14
3. 1. KALEME VE YAZDIKLARINA YEMİN	14
3. 2. HZ. PEYGAMBER'İN YÜCE AHLÂKI.....	23
3. 3. İNANMAYANLARIN HZ. PEYGAMBER'DEN İSTEKLERİ.....	34
3. 4. İNANMAYANLARIN BAZI ALÂMETLERİ	38
3. 5. BURNA DAMGA VURMA.....	48
3. 6. BAHÇE SAHİPLERİNİN SINANMASI	51
3. 7. MUTTAKİLERE VERİLEN NAİM CENNETİ	66
3. 8. KİYAMETTE SECDEYE DAVET	74
3. 9. YUNUS (A.S.)'A GELEN YARDIM.....	83
3. 10. NAZAR (GÖZ DEĞMESİ) KONUSU.....	90
4. SÛREDEKİ USÛL KONULARI	95
4. 1. HURÛF-I MUKATTA'A	95
4. 1. 1. SÛREDE YER ALAN MUKATTA'A HARFİ VE HİKMETİ.....	98
4. 2. KUR'ÂN'DA YEMİNLER	100
4. 2. 1. SÛREDE YER ALAN YEMİNLER VE HİKMETLERİ.....	101
4. 3. KUR'ÂN KISSALARI	102

4.3.1.SÛREDE YER ALAN KISSALAR VE HİKMETLERİ.....	105
5. SONUÇ.....	108
6. KAYNAKLAR	110
7. ÖZET	115
8. ABSTRACT	116

ÖNSÖZ

Yüce Allah tarafından, dünya ve âhiret mutluluğunun yollarını göstermek için gönderilen Kur'ân, sadece okunmak için değil, aynı zamanda anlaşılacak ve yaşanmak için de inen son ilâhî kitaptır. Bu amaca yönelik olarak İslam kültür tarihi boyunca ulâma binlerle ifade edebilecek çalışmalar yapmıştır.

Kur'ân, Allah'ın insanlara en büyük armağanıdır. Allah, insanlara bu armağanı gönderirken kendi aralarındaki iletişim aracı olan dili kullanmış ve sünnetullah gereği her topluma genelde kullandığı dil ile hitap etmiştir. Kur'ân'ın ilk muhatapları Araplar olduğu için Kur'ân'ın dili, indiği dönemin ve coğrafyanın dilsel ve kültürel özelliklerini yansıtan Arapça olmuştur. Dolayısıyla Kur'ân'ın anlaşılmasının öncelikli şartlarından birisi, Arapça'nın bütün özellikleriyle bilinmesidir.

İlk dönemlerden başlayarak günümüze kadar yapılan tefsir çalışmalarında Kur'ân'ın öncelikli olarak dil çerçevesinde anlaşılmaya çalışılması ve yorumlanması bunun doğal bir sonucudur. Bununla birlikte Arapça'nın dil özelliklerinin bilinmesi Kur'ân'ın anlaşılmasında tek başına yeterli değildir. Kur'ân, indiği dönemin dilini ve kavramlarını kullanırken, birçok sözcüğe yeni anlamlar yüklemiş, deyim yerindeyse onları terimleştirmiştir. Bu sözcüklerin doğru anlaşılması için, lügat anlamlarının yanı sıra, Kur'ân'ın söz konusu kelimelere yüklediği anlamların da bilinmesi gerekir. Zira kelimelerin ve âyetin dilsel bağlamının bilindiği her durumda dahi âyetler tam olarak anlaşılabilir.

Arap dilinde i'râb, hem dinleyici için hem de konuşmacı için bir rehber görevini görmektedir. İ'raba aykırı bir söz, dinleyici tarafından anlaşılmadığı gibi konuşmacı tarafından da söylendiği zaman uygun olmaz. Kur'ân metni gibi yüksek sanat değerine ve edebî bir üsluba sahip bir metnin i'râbsız olarak tamamen anlaşılması mümkün değildir.

Çalışmamızda bir âyeti tefsir ederken, kelimenin sözlük ve terim anlamını, âyetlerdeki belâgat, kelime ve cümlelerin i'râbları ile farklı i'râb şekilleri üzerinde duracağız. İ'râb şekillerini âyetlerden, Arap edebiyatından örneklerle destekleyerek kırâat farklılıklarına da değinmeye çalışacağız. Böylece kırâatlerin i'râb ve dil hususiyetlerini, Arap diline uygunluğunu, kırâatler arasındaki anlam farklılıklarını başka âyetlerden ve Arap edebiyatından misallerle açıklayacağız.

Çalışmamız, bir giriş ve üç bölümden oluşacaktır. Girişte çalışmanın kapsamı, metodu, gayesi ve kaynakların değerlendirilmesi konularına yer verilecektir.

Birinci bölümde, sûrenin tanıtımı, ismi, nüzûl sebebi, i'rabu'l-Kur'ân, meânî'l- Kur'ân ve tenasubu's-sûver açısından değerlendirilmesi ele alınacaktır.

İkinci bölümde, sûrenin konuları ve tefsiri olan kalem'e ve yazdıklarına yemin, Hz. Peygamberin yüce ahlâkı, inanmayanların Hz. peygamberden istekleri, inanmayanların alâmetleri, burna damga vurma, bahçe sahiplerinin sınanması,

muttakilere verilen naim cenneti, kıyamette secdeye davet, Yunus (a.s.)'a gelen ilahî inâyet ve nazar konuları anlatılacaktır.

Üçüncü bölümde ise, sûredeki usûl konuları olan hurûf-ı mukatta'a ve hikmeti, Kur'ân'da yeminler, sûredeki yeminler ve hikmetleri, Kur'ân kıssaları, sûrede yer alan kıssalar ve hikmetleri ele alınacaktır.

Çalışmamızda kaynaklar, ilk geçtikleri yerlerde tüm bibliyografik bilgileriyle, daha sonraki yerlerde yazarın tek bir eseri var ise a.g.e. kısaltması ile fazla eseri varsa eserlerin kısaltılmış şekilleri ile verilecektir. Ayrıca ansiklopediler ilk geçtikleri yerde tam, daha sonraki kullanımlarında ise kısaltmalar halinde kullanılacaktır. Âyetlerin mealleri, bir heyet tarafından hazırlanan ve Diyanet İşleri Başkanlığı yayınlarından olan *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*'nden aktarılacaktır. Kur'ân metinleri, şiirler ve deyimler Arapça olarak yazılacak ve terceme edilecektir.

Çalışmamız boyunca tenkit ve önerileriyle yol gösteren saygıdeğer Prof. Dr. Ömer PAKİŞ, Yrd. Doç. Dr. Yunus KAPLAN, Yrd. Doç. Dr. Mehmet KESKİN ve diğer hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Mehmet Zeki DOĞAN

Van-2014

KISALTMALAR

a.g.e. :	Adı geçen eser
a.g.m.:	Adı geçen makale
a.g.t. :	Adı geçen tez
a.s. :	Aleyhi's-selâm
AÖF :	Açıköğretim Fakültesi
Bkz. :	Bakınız
C. :	Cilt
çev :	Çeviren
DİA :	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB :	Diyanet İşleri Başkanlığı
TDK :	Türk Dil Kurumu
TDV :	Türkiye Diyanet Vakfı
MEB :	Milli Eğitim Bakanlığı
h. :	Hicri
H.z. :	Hazreti
İst. :	İstanbul
İFAV :	İlahiyat Fakültesi Vakfı
m. :	Milâdî
nşr. :	Neşreden
r.a. :	Radıyallahu a'nh
s. :	Sayfa
trs. :	Tarihsiz
tsh. :	Tashih eden
thk. :	Tahkik eden
tlk. :	Ta'lik eden
vb. :	Ve benzeri
Yay. :	Yayınları
vd. :	Ve devamı

GİRİŞ

Kur'ân, İslam dininin temel kaynağıdır. Kur'ân sadece Araplara değil, bütün insanlığa gönderilmiştir. Bu sebeple ilk asırlardan itibaren müslümanların en büyük mesâileri, Kur'ân'ın getirdiği mesajı anlamaya yönelik olmuştur.

İlâhî vahiy eseri olan ve benzerini yapmaktan bütün asırlardaki insanların âciz kaldığı Kur'ân'ın her çağda yeni bir tefsirine ihtiyaç vardır. Onun, her dönemin insanına vereceği mesajlarda o asrın anlayış ve seviyesine göre birtakım farklılıkların olması tabiidir. Nitekim birçok âyet bugün klasik tefsirlerden daha farklı olarak yorumlanmakta ve bu şekilleriyle insanlara yeni mesajlar vermektedir.

Bu sebeple Kur'ân, tarih boyunca gerek Müslümanlar, gerekse Müslüman olmayanlar tarafından büyük alaka görmüş ve devamlı olarak ilmî çevrelerin ilgi odağı olmuştur. Kur'ân, diğer semavî kitaplardan hiç birine nasip olmayan ilmî bir teveccühe mazhar olmuştur. İlim çevreleri, Kur'ân'ı birçok yönden ele almış ve onun bu çeşitli yönlerinden hareketle birçok ilim dalı geliştirmişlerdir. Kur'ân'a gösterilen bu yoğun ilgi neticesinde İslâm tarihinin erken dönemlerinden itibaren tefsir çalışmaları ortaya çıkmış ve Kur'ân'ın lafız-mana hususiyetleri bütün yönleriyle incelenmiştir.

Kur'ân'ın müfred, cümle, üslûp, kasem, darb-ı mesel, mecaz, nesh, istiare, nüzûl sebebi vb. onlarca konusu ilim çevrelerinin dikkattini celbetmiş ve bu konular müstakil eserler halinde detaylı bir şekilde işlenmiştir. Hatta Kur'ân'ın kimi konuları hakkında müstakil ilim dalları bile teşekkül etmiştir. Bazı konular hakkında da yüzlerce eser yazılmıştır. İslâm tarihinin erken dönemlerinden itibaren başlayan bu çalışmalar, bazı dönemlerde hızlanmış bazı dönemlerde ise yavaşlamıştır.

1. 1. ARAŞTIRMANIN TEKNİK VE BİLİMSEL ALT YAPISI

1. 1. 1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Yüce Allah'ın insanların hidâyeti için gönderdiği Kur'ân, insanın dünya ve âhiret mutluluğuna erişmesini ana hedef edinmiştir. Yüce Allah, elçileri aracılığıyla gönderdiği bu ilâhî mesajın bir öğüt olduğunu vurgulamaktadır. Kim ona itaat edip emirlerine uygun hareket ederse izzet bulacak, kim de ona isyan edip onun emir ve yasaklarını ihlal ederse zelil olacaktır. Kur'ân'dan faydalanabilmek için de onu anlamak gerekir.

Kur'ân'ın anlaşılması için her çağda ulâma birçok çalışma yapmıştır. “Ulûmü'l-Kur'ân” adı altında ortaya çıkan birçok ilim dalı, bu çalışmaların sonuçlarındandır.

Günümüzde Kur'ân'ı baştan sona tefsir etme geleneğinin yanında her hangi bir sûrenin tefsirini ele alma veya bir konuyu Kur'ân ışığında inceleme yaygınlık kazanmıştır. Konulu tefsire duyulan ihtiyacı şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

1. Ele alınan sûrenin Kur'ân'ın bütünlüğü içindeki yerini ortaya koymak,

2. Ele alınan sûrenin güncelliğini ve içerdiği mesajları muhataba sunmak,
3. Dönemin ihtiyacına veya sosyal bir probleme yönelmek,
4. Fazileti hakkında haber vârid olan âyet ve sûreye yönelmek,
5. Eğitim maksadı gütmektir.

Biz de bu çalışmamızda Kalem sûresinin kapsadığı konuları ele alarak, onların Kur'ân konteksi içerisinde kazandıkları manaları tespit edip konuyla ilgili temel problemleri genel ilke ve esaslar çerçevesinde açıklamayı hedeflemekteyiz.

Kalem sûresinin içeriğine bakıldığında, mü'minlerle müşriklerin arasındaki mücadele ve bu mücadele sonucunda mü'minlerin mutlaka zafere ulaşacakları, büyük ecirlere kavuşacakları mesajları verilmektedir.

Hak ile batıl mücadelesi tarih boyunca var olagelmıştır. Bu, sünnetullah gereğidir. Hz. Âdem (a.s.)'ın çocukları Hâbil ile Kâbil'den beri devam eden bu mücadele, Kur'ân'ın nüzûlü ile sona ermiş değildir. Bu sebeple başta Hz. Muhammed olmak üzere eza ve cefa gören mü'minlere teselli veren ve imân-küfür mücadelesini konu alan Kalem sûresini ele almayı uygun gördük.

Bu çalışmamızda, Kalem sûresinin ana konuları olan kalem'e ve yazdıklarına yemin, Hz. Peygamberin yüce ahlâkı, inanmayanların Hz. peygamberden istekleri, inanmayanların alâmetleri, burna damga vurma, bahçe sahiplerinin sınanması, muttakilere verilen naim cenneti, kıyamette secdeye davet, Yunus (a.s.)'a gelen ilahî inâyet, nazar konusu ve sûredeki usûl konuları olan hurûf-ı mukatta'a, Kur'ân'da yeminler, Kur'ân'daki kıssaların gayeleri ele alınarak âyetlerdeki özel anlamlarından hareketle Kur'ân bütünlüğü içerisindeki kavramsal anlamlarını belirlemeye çalışacağız.

Kalem Sûresini tefsir etmeye çalışırken, sûrede geçen kavramların mana açısından daha belirgin kılınabilmesi için anlama ilişkin dokuların oluşturulması paralelinde, ilgili kavramların sözlük ve terim anlamlarına da değineceğiz.

Kalem Sûresini inceleme ve araştırma sebeplerimizin başında, önemli konuları içeren Kalem sûresini son bilimsel çalışmalar ışığında, müstakil bir biçimde ele alma ihtiyacının öne çıkmış olmasıdır. Kur'ân metni merkezli ve tefsir geleneği çerçevesinde yapılacak incelemede, günümüz şartlarında ortaya çıkan sorunlara cevap sadedinde kaleme alınmış güncel çalışmalardan da istifade edilecektir. Bu manada eski ve yeni tefsirler bir potada birleştirilerek, çalışmanın anlam dokusuna ilişkin tespitlerde bulunulacaktır.

Yaptığımız araştırmalarda Türkiye'de Kalem sûresi ve tefsiri hakkında müstakil bir çalışmaya rastlayamadık. Ancak İslam âleminde Kalem sûresi hakkında yüksek lisans tezi olarak şu üç çalışma mevcuttur:

1- Receb Ahmed Abdüttewvâb'ın *Kıssatü ashâbi'l-cenne ve'l-İbre fihâ kemâ tüsavviruhâ sûretü'l-Kalem'i* (Ezher Üniv., Usûli'd-Dîn fakültesi, 1982),

2- Rifat İsmâil es-Sûdânî'nin *Min esrâri'n-nazmi'l-Kur'ânî fî sûreti'l Kalem'i* (Kahire, 1991),

3- Melîha Abdullah el-Hârisî'nin *Tefsîru sûreti'l-Kalem'i* (er-Riâsetü'l-âmme li ta'lîmi'l-benât, Cidde, 1402).

1. 1. 2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Bu çalışmada bizim birinci derecedeki kaynağımız, Kur'ân ve onun beyanı olan sünnet, ikinci derecedeki kaynaklarımız ise rivâyet ve dirâyet tefsiri yönüyle öne çıkan şu tefsirler olacaktır:

- 1- Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî (310/ 923)'nin *Câmiu'l-Beyân an Tevil-i Ây'il Kur'ân'ı*,
- 2- Ebû İshak İbrâhîm b. Serriyy b. Sehl ez-Zeccâc (311/923)'in *Meânî'l-Kur'ân ve İ'rabuh'u*,
- 2- Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb el-İsfahani (425/1034)'nin *Müfredâtü Elfazi'l-Kur'ân'ı*,
- 3- Ebû'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez- Zemahşerî (538/1143)'nin *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Akavil fi Vucûhi't-Te'vil'i*,
- 4- Fahrüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer er-Razî (606/1209)'nin *Mefâtihu'l-Gayb'ı*,
- 5- Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensari el-Kurtubî (671/1258)'nin *el-Cami' li Ahkami'l-Kur'ân'ı*,
- 6- Nâsiruddîn Ebû Said Abdullâh b. Amr b. Muhammed eş-Şirazi el-Beydâvî (685/1286)'nin *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil'i*,
- 7- Ebû'l-Fidâ İsmail b. Kesir (774/ 1373)'in *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim'ı*,
- 8- Ebû'l-Fadl Şihabuddin es-Seyyit Mahmut el-Alûsî (1270/1853)'nin *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Sab'il-Mesani'si*,
- 9- Muhyeddin b. Ahmet Mustafa Derviş (1403/1982)'in *İ'rabu'l-Kur'an ve Beyanüh'ü*,
- 10- Vehbe Zuhaylî'nin *Tefsiru'l-Münir'i*, v.b. müfessirlerin eserleri takip edilecektir.

Yukarıda sayılan eserlere ilave olarak, Kur'ân ile ilgili terimlerin etimolojik ve filolojik yönlerini izah için lügat, kamus, ma'ani'l-Kur'ân, i'rabu'l-Kur'ân, müfredat, ğaribu'l-Kur'ân gibi eserlere de müracaat edilecektir.

2. KALEM SÛRENİN TANITIMI

Kalem sûresi, elli iki âyet olup Mekke’de nazil olmuştur. Bu sûre diğer Mekkî sûreler gibi insanların imân edip Allah’ın takdirine boyun eğmeleri gerektiğini ve her şeyin o Yüce Rabbinin dilemesi ve takdiriyle meydana geldiğini beyan ile başlamaktadır.

Genel olarak Kalem sûresinin üç ana konu üzerinde durduğunu söyleyebiliriz:

Birinci bölümde (âyet 1-7) ilk olarak kaleme ve yazdıklarına yeminle söze başlanır. Bundan sonra inkârcılar tarafından Hz. Muhammed’e iftiralara cevap verilerek onu aşağılamak ve gözden düşürmek isteyenlerin iddia ve isnatlarının yersizliği aksine o’nun deli, mecnun, cin çarpmış bir kişi olmadığı, bilâkis çok yüce bir ahlâka sahip olduğu vurgulanır.

Sûrenin ikinci bölümünde (âyet 8-16) dönemin Mekke’inde herkesçe bilinen bazı simaların isimleri anılmaksızın, ahlâki portreleri çizilmektedir. Bu sayede insanlar Hz. Muhammed’in yüksek ve temiz ahlâkıyla müşriklerin karakterini mukayese ederek karşı çıkanların tavırlarının ne kadar çirkin olduğunu göreceklerdir. Bu çerçevede insanlara tepeden bakma, başkalarını çekiştirme, insanlar arasında dedikodu yapma, iyiliğin amansız düşmanı olma, saldırganlık ve kabalık gibi ahlâkî zaafılara dikkat çekilmektedir. İnsanların onur ve şahsiyetini hedef alan, dolayısıyla içtimâî ahlâkî zedeleyen bu olumsuz davranışların zikredilmesiyle bu kişilerin karakterleri yerilirken, diğer taraftan Müslümanların bu özelliklerden şiddetle kaçınmaları tavsiye edilmektedir.

Ayrıca kazandıklarını fakirlerle paylaşmayan ve onlara bir şey vermek istemeyen kimselerin burnunun yere sürüleceği beyan edilerek bahçe sahiplerinin kıssası anlatılmaktadır. Bu misâl ile Mekkelilere, bahçe sahiplerinin, sâlih bir kul tarafından ikaz edilmesi gibi Hz. Muhammed’in gönderilişinin de bir ikaz ve imtihan olduğu uyarısı yapılmaktadır.

Daha sonra 34-47. âyetlerde müşriklere hitap edilmektedir. Bazen doğrudan doğruya bunlar muhatap alınırken, bazen de Allah Resûlü’ne hitap edilmiş fakat dolaylı olarak onlar ikaz edilmişlerdir.

Üçüncü bölümde (âyet 48-52) nüzûl sırasına göre ilk defa bir peygamber kıssasına yer verilir. Allah’ın kutlu elçisi Hz. Yunus’un yaşadığı bir tecrübe anlatılır. Bu kıssa ile Mekke müşriklerinin acımasız işkenceleri altında bunalmış olan peygamberimiz sabra davet edilir. Böylece hem Resûlullah efendimiz hem de tercihini ondan yana kullanmış, onun safında yer almış ilk Müslümanlar teselli edilir. Allah Resûlü’ne, Allah’ın emri kesinleşinceye kadar tebliğ yolundaki zorluklara göğüs gererek sabır göstermesi, Yunus (a.s.) gibi sabırsızlık ederek onun düştüğü belalara düşmemesi hatırlatılır.

Daha sonra sûre, Mekke müşriklerinin Resûl-i Ekrem efendimize nazar etmek suretiyle onu gözleriyle yok etmek arzu ve planları ortaya koyarak bir uyarıyla son bulur.

2. 1. SÛRENİN ADI

Sûre, adını birinci âyetle geçen “kalem” kelimesinden almış olup yaygın olarak bu adla anılmaktadır. Bu sûreye Kalem sûresi adının verilmiş sebebi Yüce Allah’ın sûrenin başında şöyle yemin etmesindendir: “*Bu kaleme ve yazmakta oldukları şeylere and olsun ki...*”¹ Yüce Allah’ın kalem ile yemin etmesi onun için bir ta’zimdir. Çünkü kalemi yaratmak pek büyük bir hikmete delildir. Ayrıca kalemin anlatılamayacak kadar çok faydaları vardır. Tefsirlerde bu sûreye “Nûn” sûresi de denilmiştir.² Buhârî ise sûrenin adını “Nûn ve’l-Kalem” olarak kaydetmiştir.³ Nüzûl sırası bakımından başında hurûf-ı mukatta’anın geçtiği ilk sûredir.⁴

2. 2. SÛRENİN NÜZÛLÜ

Hasan, İkrime, Atâ ve Câbir’den nakledilen görüşe göre bu sûre Mekke’de Alak sûresinden sonra nazil olmuştur. İbn Abbâs’tan aktarılan rivâyete göre ilk önce sırasıyla Alak, Kalem, Müzzemmil ve Müddessir sûreleri nazil olmuştur.⁵ Sûrenin muhtevası göz önünde bulunduğunda Mekke döneminde Hz. Peygambere karşı baskıların şiddetlendiği sırada indiği anlaşılmaktadır.⁶

İbn Abbâs ve Katâde’ye göre sûrenin 1-16, 33-47 ve 50-52 âyetleri mekkî, 16-33 ve 47-50 âyetleri ise medenîdir. Sûrenin çoğunun Velid b. Muğîre ve Ebû Cehil hakkında nazil olduğu nakledilmiştir.⁷

“*Sen, devamlı yemin edip duran, izzet-i nefsi bulunmayana itâat etme. Daima ayıplayan ve lâf götürüp getirene, durmadan hayra engel olana, haddi aşana, çok günahkâra, kaba, haşin ve bunlardan başka zenîm (yani) kulağı kesik olana (da sakın itâat etme)*”⁸ âyetiyle ilgili İbn İshak der ki: Ahnes b. Şerîk b. Amr es-Sekafî kavminin ileri gelenlerinden ve sözü dinlenen bir kimseydi. Hz. Muhammed’e eziyet eder, onunla hep tartışırdı. Bundan dolayı Yüce Allah onun hakkında bu âyetleri indirmiştir. Bu âyetlerin Velid b. Muğîre, Zühre oğulları ile antlaşmalı olan Ahnes b. Şerîk es-Sekafî veya Esved b. Abdi Yağûs hakkında nazil olduğu da rivâyet edilir. Ancak Taberî’ye göre bu âyetin Esved b. Abdi Yağûs hakkında nazil olduğuna dair haber sahih değildir.⁹

¹ Kalem, 68/1.

² Hayrettin Karaman ve diğerleri, *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, DİB Yay., Ankara, 2007, V, 353.

³ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebi’l-Hasan İsmail b. İbrahim el-Buhârî, *el-Cami’u’s-Sahih*, Menakıb, 23, Daru İbn Kesir, Beyrut, 1993, II, 23.

⁴ M. Uğur Derman, “Kalem Sûresi”, *DİA*, İst., 2001, XXIV, 245.

⁵ Ebu’l-Fadl Şihabuddin es-Seyyit Mahmut el-Alûsî, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azim ve’s-Sab’i’l-Mesani*, Daru’l-Fikr, Beyrut, 1987, XXV, 22.

⁶ M. Uğur Derman, “Kalem Sûresi”, *DİA*, İst., 2001, XXIV, 245.

⁷ Muhammed ebu Abdillâh b. Ahmed el-Ensari el-Kurtubî, *el-Cami’ li Ahkami’l-Kur’ân*, Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1983, XVII, 146.

⁸ Kalem, 68/8-13.

⁹ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Tevil-i Ây’il Kur’ân*, Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1992, VIII, 379.

Rivâyete göre “mal ve oğullar sahibi olmuş diye, âyetlerimiz ona okunduğu zaman “Öncekilerin masallarındır.” der. Biz, onun burnunu yakında yere sürteceğiz¹⁰” âyetleri de Velîd b. Muğîre hakkında nazil olmuştur.¹¹

“Biz, vaktiyle o bahçe sahiplerini denediğimiz gibi bunları da denedik. Hani sabah olunca onu mutlaka devşireceklerdi ve biçeceklerine yemin etmişlerdi”¹² âyetleri, İbn Ebî Hatim’in İbn Cüreyc’den rivâyetine göre Bedir günü Ebû Cehil’in “onları yakalayıp iplerle bağlayın ve kimseyi öldürmeyin” demesi üzerine nazil olmuştur.¹³

“Biz, Müslümanları mücrimler gibi tutar mıyız hiç? Ne oluyor size, nasıl hükmediyorsunuz? Yoksa size mahsus bir kitap var da ondan mı okuyorsunuz?”¹⁴ âyetleri, İbn Abbâs ve başkalarından gelen rivâyete göre Mekke müşriklerinin “elbette âhirette bize, size verileceklerden daha hayırlıları verilecek” demeleri üzerine nazil olmuştur.¹⁵

“Sen Rabbinin hükmüne sabret ve balık sahibi gibi olma. Hani o, gamla dolu olarak Rabbine seslenmişti. Rabbin katından ona bir nimet erişmiş olmasaydı mutlaka o, kınanmış olarak çıplak bir yere atılacaktı.”¹⁶ âyetleri rivâyete göre, Hz. Peygamber İslâm’ı tebliğ etmek için Taiflilere gittiğinde kendisine eziyet vermeleri üzerine onlara beddua etmek istemiş olması nedeniyle bu âyetler nazil olmuştur.¹⁷

“Doğrusu o küfretmiş olanlar zikri işittiklerinde az kalsın seni gözleriyle devireceklerdi. “Hiç şüphe yok ki o delidir”, diyorlardı.”¹⁸ âyeti hakkında Kelbî şöyle der: İnanmayanlar Hz. Peygambere göz değdirmeye çalıştılar. Onlardan bir adam vardı ki iki veya üç gün bir şey yemez, sonra abasının bir köşesini kaldırır, yoldan geçen develere, davara bakar, bir deve veya koyun hakkında “bu güne kadar bundan daha güzelini görmedim” der ve o hayvan çok gitmeden yere düşüp ölürdü.” İşte inanmayanlar bu adamdan Hz. Peygambere nazar etmesini istemişler, o da bu isteğe muvafakat etmiş ancak Yüce Allah, Resûlünü o adamın nazarından koruyup kendisine bu âyeti indirmiştir.¹⁹

2.3. SÛRENİN ÖNCEKİ VE SONRAKİ SÛRELER İLE MÛNASEBETİ

Kur’ân, Yüce Allah tarafından gönderilen, çelişki ve tutarsızlıklardan uzak ilâhî bir kitaptır. Bu gerçeği Yüce Allah Kur’ân’da şöyle bildiriyor: “Kur’ân’ı

¹⁰ Kalem, 68/14-15.

¹¹ Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vahidî, *Esbâbu’n-Nüzûl*, Mısır, 1315, 369.

¹² Kalem, 68/17.

¹³ Celaluddin Abdurrahman b. Ebibekir es-Suyûtî, *ed-Dürü’l-Mensûr fi’t-Te’vili’l-Me’sur*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1993, VIII, 250.

¹⁴ Kalem, 68/35-37.

¹⁵ Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 154.

¹⁶ Kalem, 68/48-49.

¹⁷ Alûsî, *a.g.e.*, XXV, 22.

¹⁸ Kalem, 68/51.

¹⁹ Fahrüddin ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Tahran, 1989, XXII, 99.

düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şey bulurlardı."²⁰ Kur'ân'ın bütününde olduğu gibi onun sûreleri arasında da çelişki ve tutarsızlık yoktur. Aksine sûreleri arasında güçlü bir münasebet vardır.

Elmalılı Hamdi Yazır, hemen hemen bütün sûreler arasındaki münasebete işaret eder. Hatta bu husus o kadar önemlidir ki Elmalılı, kendisine yapılan tefsir yazma teklifi sözleşmesinde bu konunun açıkça zikredildiğini yani yazacağı eserde sûreler arasındaki münasebete işaret edeceğini, tefsirinin mukaddimesinde kaydeder.²¹

Muhammed Reşid Rıza'ya göre Kur'ân-ı Kerim şunları gerçekleştirmek için nâzil olmuştur:

Birincisi Tevhiddir: İnsanların tümü -bir kısmı tevhidi savunuyorsa da- puta tapıyordu. İkincisi, kendisine bağlanıp imân edenlere vaatte bulunma, onları güzel mükâfâtlarla müjdeleme, kendisine imân etmeyenleri tehdit etme ve kötü akıbet ile korkutmadır. Vaad, fertleri kapsadığı gibi toplumu da kapsar. İki cihânın mutluluğunu ve nimetlerini de kapsar. Aynı şekilde va'd de ikisinin meşakkat ve cezasını kapsar. Üçüncüsü, kalplerde tevhide canlılık veren ve tevhidi kalplere yerleştiren ibâdetlerdir. Dördüncüsü, insanı dünya ve âhiret nimetine ulaştıracak metodun şeklini ve saadet yolunu beyan etmektir. Beşincisi, Yüce Yaratıcının çizmiş olduğu sınırdan durup ahkâmına sarılanların kıssalarını anlatmak, Yüce Allah'ın hududunu aşır İslam'ın ahkâmını bırakıp yüz çevirenlerin haberlerini aktarmaktır."²²

İşte Kalem sûresi de, Kur'ân'ın bu beş önemli meselesini ihtiva etmekte ve aralarında var olan güçlü münasebeti açıkça ortaya koymaktadır:

Birincisi, bu sûrede tevhi'd konusu ele alınmıştır. Müşriklerin Peygamberi "mecnun" ve benzeri sıfatlarla nitelemesinin sebebi ise onun tevhidi savunması ve şirki yermesindendir.

İkincisi, mü'minler ile mücrimlerin bir olmadığı müjdelenmekte, kendisine imân etmeyen zorbalara ise cehennem azâbı ile korkutulmaktadır.

Üçüncüsü, ibâdetler ile ilgili olarak insanların hayatında her zaman vuku bulabilecek bir hususa işaretlerle, fakirlere daima yardımda bulunulması öğütlenmektedir. Bahçe sahipleri kıssası ile Mekkelilere, bahçe sahiplerinin, sâlih bir kul tarafından ikaz edilmesi gibi Hz. Muhammed'in gönderilişinin de bir ikaz ve imtihan olduğu uyarısı yapılmaktadır. Fakirlere yardımın da amel-i sâlihten sayıldığına işaret etmektedir.

Dördüncüsü, nüzûl sırasına göre ilk defa bir Peygamber kıssasına yer verilir. Bu kıssa ile Mekke müşriklerinin işkenceleri altında bunalan peygamberimiz sabra dâvet edilir. Böylece hem Resûlullah hem de tercihini ondan yana kullanmış, onun

²⁰ Nisâ, 4/82.

²¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Huzur Yay., İst., 2003, I, 19.

²² Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Hakîm-Tefsîru'l-Menâr*, (thk: İbrahim Şemsuddin), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1999, I, 34.

safında yer alan Müslümanlar teselli edilir. Ayrıca Kur'ân'ı yalanlamaktan vazgeçip Yüce Kur'ân'ı rehber edinenlerin, ebedî saadeti elde edeceği aktarılmaktadır.

Beşincisi ise, bahçe sahiplerinin kıssası ile Yunus (a.s.)'in kıssası zikredilerek başta Mekkeli müşrikler olmak üzere bütün inatçıların bunlara ibretle bakmaları gerektiği ortaya konulur.

Sûreler arasındaki münasebete değinen şu mufessirler öne çıkmaktadır:

1- Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrâhim b. ez-Zubeyr el-Gırnâtî (708/1308)'nin *el-Burhan fî Tenâsubi Süver'il Kur'ân'ı*,

2- Burhânuddîn İbrâhim b. Ömer el-Bikâ'î (885/1480)'nin *Nazmu'd-Dufer fî Tenâsubi'l-Ay'i ve's-Suver'i*,

3- Celâluddîn Abdurrahma b. Ebibekir es-Suyûtî (911/1505)'nin *Tenâsuku'd-Durer fî Tenâsubi's-Suver'i*,

4- Ebû Hayyân Esiruddîn Muhammed b. Yusuf el-Endülüî (745/1344)'nin *el-Bahru'l-Muhît'i*,

5- Nâsiruddîn Ebû Said Abdullah b. Amr b. Muhammed eş-Şirazi el-Beydâvî (685/1286)'nin *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl'i*,

6- Ebû's-Suud Muhammed b. Muhammed İmadî (982/1574)'nin *İrşâdu'l-Akli's-Selim'i*

7- Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn es-Seyyid Mahmud el-Alûsî (1270/1853)'nin *Ruhu'l-Meânî fî Tefsiri'l-Kur'ân'ı'l-Azim ve's-Seb'i'l-Mesânî'si*.²³

2. 3. 1. SÛRENİN MÜLK SÛRESİ İLE MÜNASEBETİ

Bu iki sûrenin şu açılardan birbirleriyle münasebetleri olduğunu söyleyebiliriz:

1- Yüce Allah Mülk sûresinin son âyetlerinde, müşrikleri suyu yerin dibine geçirmekle tehdit etmişti. Bu sûrede de buna dair bir delil söz konusu edilmektedir. O da geceleyin gelen bir musibet neticesinde bir bahçenin mahsullerinin yok edilmesidir. Gelen bu musibet ise gökten inip onu yakan bir ateşti. Bahçe sahipleri o sırada uyuyordu, uyandıklarında mahsullerinin en ufak bir izini dahi bulamadılar.²⁴

2- Yüce Allah Mülk sûresinde göz kamaştırıcı kudretinin, engin ilminin birtakım delillerini söz konusu etmiş, ölümden sonra dirilişi ispat edip müşrikleri dünyada ve âhirette can yakıcı azap ile tehdit ederek hiçbir ortak koşmaksızın bir ve tek olan Allah'a ve O'nun Resûlü olan Muhammed (a.s.)'e imân etmeye davet etmiştir.

²³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, DİB Yay., Ankara, 2004, 207.

²⁴ Burhânuddîn İbrahim b. Ömer el-Bikâî, *Nazmu'd-Durer fî Tenâsubi'l-Ay'i ve's-Süver*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, VIII, 91.

Daha sonra Yüce Allah, bu sûrenin baş tarafında müşriklerin batıl iddialarından uzak olduğunu, Hz. Muhammed için ileri sürdükleri büyücü, şair ya da delilikle onun hiçbir ilişkisinin bulunmadığını belirtmiş ve yüce bir ahlâka sahip olmakla onu övmüştür.²⁵

2. 3. 2. SÛRENİN HÂKKA SÛRESİ İLE MÛNASEBETİ

Bu iki sûrenin şu açılardan birbirleriyle münasebetleri olduğunu söyleyebiliriz:

1- Bu sûrede kıyamet gününden, “*baldırın açılacağı o günde*”²⁶ buyruğu ile genel bir ifade şeklinde söz edilmekte Hâkka sûresinde ise Yüce Allah kıyamet gününe dair haberleri ve bugünün çok önemli durumlarını, “*gerçekleşmesi muhakkak olan. Nedir o gerçekleşmesi muhakkak olan?*”²⁷ buyruğu ile açıklamaktadır.

2- Bu sûrede Yüce Allah Kur’ân’ı yalanlayanları, “*artık beni ve bu sözünü yalanlayanları baş başa bırak*”²⁸ buyruğu ile tehdit etmektedir. Hakka sûresinde de peygamberleri yalanlayan ümmetlerin durumlarını ve karşılaştıkları cezaları zikretmektedir ki, günümüz insanı bundan gerektiği gibi öğüt ve ibret alsın, ayrıca kötülüklerden uzak dursun.²⁹

2. 4. İ’RABU’L- KUR’ÂN

“İ’râb” kelimesi lügatte açıklamak, ifade etmek anlamlarına gelir. Bir gramer terimi olarak i’râb, başına gelen âmil nedeniyle kelime sonlarının lâfzî veya takdîrî olarak değişmesini konu alan ilimdir. İ’râbu’l-Kur’ân terimi ise nahiv ilmi içerisinde doğup daha sonra müstakil bir ilim dalı olan ve Kur’ân’ı gramer kuralları açısından inceleyen ilmin adıdır.³⁰

Rivâyete göre Arap dilinde ilk lahin i’râbta ortaya çıkmış bu nedenle i’râb öğrenilmesi en önemli unsur olmuştur.³¹ Belki de bu nedenle ilk olarak Kur’ân’daki kelime sonları harekelenerek nahiv ilminin temelleri atılmıştır.³²

Ulumu’l-Kur’ân’ın ilk ortaya çıkan dallarından birisi İ’rabu’l-Kur’ân’dır. Arap dilinde i’râb hem dinleyici için hem de konuşmacı için bir rehber görevini görmektedir. İ’rabsız bir söz, dinleyici tarafından anlaşılmadığı gibi konuşmacı tarafından da söylendiği zaman anlamsız olur. Kur’ân metni gibi yüksek sanat

²⁵ Vehbe Zuhaylî, *Tefsiru’l-Münir*, (çev: Hamdi Arslan ve diğerleri), Risale Yay., İst., 1990, XV, 42.

²⁶ Kalem, 68/42.

²⁷ Hakka, 69/1-3.

²⁸ Kalem, 68/44.

²⁹ Zuhaylî, *a.g.e.*, XV, 78.

³⁰ Muhammed Ali b. Ali el-Mevlevî et-Tahânevî, *Kitabu Keşfi Istılâhâtî’l-Fünûn*, Kahraman Yay., İst., 1984, II, 1086.

³¹ Ebû’t-Tayyib Abdülvehid b. Ali el-Halebî, *Merâtibü’n-Nahviyyîn*, (thk: M. Ebû’l-Fazl İbrâhîm), Mektebetü Nahdati Mısır, Kahire, trs., 5.

³² Mehmet Halil Çiçek, *20. Asırda Kur’ân İlimleri Çalışmaları*, Timaş Yay., İst., 1996, 190.

değerine sahip bir metnin i'râbsız olarak tamamen anlaşılması adeta imkânsızdır. İ'rab bilinmemesiyle âyete yanlış mana verilebildiği gibi, i'râbın bilinmesiyle de Kur'ân'ın mana yönünden ne kadar zengin olduğu daha iyi anlaşılır. Bundan dolayı âlimler Kur'ân i'râbı'na çok önem vermişler, İslâm tarihinin erken dönemlerinden itibaren bu sahada müstakil eserler yazmışlardır. Dirâyet tefsiri sahasında yazılan tefsir kitaplarında da i'râba hayli ağırlık verilmiştir. Hatta Ebû Hayyân gibi bazı müfessirler neredeyse kitaplarının tümünü i'râba ayırmışlardır. el-Ferrâ (207/822), ez-Zeccâc (311/923), el-Enbarî (328/1036), Mekkî b. Ebû Talib (437/1045) ve Ebû'l-Beka el-Ukberi (616/1219) gibi âlimler Kur'ân İ'rabı sahasında müstakil eserler yazmışlardır.³³

2.4. 1. İ'RÂBU'L- KUR'ÂN ÇALIŞMALARI

Kur'ân İ'rabı sahasında müstakil eserler yazan âlim ve eserlerini kronolojik olarak şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Ebû Alî Muhammed b. el-Müstenîr (Kutrub), (206/821), *İ'râbu'l-Kur'ân*.
- 2- Abdülmelik b. Habîb (238/852), *el-Vâdîha fî İ'râbi'l-Kur'ân*.
- 3- Ebû Hâtim es-Sicistânî (248/862), *İ'râbu'l-Kur'ân*.
- 4- Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe (276/889), *İ'râbu'l-Kur'ân*.
- 5- Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred (285/898), *İ'râbu'l-Kur'ân*.
- 6- Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ (Sa'leb) (291/903), *İ'râbu'l-Kur'ân*.
- 7- İbrâhîm b. es-Sirrî b. Sehl Ebû İshâk es-Zeccâc (311/923), *İ'râbu'l-Kur'ân*.
- 8- Ebû Abdullâh İbrâhîm b. Muhammed b. Arafе b. Süleymân el-Vâsitî (323/934), *İ'râbu'l-Kur'ân*.
- 9- Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs (338/949), *İ'râbu'l-Kur'ân*.
- 10- Ebû Abdullâh el-Huseyn b. Muhammed b. Hâleveyh en-Nahvî (370/980), *İ'râbu Selâsîne Sûre mine'l-Kur'âni'l-Azîz*.
- 11- Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ b. Muhammed b. Habîb (395/1004), *Garîbu İ'râbi'l-Kur'ân*.
- 12- Muhyeddin b. Ahmet Mustafa Dervîş, (1403) *İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyanühü*.
- 15- Abdülvahid Sâlih Behçet, *el-İ'râbu'l-Mufasssal Lî Kitabillahi'l-Murettel*.³⁴

³³ Abdülhamit Bırışık, "İ'râbu'l- Kur'ân", *DİA*, İst.,2000, XXII, 376; Çiçek, *a.g.e.*, 190.

³⁴ Çiçek, *a.g.e.*, 190; Ali Bulut, "el-Ferrâ'nın Meâni'l-Kur'ân'ında Kullandığı Kûfe Dil Okulu'na Ait Terimler," *Ondokuz Mayıs Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı 14, 2002, 323.

2. 5. ME'ÂNİ'L-KUR'ÂN

Me'âni kelimesi ma'na lafzının çoğuludur.³⁵ Me'âni'l-Kur'ân terimi ise Kur'ân'daki manası anlaşılamayan kelime ve ifadeleri konu alan ilim dalının adıdır.³⁶ Bu tür eserler çoğunlukla nahiv, lügat, Arap dili, kırâat ve şiir ağırlıklıdır. Müellifinin durumuna göre az veya çok hadis, sahabe ve tabiin sözleri, nüzûl sebepleri, nâsih-mensûh, ahkâm tefsiri vs. konulara da yer verilmiştir. Lugavî tefsir olan Me'âni'l-Kur'ân türü eserler, İslâm coğrafyasının sınırlarının genişlemesiyle birlikte ana dili Arapça olmayan unsurların İslâm'a girmesi neticesinde dilde ve Kur'ân kırâatinde hataların (lahn) ortaya çıktığı dönemde telif edilmeye başlanmıştır.³⁷

Bilindiği kadarıyla ilk lugavî tefsiri Zeyd b. Ali (122/740) kaleme almış, bu eserler Ferrâ'nın Me'âni'l-Kur'ân'ı ile olgunluk dönemine ulaşmıştır. Me'âni'l-Kur'ân'ın, Abbasî valilerinden Hasan b. Sehl'in sorularını cevaplandırmakta sıkıntıya düşen lügat ve nahiv âlimi Ömer b. Bükeyr'in, Ferrâ (207)'dan bunlara cevap vermekte yardımcı olacak bir eser yazmasını istemesi üzerine kaleme alındığı ve müellifin, aralarında seksen kadar kadının da bulunduğu kalabalık bir cemaate eserini imlâ ettiği belirtilir.³⁸

Kitapta bazı âyetlerin sırasında takdim ve tehir yapılmış olmakla birlikte genellikle sûre ve âyet sırasına göre açıklamalarını sürdüren Ferrâ gerekli gördüğü âyetleri, çoğunlukla da âyetin belli bir kısmını izah etmiştir.³⁹

Lugavî tefsirlerin en önemlilerinden olan Me'âni'l-Kur'ân'da Ferrâ'nın en başarılı olduğu ve kendisinden sonrakileri en çok etkilediği husus lugavî ve filolojik açıklamalarıdır. Ele aldığı Kur'ân lafızlarının etimolojik tahlillerini büyük bir titizlikle yapan Ferrâ kelimelerin kökenlerini, türetilişlerini ve diğer durumlarını açıklamıştır.⁴⁰

Nahiv ve sarf ilimlerinin hemen hemen bütün konularına temas eden Ferrâ kelime ve cümlelerin i'râbları, farklı i'râb şekilleri üzerinde durmuş, müteradif kelimeleri belirtmiş, i'râb şekillerini âyetlerden, Arap edebiyatından ziktettiği örneklerle desteklemiştir. Kırâat farklarına da büyük önem veren Ferrâ kırâatlerin i'râb ve dil hususiyetlerini, Arap diline uygunluğunu, kırâatler arasındaki anlam farklarını başka âyetlerden ve Arap edebiyatından verdiği örneklerle açıklamış, yer yer tercihlerde bulunmuş, hurûf-ı mukatta'anın kırâati üzerinde durmuş, bir kısmını

³⁵ Et-Tehânevî, *a.g.e.*, II, 1086.

³⁶ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, (nşr: Muhammed Ali en-Neccâr ve diğerleri), Alemlü'l-Kütüb, Beyrut, 1980, I, 11.

³⁷ Zülfikar Tüccar, "el-Farrâ, Hayatı, Eserleri ve Arap Dili ve Edebiyatındaki Mevkii", *İst. Üniv. Edebiyat Fakültesi*, (Yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul, 1987, 18.

³⁸ Bulut, *a.g.m.*, 323.

³⁹ İsmail Aydın, "Kur'ân'la İlgili İlk Filolojik Çalışmaların Tefsir İlmi Açısından Değerlendirilmesi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Samsun, Cilt XI, Sayı 1, 2011, 37.

⁴⁰ Çiçek, *a.g.e.*, 191.

seleften gelen bilgilerden de yararlanarak açıklamaya çalışmıştır. Müellif genellikle âyetin veya belli bir bölümünün anlamını ayrıntıya girmeden vermiş, bazen âyetin sadece bir kelimesini açıklamıştır.⁴¹

2.5.1.MEÂNİ'L-KUR'ÂN ÇALIŞMALARI

Meâni'l-Kur'ân sahasında müstakil eserler yazan âlim ve eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Vâsıl b. Atâ el-Basrî el-Gazzâl (131/748), *Me'âni'l-Kur'ân*.
- 2- Ebân b. Tağlib el-Cerîrî (141/758), *Me'âni'l-Kur'ân*.
- 3- Muhammed b. Hasen er-Rüâsî (170/786), *Me'âni'l-Kur'ân*.
- 4- Ebû Abdurrahmân Yûnus b. Habîb ed-Dabbî (182/798), *Me'âni'l-Kur'ân*.
- 5- Ali b. Hamza el-Kisâî (189/804), *Me'âni'l-Kur'ân*.
- 6- Müerric b. Amr es-Sedûsî (195/810), *Me'âni'l-Kur'ân*.
- 7- Ebû Zekerıyyâ el-Ferrâ (207/822), *Me'âni'l-Kur'ân*.
- 8- Ebû Muâz en-Nahvî (211/826), *Me'âni'l-Kur'ân*.
- 9- Ebû'l-Hasen el-Ahfeş (215/830), *Me'âni'l-Kur'ân*.
- 10- Uyeyne b. Abdurrahmân Ebû'l-Minhâl (214/829), *Me'âni'l-Kur'ân*.
- 11- Ebû Zeyd el-Ensârî (215/830), *Me'âni'l-Kur'ân*.
- 12- Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (224/838), *Me'âni'l-Kur'ân*.
- 13- Ebû Muhammed Seleme b. Âsım en-Nahvî (270/883), *Me'âni'l-Kur'ân*.
- 14- Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe Ebû Abdullâh ed-Dîneverî (276/889), *Me'âni'l-Kur'ân*.
- 15- Ebû İshâk İsmâîl b. İshâk b. İsmâîl b. Hammâd b. Zeyd b. Dirhem el-Ezdî (282/895), *Me'âni'l-Kur'ân*.
- 16- Ebû'l-Abbâs el-Müberred (285/898), *Me'âni'l-Kur'ân*.
- 17- Mufaddal b. Seleme ed-Dabbî (290/902), *Ziyâu'l-Kulûb fî Me'âni'l-Kur'ân ve Garîbihî ve Müşkilih*.
- 18- Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ (Sa'leb) (291/903), *Me'âni'l-Kur'ân*.
- 19- Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm b. Keysân Ebû'l-Hasan en-Nahvî (299/911), *Me'âni'l-Kur'ân*.
- 20- Ebû İshâk ez-Zeccâc (311/923), *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*.

⁴¹ Şükrü Aslan, "Meâni'l-Kur'ân", *DİA*, İst., 2003, XXVIII, 208; Aydın, *a.g.m.*,37; Çiçek, *a.g.e.*, 190; Bulut, *a.g.m.*,324.

21- Muhammed b. Ahmed b. Mansûr Ebû Bekr b. el-Hayyât en-Nahvî (320/932), *Me'âni'l-Kur'ân*.

22- Muhammed b. Osmân b. Sebh Ebû Bekr eş-Şeybânî en-Nahvî (320/932), *Me'âni'l-Kur'ân*.

23- Abdullâh b. Muhammed b. Süfyân el-Hazzâz Ebû'l-Hasan en-Nahvî (325/936), *Me'âni'l-Kur'ân*.

24- Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Beşşâr el-Enbârî (328/939), *Kitâbu'l-Müşkil fî Me'âni'l-Kur'ân*.

25- Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil b. Yûnus en-Nehhâs (338/949), *Me'âni'l-Kur'ân*.

26- Ebû Muhammed Abdullâh b. Cafer b. Dürüsteveyh (347/958), *Kitâbu'l-Me'ânî fî'l-Kur'ân*.

27- Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed b. Ziyâd Ebû Bekr en-Nakkâş (351/962), *el-Muvaddih fî'l-Kur'ân ve Me'ânih*.

28-Muhammed b. Abdullâh b. Eşteh Ebû Bekr el-Asbahânî (370/980), *Riyâdatü'l-Elsine fî İ'râbi'l-Kur'ân ve Me'ânih*.⁴²

⁴² Aydın, *a.g.m.*, 37; Çiçek, *a.g.e.*, 190; Bulut, *a.g.m.*, 324.

3. SÛRENİN KONULARI VE TEFSİRİ

Kur'an'ı doğru anlamak ve tefsir etmek için en önemli şart, onun Allah kelâmı olduğunu ve kendisine özgü bir yapısının bulunduğunu kabul etmektir. Kur'an'a beşer kelâmı gibi yaklaşma onu anlamamanın ve doğru tefsir etmenin önündeki en önemli engeldir. Allah'a ve Kur'an'a inanmayan kimseler ya da müslüman olmasına rağmen İslâm dışı bir hayat yaşayanlar Kur'an'ın derinliğine inemez ve Kur'an'ın sırlarını keşfetmeleri de mümkün değildir.

Kur'an'ın anlaşılmasını murat eden Cenâb-ı Hak onu anlaşılır kılmış, bazı âyetleri diğerleriyle açıklamış, insanların anlamakta zorluk çekecekleri hususları Cebrâil ve Peygamber vasıtasıyla izah etmiştir. Nitekim Hz. Âişe'den gelen bir rivayete göre Cebrâil, Resûlullah'a Kur'an'ın tefsirini de öğretmekteydi.⁴³

Suyûtî tefsir ilmini öğrenmenin farz-ı kifâye olduğu konusunda ulemânın icmâ ettiğini bildirmekte ve İslâm'daki üç temel ilimden birini tefsir diye göstermektedir.⁴⁴

Tefsirin konusu Allah'ın insanlar için gönderdiği son ilâhî tebliği incelemek, amacı ise bu tebliği her seviyeden insana anlatıp tanıtmak, bununla insanların yolunu aydınlatmaktır. Bunun için âlimler göre tefsir ilmi, gerek konusu gerek maksadı gerekse insanların ona olan ihtiyacı sebebiyle ilimlerin en şerefliisidir. Kur'an'ın ilk müfessiri Hz. Peygamberdir. Resûlullah yaptığı yorumlarla Kur'an'ın mücmelini beyan, mutlakını takyid, müşkilini tavzih, müphemini beyan, umumunu tahsis ve neshini beyan etmiştir. Tefsiri ondan ashabı almış, ashap da bu bilgileri tâbîne aktarmıştır.

Biz de Kalem sûresini tefsir ederken, kelimelerin sözlük ve terim anlamını, nüzûl sebebi, âyetler arası münasebeti, âyetlerdeki belâgat, kelime ve cümlelerin i'râbları ile farklı i'râb şekilleri üzerinde duracağız. İ'râb şekillerini âyetlerden, Arap edebiyatından örneklerle destekleyerek açıklamaya çalışacağız.

3. 1. KALEM'E VE YAZDIKLARINA YEMİNİN HİKMETİ

Kalem kelimesi sözlükte “kısaltmak, kesmek, yontmak” anlamına gelen bir isim olup “yontularak bir miktar kesilmek suretiyle yazı yazmaya elverişli hale getirilen araç” demektir. Dinî bir terim olarak “kâinatın başlangıcından kıyamete kadar meydana gelecek bütün nesne ve olayları kaydeden ilâhî kalem” diye tanımlanabilir.⁴⁵

Kalem kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde tekil, iki yerde çoğul şekliyle yer alır. Tekil olarak kullanıldığı âyetlerin biri Kur'an'ın ilk nâzil olan beş âyetinin dördüncüsüdür ve burada lutufkârlığın en ileri mertebesiyle nitelenen rabbın insana

⁴³ Taberî, *a.g.e.*, I, 79; İbn Kesîr, *a.g.e.*, I, 18.

⁴⁴ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Daru'l-Marife, Beyrut, 1978, II, 1195.

⁴⁵ Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Rağîb el-İsfahanî, *Müfredâtü Elfazi'l-Kur'ân*, Daru'l-Kalem, Şam, 2002, 1230; Muhammed Fuat Abdulkakî, *el-Mu'cemu'l-Müfrehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Daru İhya-i't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, trs.,552; Yusuf Şevki Yavuz, “Kalem”, *DİA*, 2001, 243.

kalem kullanmasını öğrettiği ifade edilir.⁴⁶ Bu sûrede ise kaleme ve yazdıklarına yemin edilerek Hz. Peygamber'in yüksek mânevî değerlere sahip bir insan olduğu belirtilir ve inkârcıların alışlagelen şuursuz tepkilerinin sonucu olan delilik ithamıyla ilgisinin bulunmadığı vurgulanır.⁴⁷ Kalemin çoğul olarak geçtiği iki âyetin birinde ilâhî ilmin sonsuzluğu yeryüzündeki ağaçların tamamı kalem, denizlerin de yedi katı daha arttırılarak mürekkep olması halinde bile ilâhî kelâmın yazmakla tükenmeyeceği şeklinde sembolize edilmiştir.⁴⁸ Diğerinde ise aklâm kelimesiyle yontularak yapıldıklarından kurada çekilen oklar kastedilmiş ve İsrâiloğullarından hangisinin Hz. Meryem'i himayesi altına alacağını belirlemek için oklarla kura çektikleri haber verilmiştir.⁴⁹

Hadislerde de kalem hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir. Hz. Peygamber kalem hakkında şunları söylemiştir: Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir. Allah kalemi yaratınca ona kıyamete kadar vuku bulacak olan her şeyi yazmasını emretmiş, o da yazmış ve artık bir daha yazmamak üzere kalem kurumuştur.⁵⁰

Hız. Peygamber mi'racâ çıkınca -meleklerle ait- kalemlerin çıkardığı sesleri duymuş,⁵¹ kalemin insanlar hakkında yazdığı hususların asla değişmeyeceğine inanmak gerektiğini belirtmiş ve bütün insanlar birleşse bile Allah yazmadıkça hiçbir kimseye fayda veya zarar veremeyeceklerini söylemiştir.⁵² Ayrıca uyanıncaya kadar uyuyandan, ergenlik çağına girinceye kadar çocuktan, akıllanıncaya kadar deliden ve bunaktan, uğradığı musibetten kurtuluncaya kadar da musibete uğrayandan kalemin kaldırıldığı, yani onlar hakkında kalemin günah yazmayacağı bildirilmiştir.⁵³

Râğıb el-İsfahânî de kaynağını zikretmeden Hız. Peygamber'in vahyi Cebrâil'den, Cebrâil'in Mîkâil'den, Mîkâil'in İsrâfil'den, İsrâfil'in levh-i mahfûzdan, levh-i mahfûzun da kalemden aldığını belirten bir rivayete yer verir.⁵⁴

Âlimlerin kalem hakkındaki görüşlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Naslardan anlaşıldığına göre iki çeşit kalem vardır. Biri insanların öğretim ve öğrenim vasıtası olarak kullandıkları maddî kalem, diğeri ise ilâhî veya mânevî kalemdir. Bu durumda, ilk yaratılan ve halkedilecek bütün nesnelerle vuku bulacak olayları başlangıçta levh-i mahfûza yazan bir ilâhî kalemin mevcut olduğuna inanmak gerekir. İbn Abbas'a atfen ilâhî kalemin nurdan yaratıldığına ilişkin rivayetler varsa da onun mahiyetine ve evsafına dair güvenilir bilgiler mevcut olmadığından sadece varlığına inanıp mahiyetinin bilinemeyeceğini benimsemek daha uygundur.⁵⁵

⁴⁶ Alak, 96/1-4.

⁴⁷ Kalem, 68/1-4.

⁴⁸ Lokmân, 31/27.

⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/44.

⁵⁰ Buhârî, Kader, 2.

⁵¹ Buhârî, Salât, 1; Ebû Hüseyin Müslim b. Haccac, *Sahih*, Çağrı Yay., İst., 1992, İmân, 263.

⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yay., İst., 1992, I, 307.

⁵³ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, (nşr: Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut, 1988, Hudûd, 17.

⁵⁴ Râğıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, 1230.

⁵⁵ Taberi, *a.g.e.* VIII, 378; Râzî, *a.g.e.* XXII, 48; Yazır, *a.g.e.* VIII, 224.

2. Naslarda varlığından bahsedilen ilâhî kalem, bütün yaratıkların aslını teşkil eden akıllar nazariyesinin ilk basamağını oluşturan ilk akıldır. Zira yöneltilen hitapları vasıtasız olarak anlayan akıldır. Allah'ın yarattığı ilk soyut varlık olan akl-ı evvel, kendi zâtını ve başlangıcını idrak etmesi açısından akıl diye adlandırılırken diğer varlıkların meydana gelişi ve bilgilerin yazılışında vasıta olması bakımından kalem, nübüvvet nurunun yayılmasına aracılık etmesi itibariyle de nûr-i Muhammedî diye isimlendirilir.⁵⁶

3. Kalemın ilk yaratılan varlık olduğuna dair rivayetlerin yanı sıra Cenâb-ı Hakk'ın, yaratıkların kaderini yazarken arşının su üzerinde bulunduğunu bildiren rivayetlerin de mevcuttur.⁵⁷

Kalem hakkında naslarda verilen bilgilerle âlimlerin bunlara ilişkin yorumlarından anlaşıldığına göre hilkatın başlangıcından sonsuza kadar vuku bulacak nesne ve olayları ilâhî ilme göre kaydeden madde ötesi bir kalem vardır. Ancak bunun mahiyeti bilinmemektedir. Zira sahih naslarda bu konuda herhangi bir açıklama yer almamıştır. Kalemle ilgili hadislerin yanı sıra Kur'ân-ı Kerîm'de her şeyin bir kitapta ayrıntılı olarak yazıldığına bildirilmesi mahiyeti bilinmese de madde üstü bir kalemın veya kaydın bulunduğunu gösterir. Şu halde kalem sayıları, şekilleri, mahiyetleri, vasıfları ve fonksiyonları dâhil olmak üzere bütün nesne ve olayların kaderini kaydeden bir vasıta olup kadere imanla da ilişkili bulunmaktadır. Bu konuda etkili olan şey kulun ilâhî emirler karşısında göstereceği irade ve takınacağı tavidir. Buna göre Elmalılı Muhammed Hamdi'nin de belirttiği gibi ilâhî kalemın işlevi tamamen bitmiş demek değildir. Olmuş bitmiş olan yazılmış ve sonuçlanmıştır, ancak olacaklarla ilgili olarak kalemın fonksiyonu devam etmektedir.⁵⁸

ن وَالْقَلَمُ وَمَا يَسْطُرُونَ

1)“Nun. Kaleme ve yazdıklarına andolsun ki,”

İnanmayanlar, kâhin ve sihirbazların cinlerden bilgi ve ilham aldıklarına inanırlardı. Hz. Peygamber'in de onlar gibi cinlerin etkisi altına girdiğine ve söylediklerinin ona cinler tarafından telkin edildiğine inandıkları için ona şair, kâhin, sihirbaz ve mecnun diyorlardı. Bu nedenle Yüce Allah kaleme ve yazdıklarına yemin ederek Hz. Peygamber'in, inanmayanların iddia edildiği gibi mecnun olmadığını, aksine Allah'ın lütfuna yani peygamberlik gibi bir şerefe erdiğini ifade buyurmaktadır.⁵⁹

وما يسطرون “kalemle yazılan”dan maksadın ne olduğu hakkında da değişik görüşler vardır:

1) Her kalemle yazanın yazdığı şeylerdir,

2) Meleklerin yazdıkları amel defterleridir,

⁵⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “Kalem”, *DİA*, 2001, 243.

⁵⁷ Ebû'l-Fidâ İsmail b. Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, Daru İhya-i't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1997, IV, 442;

⁵⁸ Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethü'l-Kadir el-Cami beyne Fenneyi'r-Rivaye ve'd-Diraye min İlmi't-Tefsir*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2001, III, 88; Yazır, a.g.e., VIII, 225.

⁵⁹ Şevkânî, a.g.e., VII, 273.

- 3) Kalemin yazdığı Kur'ân'dır,
4) Kalemin yazdığı kaderdir.

Yukarıdaki görüşleri savunanlar olmuşsa da; âyeti genel anlamda değerlendirmek daha doğru olur. Burada kalem ile simgelenen yazının, insanın düşünce, tecrübe ve kavrayışlarının kayıtlar aracılığıyla bireyden bireye, kuşaktan kuşağa ve bir kültür çevresinden diğerine aktarılmasında önemli bir etken; bilginin yazılıp korunmasında, ilim ve irfanın gelişmesinde, dolayısıyla toplumların aydınlanmasında vazgeçilmez bir araç olduğuna işaret vardır.⁶⁰

i'rabi:

ن/nun, sad ve kaf gibi huruf-i mukata'adandır. Huruf-ı mukata'a'nın i'râbı hakkında âlimlerin iki görüşü vardır:

- 1) Hece harfleri gibi i'râbta mahalli yoktur.⁶¹

2) İ'rabta mahalli vardır ve sûre ismidir diyenlere göre ise; merfu, mansûb ve mecrur okunabilir. Merfu okunursa zamir olan mübtedanın haberi olur. (هذه ن). Ya da mübteda olur haberi de (ذلك) olur. Mansûb okunursa mefulun bih olur. Meksur okunursa mahzuf kasemin cevabı olur.⁶²

Zemahşerî de bu harfleri iki kısma ayırmıştır:

- 1) gibî içinde i'râbı olmayanlar، المر
2) İçinde i'râbı olanlar ise ya ص، ق، ن gibi tek isim olur veya طس، يس حم
kalıbında olan cem'i şeklinde olan harflerdir.⁶³

و/vav cer harfı olup, aynı zamanda kase m harfidir ve nun harfine matuftur. القلم kase m harfiyle mecrur olan isimdir, cerrin alameti kesre olup mukadder olan üksimu fiiline mütallıktır. İzhar ve idğam ile okuduğunda vav atıf edatı olup, Kalem kelimesine matuftur. ما edatı ise ismi mevsul veya masderiyedir. يسطرون muzari fiil, vav fâil olup, fiil ve fâil birlikte ما edatının sılasıdır.⁶⁴

مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ

- 2) “*Sen, Rabbin nimeti sayesinde cinlenmiş değilsin.*”

⁶⁰ Taberî, *a.g.e.*, VIII, 380; Yusuf Şevki Yavuz, “Kalem”, *DiA*, 2001, 245.

⁶¹ Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail en-Nahas, *İ'rabu'l-Kur'ân*, Alemü'l Kütüb, Beyrut, 338, I, 127.

⁶² Şihabuddin Ahmed b. Yusuf b. Abdüddaim ebu Abbas Semin el-Halebî, *ed-Dürrul Mesun fi İlmi Kitabil Meknün*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmî, Beyrut, 1996, I, 32.

⁶³ Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Akavil fi Vucûhi't-Te'vil*, (tsh: M. Hüseyin Ahmed), Alem'ül Kütüb, Beyrut, 1987, I, 11.

⁶⁴ Muhyiddin b. Ahmet Mustafa Derviş, *İ'rabu'l-Kur'an ve Beyanühü*, Daru'l-Yamame, Beyrut, 1992, X, 164; Muhammed b. Abdîrrahman es-Safî, *el-Cedvel fi İ'rabî'l-Kur'an*, Daru'r-Reşîd, Beyrut, 1418, XXXI, 34; Aîşe Abdurrahman bintü's-Şafî, *Tefsîru'l Beyan li'l Kur'ani'l Kerim*, Daru'l Ma'rife, Kahire, 1968, II, 47.

نعمة/Nimet kelimesi, “hayatı güzel ve hoş olmak, müreffeh olmak, yumuşak olmak, yeşil ve taze olmak” anlamlarındaki نعم kökünden türemiştir. Nimet kelimesinin çoğulu نعام ve انعام şeklindedir. Terim olarak insanın sahip olduğu ve kendisine dünya ve âhirette yararı dokunan maddî ve manevî varlıklar, imkânlar ve ihsânlar anlamında kullanılır. İnsanın eşi, işi, evi, çocukları, itibarı ve makamı, malı ve mülkü, görme, duyma, okuma, anlama, dileme ve benzeri yetenekleri, yiyip içtikleri, giyip kullandığı eşyası, sağlığı ve benzeri imkânlar hep birer nimettir.⁶⁵

Nimet kelimesi ve türevleri Kur’ân’da 122 defa geçmiş ve Allah’ın minneti,⁶⁶ din-kitap,⁶⁷ Hz. Muhammed,⁶⁸ sevap,⁶⁹ nübüvvet,⁷⁰ rahmet,⁷¹ iyilik-ikram-ihsân,⁷² geçim-hayat-rızık bolluğu⁷³ ve İslâm⁷⁴ anlamlarında kullanılmıştır. Yeryüzü, gökyüzü, yerde ve göklerde bulunanlar, ay, güneş, yıldızlar, gezegenler, hava, su, toprak, ateş, hayvanlar, bitkiler, ağaçlar, meyveler, sebzeler, madenler, maddî ve manevî nice varlıklar Allah’ın insanlara birer nimetidir. Bu âyetler ve benzerleri Allah’ın sayısız nimetlerine dikkat çekmektedir:

وَأِنْ تَعْدُوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا “Allah’ın nimetlerini saymak isteseniz sayamazsınız.”⁷⁵

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً “görmediniz mi Allah göklerde ve yerde bulunan her şeyi size boyun eğdirdi ve size zahir ve batın (iç ve dış, görülen ve görülmeyen, bildiğiniz ve bilmediğiniz) nimetlerini bol bol verdi.”⁷⁶

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا “o Allah ki yer yüzünde bulunan her şeyi sizin için yarattı.”⁷⁷

Nimetten maksat peygamberlik ve onun gereği olan akıl, akılla beraber olan cesaret, güzel ahlâk, erdem, dünya ve âhirette mutluluk sebebi olan ilâhî lütuf ve bağışlardır.⁷⁸

بِنِعْمَةِ رَبِّكَ cümlesinde bulunan “be” sıla veya yemin için olabilir. Burada nimet rahmet ya da yemin anlamındadır. İfadenin takdiri de şöyle olur: Rabbin nimetine

⁶⁵ Rağib el- İsfahanî, *a.g.e.*, 1465; Muhammed b. Manzur, *Lisanu’l-Arab*, (tlk: Ali Şirî), Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabî, Beyrut, 1992, XXII, 579; Abdülhakî, *a.g.e.*, 708; Fatma Candan Günaydın, “Nimet”, *DİA*, İst., 2007, XXXIII, 129-130; İsmail Karagöz, “Nimet”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara, 2007, 541.

⁶⁶ Mâide, 5/11.

⁶⁷ Bakara, 2/211.

⁶⁸ İbrâhim, 14/ 82.

⁶⁹ Âl-i İmrân, 3/171.

⁷⁰ Fâtiha, 1/6.

⁷¹ Hucurâ, t 49/8.

⁷² Leyl, 9/19.

⁷³ Lokmân, 3/120.

⁷⁴ Ahzab, 33/37.

⁷⁵ İbrâhim, 14/34.

⁷⁶ Lokmân, 31/ 20.

⁷⁷ Bakara, 2/29.

⁷⁸ Yazır, *a.g.e.*, X, 272.

yemin olsun ki; “*sen deli değilsin.*” Çünkü vav ile be harfleri yemin harflerindendir.⁷⁹

رب/rabb kelimesi رب kökünden türeyen, efendi, malik, sahip, terbiye eden, yetiştiren, düzene koyan, düzelten, tedbir alan, sorumluluk üstlenen, yöneten, nimet veren, ihtiyaçları gideren, kefil olan, seçkin, sözü dinlenen, otorite sahibi reis, melik, efendiliği ve üstünlüğü kabul edilen kişi demektir. Çoğulu ارباب şeklindedir. Arap dilinde rabb kelimesi; itaat edilen efendi, bir şeyi ıslah eden, bir şeyin maliki ve sahibi anlamlarında kullanılmıştır. Rabb kelimesi, terbiye anlamında mastar iken mübalağa kastı ile terbiye ediciye (mürebbî) isim olmuştur. Kur’ân’da 969 defa geçen rabb kelimesi, Allah ve insanların sıfatı olarak şu anlamlarda kullanılmıştır:

1- İhtiyaçları gideren efendi, malik anlamında insanın sıfatı.

Yusuf Peygambere gayr-ı meşru ilişki teklif eden Züleyha’ya, قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي “Allah’a sığınırım, gerçekten o (eşiniz) benim efendimdir (bana ikramda bulunmuştur, ona hainlik edemem) dedi,”⁸⁰ âyetinde geçen Rabb, Mısır azizinin sıfatı olarak kullanılmıştır.⁸¹

2- İtaat edilen, sözü geçen, otorite sahibi, reis, efendiliği ve üstünlüğü kabul edilen kişiler.

اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهَبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ “(Yahûdî ve Hristiyanlar) Allah’ı bırakıp hahamlarını ve rahiplerini rablar edindiler. Meryam oğlu Mesîhi de (Rabb edindiler)”⁸² Ve لَا يَتَّخِذْ “Allah’ı bırakıp da kimimiz kimimizi rablar edinmeyelim,”⁸³ âyetlerinde geçen “erbab”, emir ve yasaklarına boyun eğilen, koyduğu kurallara uyulan, ilâhî vahye dayanmadan helal ve haram dediklerine inanılan, ilahlık mertebesine yükseltelen kimseler anlamında kullanılmıştır.

3- Melik ve sahip, yaratma, hidâyet etme, yedirme, içirme, şifa verme ve bağışlama anlamında Allah’ın sıfatı olarak kullanılmıştır.

فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ “Onlar bu Beytin Rabbine ibâdet etsinler,”⁸⁴ âyetindeki “rabb” kelimesi bu anlamdadır. Rabb kelimesi Kur’ân’da الرب/er-Rabb şeklinde marife olarak hiç kullanılmamış, رَبِّ رَحِيم “çok merhametli Rabb”⁸⁵ ve رَبُّ غَفُورٌ “çok bağışlayan Rabb”⁸⁶ şeklinde iki yerde nekre olarak kullanılmıştır.⁸⁷

جنون/Mecnûn جنون kökünden gelmektedir. Sözlükte “örtünmek, gizlenmek, aklını kaybetmek” anlamlarına gelen cünûn, dini bir terim olarak söz ve fiillerin,

⁷⁹ Kurtubî, a.g.e., XVIII, 155.

⁸⁰ Yûsuf, 12/23.

⁸¹ Taberi, a.g.e., I, 93-94.

⁸² Tevbe, 9/31.

⁸³ Âl-i İmrân, 3/64.

⁸⁴ Kureyş, 106/ 3.

⁸⁵ Yâsîn, 36/58.

⁸⁶ Sebe, 34/15.

⁸⁷ Rağib el- İsfahanî, a.g.e., 58; İbn Manzûr, a.g.e., I, 399; Abdülbakî, a.g.e., 285-299; Bekir Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, DİA, XXXIV, 372-373; İsmail Karagöz, “Rab”, Dini Kavramlar Sözlüğü, 541.

normal cereyan etmesini engelleyecek derecedeki akıl bozukluğu şeklinde tanımlanabilir. Bu hastalığa maruz kalana mecnûn denir.⁸⁸

Bu kısa âyet bir açıdan olumlu, bir diğer açıdan da olumsuz anlam ifade ediyor. Yüce Allah'ın peygamberine yönelik nimetini yakınlık ve sevgi ifade eden bir üslupla vurgularken olumludur. Çünkü Yüce Allah, "Rabbin" ifadesiyle O'nu yüce zatına bağlıyor. Öte yandan Yüce Allah'ın kendisine yakın olduğunu bildirdiği ve seçkin kıldığı bir kula yönelik nimetiyle bağdaşmayan mesnetsiz yakıştırmayı, iftirayı reddederken de olumsuzluk ifade ediyor.⁸⁹

Yüce Allah kaleme ve onunla yazılanlara yemin ederek Hz. Peygamber'in, müşriklerin iddia ettikleri gibi deli olmadığını, zira onun Rabbi olan Allah'ın lütfuna ve nübüvvet nimetine mazhar olduğunu beyan etmiştir.

İnanmayanlar şöyle demişlerdi: "*Ey, kendisine Kur'ân indirilen! Sen, kesinlikle bir delisin.*"⁹⁰

Ebü Hayân (745)'a göre "bu âyet Hz. Muhammed'in Peygamber olduğuna kesin delildir. Çünkü ona verilen üstün fesahat, akıl, iyi davranış ve her türlü iyi sıfatlar onda açıkça görünmektedir." Ayrıca ona göre bu âyet yeminin cevabıdır, "*sen Rabbinin nimeti sayesinde*" ifadesi ise ara cümledir⁹¹

Hız. Muhammed risalet davasından önce Mekkeliler tarafından yörenin en iyi ve en faziletli insanı olarak kabul edilmekte ve herkesçe onun dürüstlüğüne ve ferasetine güven duyulmaktadır. Ama Kur'ân vahyedilmeye başlayınca aynı insanlar ona deli, mecnun demeye başladılar.

Hız. Muhammed Kureyş'in arasında geçirdiği peygamberliğin ilk yıllarını inceleyenler, Kureyş'in ona yönelttikleri "*o bir delidir*" suçlamaları karşısında şaşkına dönerler. Oysa aklî üstünlüğünü dile getiren bizzat kendileridir. Nitekim peygamberlik ile görevlendirilmesinden yıllar önce Kâbe'deki Haceru'l-Esved'in yerine konulması hususunda aralarında baş gösteren görüş ayrılıklarında onun hakemliğini kabul etmişlerdi. Ona güvenilir kişi anlamına gelen "*el-Emin*" sıfatını veren kendileridir. Kendisine düşman olduklarını sert tavırlarla ortaya koyduktan sonra bile onun Medine'ye hicret ettiği güne kadar kıymetli eşyalarını, paralarını ona emanet etmeye devam ediyorlardı. Nitekim Hız. Ali'nin Peygamber Efendimizin yanındaki emanetleri sahiplerine geri vermek amacıyla, ondan sonra birkaç gün daha Mekke'de kaldığı bilinmektedir.⁹²

⁸⁸ Rağib el- İsfahanî, *a.g.e.*, 342; İbrahim Kafi Dönmez, "Cünun", *DİA*, VIII, İst., 1993, 125-129; İbrahim Paçacı, "Mecnun", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 415.

⁸⁹ Seyyid Kutub, *fi-Zilâli'l-Kur'ân*, (çev: Mehmet Yolcu ve diğerleri), Dünya Yay., İst., 2001, X, 122.

⁹⁰ Hicr, 15/6.

⁹¹ Ebu Hayyan el-Endülüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, Daru'l-Fikir, Beyrut, 1983, XX, 322; Muhammed Ali es-Sabunî, *Safvetu't-Tefasir*, Dersaadet, İst., 2010, VII, 18-19.

⁹² Seyyid Kutup, *a.g.e.*, X, 122.

Nüzûl Sebebi:

“*Sen, Rabbinin nimeti sayesinde cinlenmiş değilsin*” âyetinin nüzûl sebebiyle ilgili olarak, İbnü'l-Münzir'in rivâyetine göre İbn Cüreyc şöyle demiştir: Onlar Hz. Peygambere “*o bir delidir*” diyorlardı. Daha sonra da bir şeytandır demeye koyuldular. Bunun üzerine, “*sen Rabbin nimeti sayesinde deli değilsin*” âyeti nazil oldu.⁹³

İbn Abbâs'tan şöyle rivâyet edilmektedir: Hz. Peygamber (daha önceleri de yaptığı gibi) bir gün Hz. Hatice'nin yanından ayrılarak kaybolmuş, Hz. Hatice onu aradıysa da bulamamıştı. Daha sonra geri gelirken; yüzünde toz toprak olmamasına rağmen yorgun bir hali vardı. Hz. Hatice kendisine, “sana ne oldu” diye sormuş, Cibril'in kendisine geldiğini ve “*Rabbin adıyla oku*” dediğini anlatmış ve şöyle devam etmişti: “Beni düz bir yere indirdi, abdest aldı, ben de abdest aldım, sonra namaz kıldı, ben de onunla beraber iki rek'at namaz kıldım. Bana, “Ey Muhammed işte namaz böyledir” dedi. Hz. Peygamber bunu Hz. Hatice'ye anlatınca o da kavminin dinini bırakıp Hristiyanlığa geçmiş olan Varaka b. Nevfel'e gitmişti. Hz. Hatice olanları kendisine anlatınca, “Muhammed'i bana gönder” demiş, Hz. Hatice de Efendimiz (a.s.)'i ona göndermişti. Varaka: “Allah'a yemin ederim ki senin davetine kadar yaşarsam sana elbette yardım ederim” demiş fakat çok geçmeden vefat etmişti. İşte bu hadise Kureyşlilerin kulağına varınca, “*o bir delidir*” demişlerdi. Yüce Allah onun deli olmadığına yemin etmiştir. Bunları söyledikten sonra İbn Abbâs der ki: İlk nazil olan “*Rabbin adıyla oku*” âyetidir. “*Sen, Rabbin nimeti sayesinde cinlenmiş değilsin*” âyet ise ikinci nazil olan âyettir.⁹⁴

İ'rabı:

ما edatı, Hicazilere göre nafiye olup ليس nin amelini yaparak ismini raf' haberini de nasb eder, Temimilere göre ise amel etmez. أَنْتَ Hicazilere göre fetha üzerine mebni olan münfasıl zamirdir ve ما edatının ismi olur, Temimilere göre ise mahallen merfu mübtedadır. بِمَنْعَةٍ car ile mecrur بِمَنْعُونَ ismine muteallık olup haldir.⁹⁵ كَ izafe ile mecrur olup muzafun ileyhdır, cerrin alameti ise kesredir. “Kaf” mebnî olan muttasıl zamirdir. ب cer harfı, nefyin manasını te'kit eder. بِمَنْعُونَ ismi Hicazilere göre lafzen mecrur, mahallen mansub isimdir ve ما edatının haberidir. Temimilere göre ise mahallen merfu أَنْتَ zamirinin haberidir.⁹⁶

⁹³ Suyûtî, *Lübâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Tunus, 1984, I, 178; Zuhaylî, *a.g.e.*, XV, 43.

⁹⁴ Buhârî, *Bed'ü'l-Vahy*, 3; Müslim, *İmân*, 252; Râzî, *a.g.e.*, XXII, 48; Bedrettin Çetiner, *Esbab-ı Nüzûl*, Çağrı Yay., İst., 2002, II, 901-902.

⁹⁵ İbrâhîm b. Seriyî b. Sehl Ebû İshak ez-Zeccâc , *Meânî'l-Kur'ân ve İ'rabuhu*, (Abdülcelil Şelebî'nin Mukaddimesi), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1988., V, 204.

⁹⁶ Abdülvahîd Sâlih Behcet, *İ'rabu'l-Mufasssal li Kitabillahi'l-Murettel*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, trs., XII, 110.

وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ

3) “Hiç şüphesiz senin için bitip tükenmeyen bir ödül vardır.”

Ey Muhammed! Şüphesiz İslam’ı tebliğ uğrunda katlanmış olduğun eziyetlerden dolayı, senin için eksilmeyen, hiç kimsenin minnetini çekmeden sırf Allah’ın lütfu ve yardımı olan sonsuz bir ecir, mükâfat ve ödül vardır. İnsanları hidâyete getirmek için çabalaman ve bu yüzden bir sürü eziyet ve cefaya uğramana rağmen, bu vazifeyi yerine getirmen senin için bir ecir kaynağıdır.

أَجْرٌ/Ecr, sözlükte “ücret, karşılık, mükâfat, çeyiz ve mehir” anlamlarına gelir. Kavram olarak, dünyada veya âhirette imân ve sâlih amellerin karşılığı olarak verilen mükâfat ve kadına evlenme akdi sonunda verilen mehirdir. Çoğulu أَجُورٌ dur. Bu kelime, Kur’ân’da 100’den fazla âyette geçmektedir. İmân edip sâlih amel işleyenlere âhirette verilecek ücret Kur’ân’da şöyle ifade edilmektedir:

أَجْرٌ عَظِيمٌ, büyük ücret,⁹⁷

أَجْرٌ كَرِيمٌ, değerli ücret,⁹⁸

أَجْرٌ غَيْرَ مَمْنُونٍ, kesintisiz ecr,⁹⁹

أَجْرًا حَسَنًا, güzel ücret¹⁰⁰ ve

أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ, hesapsız ecr.¹⁰¹

Kur’ân’da Yüce Allah; mü’minlerin¹⁰² muslihlerin¹⁰³ ve muhsinlerin¹⁰⁴ ecirlerini zayı etmeyeceğini âhiret ücretinin daha hayırlı olduğunu¹⁰⁵ bildirmiştir.

Yüce Allâh, kendisine inanıp da sâlih amel işleyenlere bu dünyada yaptıklarının karşılığını âhirette verecektir. Bu karşılığa ise ecr denilmektedir.¹⁰⁶

Ecr kelimesi nekre bir kelime olduğu için genel olarak sevabı ifade eder.¹⁰⁷

Hiz. Muhammed’e verilen “bitip tükenmeyen ödül”, dünyada peygamberlik görevini yerine getirirken her türlü engellere karşı yanında bulunduğu Allah’ın yardımı, âhirette ise Allah’ın ona lütfedeceği müstesna mükâfatlardır.¹⁰⁸

مَمْنُونِ ismi, مَنَّ مَنَّ مَنَّ fiilinden türemiş olup çoğulu وَمُنُنٌ şeklindedir. Memnûn kesik ve eksik olmayan demektir.¹⁰⁹ Ya da “Memnûn” kesilen demektir. Bir kimse ipi kestiğinde مَنَّتِ الحبل der.¹¹⁰

⁹⁷ Mâide, 5/9.

⁹⁸ Hâdid, 57/11.

⁹⁹ Fussilet, 41/8.

¹⁰⁰ Fetih, 48/16.

¹⁰¹ Zümer, 39/10.

¹⁰² Âl-i İmrân, 3/171.

¹⁰³ A’râf, 7/170.

¹⁰⁴ Hûd, 11/110.

¹⁰⁵ Yûsuf, 12/57.

¹⁰⁶ Rağib el- İsfahânî, a.g.e., 102; İbn Manzûr, a.g.e., IV, 10; Abdülbakî, a.g.e., 13-14; Muhittin Bağçeci, “Ecir”, DİA, İst., 1994, XX, 383; İbrahim Paçacı “Ecir”, Dini Kavramlar Sözlüğü, 132.

¹⁰⁷ Aişe, a.g.e., II, 47.

¹⁰⁸ Muhammed İbn Âşur, et-Tahrir ve’t-Tenvir, Daru’t-Tunusiye li’n-neşr, Tunus, 1964, XXIX, 63.

Buradaki لَاجِرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ ifadesinin üç manası vardır:

1- Kesintisiz, sùrekli bir ecir, sùrekli bir ücret ve mükâfat. Hz. Peygamber'e ve onun yolunun yolcularına sunulacak karşılık kesintisiz ve sùrekli bir mükâfattır. Çünkü cennet ebedidir. Onlara ebedi kalacakları bir cennet sunulacaktır.

2- Minnetsiz bir ecir, bir mükâfat demektir. Allah, “dünyada yatıp, yatıp geldiniz! Hiçbir şey yapmadınız! Ama yine de Ben size bunları veriyorum!” demeyecek de, “siz kazandınız bunları! Siz hak ettiniz! İşlediğiniz amellerin sonucudur bunlar!” diyecektir.

3- Memnuniyetin de ötesinde bir ecir, bir mükâfat demektir. “Tamam ya Rabbi! Daha da istemem Rabbim!” demenin de ötesinde Rabbimizin vereceği bir mükâfattır.¹¹¹

Belâgat:

مَمْنُونٌ ve مَجْنُونٌ kelimeleri arasında ikinci harfin farklılığı dolayısıyla tam olmayan cinâs söz konusudur. Cinâs; edebi bir sanat türüdür iki kelimenin, harfleri aynı, anlamları farklı olmasına denir. Harflerin çeşidi, şekli, sayısı ve tertibi aynı ise tam cinâs, kelimelerinin bir harfi değişik, diğerleri aynı, anlamları ise tamamen farklı ise tam olmayan cinâstır. وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ “*Kıyamet koptuğu zaman suçlular bir saat'ten fazla kalmadıklarına yemin ederler...*”¹¹² âyetinde saat kelimesi iki defa geçmiştir. Harfleri aynı anlamları farklı olduğu için tam cinâstır. Çünkü birinci saat kelimesi kıyamet, ikinci saat kelimesi ise, bir günün 1/24'idir. فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ “*Yetimi ezme, dilenciye de azarlama*”¹¹³ âyetinde "takher" ve "tenher" kelimelerinin bir harfi değişik, diğer harfleri aynı, anlamları ise tamamen farklı olduğu için tam olmayan cinâstır.¹¹⁴

İ'rabı:

و/vav, atıf harfi olup بِمَجْنُونٍ مَا أَنْتَ بِنِعْمَةٍ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ cümlesine matuftur. إِنَّ edatı ismini nasb, haberini raf edip fiile benzeyen harftir. لَکْ kelimesindeki “lam” te'kid ifade eder, إِنَّ edatının haberidir. لَاجِرًا mansub olup إِنَّ edatının ismi olur, nasb alameti ise zahir olan fethadır. غَيْرَ مَمْنُونٍ muzaf - muzaf ileyih olup لَاجِرًا ismininsıfatıdır.¹¹⁵

¹⁰⁹ Rağib el-İsfehâni, *a.g.e.*, 326.

¹¹⁰ Sabunî, *a.g.e.*, VII, 18-19.

¹¹¹ Ali Küçük, *Besairu'l-Kuran*, Kişisel Yayınları, Konya, 2011, XVII, 102.

¹¹² Rûm, 30/55.

¹¹³ Duhâ, 93/9-10.

¹¹⁴ Sabunî, *a.g.e.*, VII, 19.

¹¹⁵ Behcet, *a.g.e.*, XII, 111; Aişe, *a.g.e.*, II, 48.

3. 2. HZ. PEYGAMBER'İN YÜCE AHLÂKI

İslâm dini aşiret ruhunun, rekabet ve küçümseme duygusuyla geçici hazlara düşkünlüğün doğurduğu kaba ve hoyrat geleneklerin karşısına insanın nefsini dizginlemesi, tabiatını öfke ve şiddetten koruması anlamına gelen hilm ve şefkati koydu. Hz. Peygamber, bir olan Allah'a itaat temeline dayalı bir ahlâkî ve dinî birlik sağlama görevini üstlenerek kabile ve soy anlayışı yerine Allah'a saygı, ferdî ve sosyal planda yücelmenin ve değer kazanmanın ölçüsü haline gelmiş; bu ölçüye uygun olarak İslâm'ın öğretileri, Allah'ın bütün yaratıklarına karşı merhametli olmayı, beşerî ilişkilerde dürüstlük ve güvenilirliği, karşılıksız sevgi ve fedakârlığı, samimiyet ve iyi niyeti, kötü eğilimlerin bastırılmasını ve daha birçok faziletleri ihtiva etmiş bulunmaktadır. İslâm ahlâkının asıl kaynağı Kur'an ve onun ışığında oluşan sünnettir. Bu iki kaynak dinî ve dünyevî hayatın genel çerçevesini çizmiş, amelî kurallarını belirlemiş, böylece daha sonra fıkıhçı ve hadisçiler, kelâmcılar, mutasavvıflar, hatta filozoflar tarafından geliştirilecek olan ahlâk anlayışlarının temelini oluşturmuştur. Kur'an-ı Kerîm ihtiva ettiği diğer konular gibi ahlâk konularını da herhangi bir ahlâk kitabı gibi sistematik olarak ele almamakla birlikte, eksiksiz bir ahlâk sistemi oluşturacak zenginlikte nazarî prensipler ve amelî kurallar getirmiştir.¹¹⁶

Konunun bu bölümünde, doğrudan doğruya Kur'an âyetlerine ve bu âyetlerin yorumunu ve uygulamasını gösteren hadislere dayanılarak İslâm'ın getirmiş olduğu ahlâk anlayışı ana hatlarıyla tanıtılmaya çalışılacaktır.

وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ

4) “*Ve şüphesiz sen, çok büyük bir ahlâk üzerindesin.*”

أَخْلَاق/ahlâk, خُلُق kelimesinin çoğuludur. Hulk ise insanın ruhundaki “huy” dediğimiz bir meleke, özel bir hal demektir. Sözlüklerde çoğunlukla insanın fizik yapısı için halk, mânevî yapısı için hulk kelimeleri kullanılmaktadır. Böyle bir meleke, ya hayırlı veya hayırsız bir semere verir. Bu bakımdan ahlâk özellikleri güzel ve çirkin diye ikiye ayrılır: Güzel huylara ve bunların güzel meyve ve neticelerine, “ahlâk-ı hasene, ahlâk-ı hamide, mehasin-i ahlâk, mekârim-i ahlâk” adı verilir. Çirkin huylara ve bunların meyvelerine de, “ahlâk-ı kabiha, ahlâk-ı zemîme, mesavi-i ahlâk, rezail-i ahlâk” denir.¹¹⁷

Ahlâk kelimesi hakkında âlimlerin görüşlerini şu şekilde açıklayabiliriz:

خُلُقٍ عَظِيمٍ “güzel ahlâk”tan maksadın ne olduğu hakkında değişik görüşler vardır:

1-Vahîdî(468)'ye göre İslam ve dindir.

2-Hasan ve Avf-i'ye göre Kur'an'dır.

¹¹⁶ Mustafa Çağrı, “Ahlak”, *DİA*, 1989, II, 1-9.

¹¹⁷ Rağib el- İsfahanî, *a.g.e.*, 511; İbn Manzur, *a.g.e.*, X, 85; Abdulkakî, *a.g.e.*, 245; Ateş, *a.g.e.*, VI, 2775.

3-Katade'ye göre ma'rufu emretmek, münkeri nehyetmektir.

4-Zaccac(311)'a göre Yüce Allah'ın Kur'an'da emrettiği ahlâktır.

5-Atıyye ise, "ahlak edep manasına" gelir demektedir.¹¹⁸

6-Diğer bazı âlimlere göre ise Peygamberimizin ümmetine karşı merhametli ve şefkatli olmasıdır.¹¹⁹

عَظِيم/azim büyük olmak anlamındaki عَظَم kökünden türemiştir. Azuma fiilinin asıl anlamı kemiği büyük oldu demektir. Daha sonra her büyük şeye azîm denmiştir. Azîm sıfatı, Allah'ın izzet ve celalinin, gücü ve şanının büyüklüğünü, azâmet ve kibriyâ sahibi olduğunu ifade eder. Allah her şeyden büyüktür. O'ndan büyük hiçbir şey yoktur. Bu büyüklük, cisimlerin büyüklüğü gibi bir büyüklük değil, sıfatlarının büyüklüğüdür, "Allah, büyük lütuf ve kerem sahibidir."¹²⁰ "O, büyük arşın Rabb'idir."¹²¹

Azîm kelimesi Kur'an'da 109 defa zikredilmiş, Allah'ı ve sıfatlarını nitelemenin dışında diğer objelerin büyüklüğünü ifade etmek için de kullanılmıştır.¹²²

Hiz. Muhammed âlemlere rahmet olarak gönderilen son Peygamber ve bütün insanlık için en güzel ahlâk örneğidir. Yüce Allah Kur'an'da onun için şöyle buyurmaktadır:

وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ “şüphesiz sen yüce bir ahlâk üzeresin.”¹²³

“ant olsun size bir Peygamber geldi ki sizin sıkıntıya uğramanız onu incitir ve üzer. Çünkü o size çok düşkün, mü'minlere karşı çok şefkatli ve merhametlidir.”¹²⁴

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ “Resulüm biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”¹²⁵

“ant olsun ki Resûlullah sizin için, Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar için ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir.”¹²⁶

Hiz. Muhammed Peygamber olmadan önce de herkesin hayran kaldığı üstün bir ahlâka sahipti. Herkesle iyi geçinir, kimseyi incitmezdi. Hiç kimseye haksızlık etmediği, kimsenin malına göz dikmediği için ona, güvenilir anlamında “el-Emîn” derlerdi. Hiz. Peygamber üstün ahlâka, en güzel huylara sahip olarak yaratılmıştı.

¹¹⁸Müsned, II, 38.

¹¹⁹Şevkânî, a.g.e., VII, 273.

¹²⁰Bakara, 2/103.

¹²¹Tevbe, 9/129.

¹²²Rağîb el-İsfahanî, a.g.e., 1022; İbn Manzur, a.g.e., XII, 409; Abdulbakî, a.g.e., 465; Mustafa Çağrı, “Azîm”, DİA, İst., 1989, II, 1-9; İsmail Karagöz “Azîm”, Dini Kavramlar Sözlüğü, 48.

¹²³Kalem, 68/4.

¹²⁴Tevbe, 9/128.

¹²⁵Enbiya, 21/107.

¹²⁶Ahzab, 33/21.

Bununla beraber Kur’ân’da yasaklanan çirkin huyların hiç biri onda yoktur. Çünkü o güzel ahlâkı öğretmek ve mükemmel bir ahlâk örneği ortaya koymak için gönderilmiştir. Böylesine büyük bir ahlâkın mükemmelliğini sözle anlatmak elbette mümkün değildir.¹²⁷

Enes (r.a.) Hz. Muhammed’in en mükemmel insan olduğunu şu şekilde tarif eder: “Ben Resûlullah’ın ellerinden daha yumuşak ne bir atlasa ne de bir ipeğe dokundum. Resûlullah’ın kokusundan daha hoş bir râyiha koklamadım. Resûlullah’a tam on yıl hizmet ettim. Bana bir defa bile “öf” demedi. Yaptığım bir şeyden dolayı “niye böyle yaptın?” demediği gibi, yapmadığım bir şey sebebiyle “şöyle yapsan olmaz mıydı? demedi.”¹²⁸

Güzel ahlâk, İslâmiyet’in insanları götürmek istediği asıl hedeftir. Emir ve yasaklarıyla ilâhî buyruklara harfi harfine uyan Müslümanların alacağı mânevî şekil ve kıvamdır. Bunun için Hz. Muhammed şöyle buyurmaktadır:

الْبِرُّ حُسْنُ الْخُلُقِ “iyilik güzel ahlâktan ibarettir.”¹²⁹

H. Peygamberin yaratılışındaki güzellik, sözüne ve hareketlerine de yansdı. Onun kaba ve çirkin bir söz söylediği, utanılacak veya göreni utandıracak bir iş yaptığı hiç görülmezdi ve şöyle derdi:

إِنَّ مِنْ خِيَارِكُمْ أَحْسَنَكُمْ أَخْلَاقاً “en hayırlınız, ahlâkı en güzel olanınızdır.”¹³⁰

Ahlâk güzelliği iyilikleri benimsemek, kötülüklerden uzak durmak suratiyle ortaya çıkar. Hz. Muhammed hayatı boyunca bunu öğretmiştir. Çünkü onun en önemli görevlerinden biri, mükemmel ahlâkı bizzat yaşayarak, öğretmek ve İslâmiyet’in getirdiği ahlâk değerlerini benimsetmektir. Hz. Peygamberin ahlâkını en güzel şekilde Hz. Âişe’nin şu sözü tarif etmektedir: “Onun ahlâkı Kur’ân idi”.¹³¹ Başka bir rivâyette yine, Hz. Âişe Hz. Peygamberi şöyle tarif eder: “O hiçbir zaman kendi hizmetinde bulunan birisini dövmemiş, hiçbir zaman bir kadına el kaldırmamıştır. Allah için cihattan başka hiçbir yerde hiçbir zaman kimseye eliyle dahi vurmamıştır. Kendisi için kimseden intikam almamıştır. Fakat eğer bir kimse Allah’ın koymuş olduğu hudutları aşmışsa o zaman sadece Allah’ın rızası için onu cezalandırmıştır. İki yoldan kolay olanı seçmek onun sünnetiydi. Ne var ki, kolay olan günah ise müstesna, o zaman ondan en uzak kalan o olurdu.”¹³²

Ebû Abdullah el-Cedelî Hz. Âişe’den Hz. Peygamberin ahlâkını sormuştu. Hz. Âişe bu soruya şu cevabı vermişti, “Resûlullah (a.s.)’in sözlerinde ve hareketlerinde hiçbir çirkinlik bulunmadığı gibi, o çirkin olan hiçbir şeyi de

¹²⁷ Buhârî, Menâkıb, 23; Müslim, Fezâil, 68; Ebû İsa Muhammed b. İsa, es-Sünen, (thk: İbrahim Atva Avd), Birr, Çağrı Yay., İst., 1992, 47; Ebû Zekeriya Yahya b. Şeref en-Nevevi, *Riyazü’s-Sâlihîn* (çev: M. Yaşar Kandemir ve diğerleri) Erkam Yay., İst. 2011, III, 547.

¹²⁸ Müslim, Fedail, 51; Tirmizî, Birr, 47; Nevevi, *a.g.e.*, III, 547.

¹²⁹ Müslim, Birr, 14; Tirmizî, Zühhd 52.

¹³⁰ Buhârî, Menâkıb, 23; Müslim, Fezâil, 68; Tirmizî, Birr, 47.

¹³¹ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, II, 38.

¹³² Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, II, 38.

Nüzûl Sebebi:

وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ “ve şüphesiz ki sen çok büyük bir ahlâka sahipsin” âyetinin nüzûl sebebiyle ilgili olarak şöyle bir rivâyet vardır: Aîşe (r.a.)’ye Peygamber (a.s.)’in ahlâkına dair soru soruldu. O da: “Onun ahlâkı Kur’ân’dı dedi ve “Sen Kur’ân’ı hiç okumadın mı?” deyip “mü’minler gerçekten felah bulmuştur”¹⁴⁰ âyetini okudu.¹⁴¹

El-Vâhidî kanalıyla Hz. Aîşe’nin şöyle dediği de rivâyet edilmektedir: Ahlâkı Hz. Peygamber’den daha güzel bir başkası yoktur. Ashaptan veya ailesinden kim onu çağırırsa hemen “buyur” derdi. İşte bunun için Yüce Allah, “*muhtakkak ki sen, büyük bir ahlâk üzeresin*” âyetini indirdi.¹⁴²

İ’rabı:

و/vav, atıf harfi, إِنَّ edatı ismini nasb haberini raf edip fiile benzeyen harftir. ك /kef, muttasıl zamir ve fetha üzere mebnîdir, aynı zamanda إِنَّ harfinin ismidir. عَلَى kelimesindeki “lam” te’kid ifade eder, عَلَى cer harfi, خُلُقٍ cer harfi ile mecrur olup cerrin alameti ise zahir olan kesredir. عَظِيم ismi sıfattır.¹⁴³

فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ

5) “Yakında göreceksin ve onlar da görecekler”

“Yakında sen de göreceksin, onlar da görecekler” buyruğu hakkında İbn Abbas der ki: Kıyamet gününde sen de bileceksin, onlar da bilecekler. Kıyamet gününde hak, batıldan apaçık ayırt edilince sen de göreceksin, onlar da görecekler diye de açıklanmıştır.¹⁴⁴

Şöyle de tefsir edilmiştir: Ey Muhammed! Kavmin ve muhaliflerin olan Mekke müşriklerine yakında azap indiğinde, sen de göreceksin, onlar da görecekler. Bu âyette, Peygamber’e ve mü’minlere destek olma ve Peygamber’e deli ve çıldırmış diyen inanmayanlara bir uyarı ve korkutma vardır.¹⁴⁵

Belâgat:

فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ بِأَيِّكُمْ الْمَقْتُولُ “Hanginizde delilik olduğunu yakında sen de göreceksin, onlar da görecekler” âyetinde tehdit vardır. Korkutma genel olsun diye meful zikredilmemiştir.¹⁴⁶

¹⁴⁰ Mu’minun, 23/1-10.

¹⁴¹ İbn Kesir, a.g.e., IV, 342; Zuhaylî, a.g.e., XV, 44.

¹⁴² Suyûtî, Lübbâbu’n-Nukûl fî Esbâbi’n-Nüzûl, I, 201.

¹⁴³ Derviş, a.g.e., X, 165.

¹⁴⁴ Kurtubî, a.g.e., XVIII, 156.

¹⁴⁵ Yazır, a.g.e., 272.

¹⁴⁶ Sabunî, a.g.e., VII, 20.

İ'rabı:

ف /fa istinafiye, س/sin istikbal harfı, تُبْصِرْ muzari fiil, fâili mustetir أنت zamidir.¹⁴⁷ Ya da ف/fa mukadder bir şartın cevabının başında gelen rabita harfidir. وَتُبْصِرُونَ cümlesi önceki fiile atıftır, ستبصر cümlesi mahallen meczum mukadder şartın cevabı olur. Yani جاء أمر الله فستبصر “Allah’ın emri gelirse göreceksin”¹⁴⁸ şeklindedir.

بِأَيِّكُمْ الْمَفْتُونُ

6) Hanginizin fitneye tutulduğunu?

el-Meftûn/el-Meftûn fitneye düşmüş, fitneye maruz kalmış şeytanın fitneye düşürdüğü deli kimse demektir. “Meftûn”un şeytanın kendisi olduğu da söylenmiştir. Arapların altını ateşte kızdırmayı anlatmak üzere kullandıkları فَتَنَتِ الدَّهَبَ بِالنَّارِ “altını ateşte kızdırdım” sözlerinden, azâba uğratılan anlamında olduğu da söylenmiştir.¹⁴⁹

Yüce Allah’ın عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ “o gün onlar ateşte kızdırılacaklardır”¹⁵⁰ buyruğunda bu anlamdadır.

Âyet, “hangi topluluğun içinde deli var? Muhammed’in topluluğu içinde mi yoksa ona karşı gelen müşrikler topluluğu içinde mi?” şeklinde Mücahid tarafından izah edilmiştir. Abdullah b. Abbas tarafından ise “hanginizde delilik var?” şeklinde açıklanmıştır. Taberi de bu görüşü tercih etmiştir. Katade de söz konusu âyeti “hanginiz şeytana daha yakınsınız?” şeklinde beyan etmiştir.¹⁵¹

Nüzûl Sebebi:

Bu sûrenin büyük bir kısmı Velid b. Muğire ile Ebû Cehil hakkında inmiştir. Müşrikler “Muhammed’in içinde bir şeytan var” derken aslında o’nun mecnûn ve deli olduğunu düşünüyorlardı. Yüce Allah da yakında sen de göreceksin onlarda görecekler ki böylece kimin cin çarpması neticesinde deli olduğu ortaya çıkacaktır.¹⁵²

İ'rabı:

ب/ba zait olan bir cer harfidir.

وَيَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ yağ veren,¹⁵³ تَنْتَبِثُ بِالدَّهْنِ ondan Allah’ın kulları içer. âyetlerinde de ba harfi zaittir.¹⁵⁴

¹⁴⁷ Derviş, a.g.e., X, 165.

¹⁴⁸ Safî, a.g.e., XXXI, 35.

¹⁴⁹ Rağib el- İsfahânî, a.g.e., 1117; Kurtubî, a.g.e., XVIII, 229; Abdülhakî, a.g.e., 512.

¹⁵⁰ Zâriyât, 51/13.

¹⁵¹ Taberî, a.g.e. VIII, 385.

¹⁵² Kurtubî, a.g.e., XVIII, 229.

¹⁵³ Mü’minun, 23/20.

¹⁵⁴ İnsan, 76/6.

İbn Hişam'e göre ba ş u üç mübtedâ' da zaittir:

- a) بحسبك درهم sana .bir dirhem yeter
- b) خرجت فإذا يزيد. çıkınca hemen Zeyd'i gördüm
- c) وكيف بك إذا كان كذا وكذا? ¹⁵⁵

ميسور meftûn/مفتون gibi masdar olup hanginizde delilik var? anlamındadır. ¹⁵⁶

El-Farrâ'ye göre ise ba, فى/fi anlamındadır. الجنون hangi topluluğun içinde deli var? Muhammed'in topluluğu içinde mi yoksa ona karşı gelen müşrikler topluluğu içinde mi? ¹⁵⁷

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ

7) “Elbette Rabbin, kimin kendi yolundan saptığını en iyi bilendir O; kimin hidâyete erdiğini de en iyi bilendir.”

ضلالة/dalâlet gizlemek, kaybolmak, sapmak, unutmak ve doğru yolu bulamamak gibi anlamlara gelir. Dinî literatürde ise hidâyet kavramının zıddı olup, bilerek veya bilmeyerek doğru yoldan sapmak demektir. Kur'ân'da dalâlet kavramı türevleriyle birlikte yüz doksan bir yerde geçmektedir. Dalâlet kavramının içeriğinde biri sapma diğeri saptırma olmak üzere iki anlam bulunmaktadır. Kur'ân'da Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere ve âhiret gününe inanmamak, ¹⁵⁸ Allah'a şirk koşturmak, ¹⁵⁹ zulüm yapmak ¹⁶⁰ gibi davranışlar sapma olarak ifade edilmiştir. Saptırma terimine gelince Kur'ân bunu da kişinin kendi kendisini saptırması ¹⁶¹ ve Allah'ın kullarını saptırması olmak üzere iki şekilde vasıflandırmıştır:

1) وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ “verdiği misâllerle Allah ancak fasıkları saptırır.” ¹⁶²

2) فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ “Allah kimi hidâyete erdirmek isterse onun göğsünü İslâm'a açar ve her kimi de saptırmayı dilerse onun göğsünü daraltır.” ¹⁶³

Allâh'ın insanları saptırması, insanların fiillerinin iradeleri doğrultusunda yaratması olarak anlaşılmalıdır. Dolayısıyla insanların dalâletinde Allah'ın herhangi bir zorlama ve baskısı yoktur. Çünkü Allâh, olmuş ve olacak her şeyi bilir. Hidâyet

¹⁵⁵ Derviş, a.g.e., X, 167.

¹⁵⁶ Zeccâc, a.g.e., V, 205.

¹⁵⁷ Ebu'l -Beka Abdullah b. Hüseyyin el-Ukberi, et-Tibyan fi İ'rabi'l -Kur'ân, (thk: Ali Muhammd Becâvi), Daru'l-Cil, Beyrut, 1987, II, 1234.

¹⁵⁸ Nisâ, 4/136.

¹⁵⁹ Nisâ, 4/116.

¹⁶⁰ Lokmân, 31/11.

¹⁶¹ Bakara, 2/108.

¹⁶² Bakara, 2/26.

¹⁶³ En'âm, 6/125.

ve dalâletten her biri kulların seçimiyle takdir edilip kazanılmış, ilâhî kazâ ve kaderle de yaratılmıştır.¹⁶⁴

هُدًى doğru yolu bulan, doğru yolda giden anlamındaki هُدًى kökünden türemiştir. Allah'ın insanlara hidâyeti dört şekilde olur:

1) Her mükellef insana akıl, kabiliyet, anlayış ve zarurî bilgiler vermesiyle: قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ حَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى (Musa), *Rabbimiz, her şeye yaratılışını veren sonra ona doğru yolu gösterendir, dedi*”¹⁶⁵ âyetinde geçen “hidâyet” bu manadadır.

2) Gönderdiği peygamberler ve indirdiği kitaplar vasıtasıyla insanlara doğru yolu göstermesiyle: وَجَعَلْنَاهُمْ أَيْمَةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا “onları (peygamberleri) emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık”¹⁶⁶ âyetinde geçen “hidâyet” bu anlamdadır.

3) Doğru yola gelmek isteyen bu isteğinde muvaffak kılmasıyla: وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا “hidâyete erenlere gelince Allah onların hidâyetlerini arttırmış ve onlara takvalarını vermiştir”¹⁶⁷ âyetinde geçen “hidâyet” bu anlamdadır.

4) Âhirette cennete koymasıyla: سَيَهْدِيهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَفَهَا لَهُمْ “onlara (Allah yolunda savaşanlara) hidâyet edecek ve durumlarını düzeltecek, onları (dünyada iken) kendilerine tarif ettiği cennete sokacaktır”¹⁶⁸ âyetlerindeki “hidâyet” de bu anlamdadır.

Bu dört hidâyet şekli sırasıyla birbirine çok sıkı bir şekilde bağlıdır; birincisi olmadan ikincisi, ikincisi olmadan üçüncüsü, üçüncüsü olmadan da dördüncüsü olmaz. Dördüncü varsa ilk üçü, üçüncü varsa ilk ikisi önceden var demektir.¹⁶⁹

سَبِيل/yol anlamına gelmektedir. سَبِيل Allah rızası için insanlara verilen yiyecek ve içecekler için de kullanılır. سَبِيل kelimesi Kur’ân’da;

سَبِيلِ اللَّهِ, Allah yolu,¹⁷⁰

سَوَاءَ السَّبِيلِ, doğru yol,¹⁷¹

ابْنُ السَّبِيلِ, yol oğlu, yolcu,¹⁷²

سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ, mü’minlerin yolu,¹⁷³

سَبِيلِ الْمُجْرِمِينَ, mücrimlerin, kâfirlerin yolu,¹⁷⁴

¹⁶⁴ Rağib el- İsfahanî, *a.g.e.*, 511; İbn Manzûr, *a.g.e.*, XI, 390; Abdülbakî, *a.g.e.*, 423; Ömer Faruk Harman, “Dalâlet”, *DİA*, İst., 1993, VIII, 427; İsmail Karagöz, “Dalâlet”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 111.

¹⁶⁵ Tâ-hâ, 20/50.

¹⁶⁶ Enbiyâ, 21/73.

¹⁶⁷ Muhammed, 47/17.

¹⁶⁸ Muhammed, 47/5-6.

¹⁶⁹ Rağib el- İsfahanî, *a.g.e.*, 1504; İbn Manzûr, *a.g.e.*, XV, 353; Abdülbakî, *a.g.e.*, 735; Yusuf Şevki Yılmaz, “Hidâyet”, *DİA*, 1998, XVII, 473; Fikret Karaman, “Hidâyet”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 257.

¹⁷⁰ En’âm, 6/116.

¹⁷¹ Bakara, 2/108.

¹⁷² Bakara, 2/177.

¹⁷³ Nisâ, 4/115.

¹⁷⁴ En’âm, 6/55.

سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ, bozguncuların yolu,¹⁷⁵

سَبِيلَ الْغَيِّ, sapıklık yolu,¹⁷⁶

سَبِيلَ الرُّشْدِ, doğru yol,¹⁷⁷

سَبِيلَ الرِّشَادِ, doğru yol,¹⁷⁸

سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ, bilmeyenlerin yolu¹⁷⁹ şeklinde terkip halinde 176 defa geçmiştir. Allah yolu, mü'minlerin yolu ve doğru yoldan maksat İslâm'dır. Doğru yol tektir. O da Hak Din İslâm'dır.¹⁸⁰

أَعْلَمُ/a'lemu, عَلِيمُ/alîm (her şeyi en iyi bilen) manasındadır.¹⁸¹

Ey Muhammed! Kuşkusuz Rabbin olan Allah, Kureyş müşrikleri gibi dininden ve hidâyet yolundan çıkanları bilir. O, senin ve sana uyanlar gibi hak dine giden yolu bulan, takva sahibini de iyi bilir.¹⁸²

Bu bölüm önceki kısmın sebebini bildirmekte ve vaad ve tehdidi te'kid etmektedir. Sanki Yüce Allah şöyle demektedir: Gerçekte deli sen değil, onlardır. Onlar delilerin ta kendileridir. Çünkü akılları var, fakat ondan faydalanmıyorlar. Akıllarını kendilerini kurtaracak ve mutlu edecek yönde kullanmıyorlar.¹⁸³

İ'rabı:

إِنَّ edatı ismini nasp haberini raf yapan harftir, رَبِّكَ onun ismi olur. هو munfasıl zamir, mahallen merfu mübdetadır. أَعْلَمُ fiili mübtedanın haberi, mübteda ve haber cümlesi ise إِنَّ edatının haberi olur. مِنْ kelimesi daha önce geçen أَعْلَمُ fiiline mutealliktir. عَنْ سَبِيلِهِ car ve mecrur ضَلَّ fiiline bağlı, ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ cümlesi ise sıladır.¹⁸⁴

Âyetler Arasında Bağlantı:

Yukarıdaki âyetlerle, Hz. Muhammed'in yüksek şahsiyeti konu edilerek müşriklerin onu küçük düşürmek için ortaya attıkları gerçek dışı suçlama ve yakıştırmalar reddedilmiştir. Aynı zamanda bu büyük peygamberin çok yüksek bir ahlâk üzere olduğu belirtilerek inkârcılar insafa çağırılmıştır. Aşağıdaki âyetlerle, içleri ihanet ve kin dolu müşriklerin yapmacık davranışlarla diyalog kurma istekleri

¹⁷⁵ A'râf, 7/142.

¹⁷⁶ A'râf, 7/146.

¹⁷⁷ A'râf, 7/146.

¹⁷⁸ Mümin, 40/29.

¹⁷⁹ Yûnus, 10/89

¹⁸⁰ Rağib el- İsfahânî, *a.g.e.*, 694; İbn Manzur, *a.g.e.*, XI, 319; Abdulbakî, *a.g.e.*, 343; Nur Urfalıoğlu, "Sebil", *DİA*, İst., 2009, XXXVI, 249-251; İsmail Karagöz, "Sebil", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 582.

¹⁸¹ Rağib el- İsfahânî, *a.g.e.*, 1039; İbn Manzur, *a.g.e.*, XII, 416; Celaluddin el-Mahallî- es-Suyuti, *Tefsir-i Celaleyn* (çev: A. Rıza Kaşeli), Sağlam Yay., İst., 2012, III, 205.

¹⁸² Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 117.

¹⁸³ Sabunî, *a.g.e.*, VII, 20.

¹⁸⁴ Safî, a. g. e., XXXI, 35; Derviş, *a.g.e.*, X, 167.

üzerinde durularak, o gibi yalancı ve sapıklara itibar edilmemesi emredilmekte, arkasından bu yalancı ve sapıkların on iki alâmetine vurgu yapılarak mü'minlere bilgi verilmektedir.¹⁸⁵

فَلَا تُطِغِ الْمَكْذِبِينَ

8) “Artık yalanlayanlara boyun eğme!”

اطاعة/itaat sözlükte “boyun eğmek, yumuşak davranmak, birinin isteğine, emir ve yasağına isteyerek uymak; din ıstılahında ise, Allah ve Peygamberin emir ve yasaklarına isteyerek uymak, yapılmasından dolayı sevap elde edilen her hangi bir ameli yapmak” anlamındadır. İnsanların ve cinlerin itâat ve isyân edebilmelerine karşılık meleklerin ve diğer varlıkların sadece itâatleri söz konusudur. Kur’ân’da itâat, övme ve yerme ifadesi olarak kullanılmıştır. İtaat edilenler açısından itâat emredilmiş veya yasaklanmıştır. Allah’a, Peygambere ve emir sahiplerine itâat edilmesi emredilmiş, bu emre uyanlar övülmüş ve kendilerine mükâfat va’d edilerek itâat teşvik edilmiştir.¹⁸⁶

Allah’a ve Peygamberine itâat: Allah ve Peygamberin emir ve yasaklarına, tavsiye ve hükümlerine, helâl ve haramlarına uymaktır. Allah’a ve Peygambere itâati birbirinden ayırmak mümkün değildir. Allah’a itâat eden Peygambere, Peygambere itâat eden de Allah’a itâat etmiş olur.¹⁸⁷

Emir sahiplerine itâat: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ “ey Mü'minler! Allah’a itâat edin, Peygambere ve sizden (olan) ülü’l-emre itâat edin.”¹⁸⁸

Kur’ân’da Allah’a, Peygambere ve emir sahiplerine itâatin emredilmesine karşılık, dinî konularda kâfir,¹⁸⁹ müşrik,¹⁹⁰ münafık¹⁹¹ ve ehl-i kitaba,¹⁹² bozguncu, günahkâr, müsrif ve yalancı insanlara itâat edilmesi yasaklanmıştır.¹⁹³

تَكْذِيب/tekzîb yalan söylemek anlamındaki كَذَب kökünden türeyen bir kelime olup yalanlamak ve bir haberi doğrulamamak demektir. Tasdik sözcüğünün zıddıdır. تَكْذِيب kelimesinin fiil şekli يَكْذِبُ كَذَب Kur’ân’da 177 defa geçmektedir. Bununla Allah’ın âyetlerini,¹⁹⁴ kıyâmeti,¹⁹⁵ peygamberleri,¹⁹⁶ vahyi,¹⁹⁷ kitabı,¹⁹⁸ hakkı¹⁹⁹ ve

¹⁸⁵ Zuhaylî, a.g.e., XV, 52; Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, Anadolu Yay., İst., 1986, XII, 6306.

¹⁸⁶ Nisâ, 4/59.

¹⁸⁷ Nisâ, 4/80.

¹⁸⁸ Nisâ, 4/59.

¹⁸⁹ Kalem, 68/8-14.

¹⁹⁰ En’âm, 6/121.

¹⁹¹ Ahzâb, 33/48.

¹⁹² Âl-i İmrân, 3/100.

¹⁹³ Rağib el- İsfahanî, a.g.e., 940; Ömer Mahir Alper, “İtaat”, *DİA*, İst., 2001, XXIII, 444; İsmail Karagöz, “İtaat”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 344.

¹⁹⁴ En’âm, 6/21.

¹⁹⁵ Furkân, 25/11.

¹⁹⁶ Ankebût, 29/18.

¹⁹⁷ Zümer, 39/32.

ceza gününü²⁰⁰ yalanlamak söz konusu edilmiştir. Bu anlamda تَكْذِيب insanı inkâra götürür ve kişiyi dinden çıkarır. Kur'ân'da bir de nimetleri تَكْذِيب olarak zikredilmiştir.²⁰¹ Bu ise nimetin kadrini ve kıymetini bilmemek demektir. Kur'ân'da yalancılara مُكَذِّب denilmiştir. Çoğul şekli olan مُكَذِّبِينَ 20 âyette geçmiş ve bununla Allah'ı, peygamberini ve âyetlerini yalanlayanlar kastedilmiştir. Yalancılık, kâfir ve münafıkların vasfıdır. Kur'ân'da, yalancıların cezasının cehennem,²⁰² alevli ateş,²⁰³ acıklı ve alçaltıcı azap olduğu,²⁰⁴ bunların amellerinin boşa gittiği,²⁰⁵ hüsrana uğrayacakları,²⁰⁶ âhirette karanlıklar içinde kalacakları,²⁰⁷ yüzlerinin simsiyah olacağı,²⁰⁸ boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu halde cehenneme sürüklenecekleri bildirilmiştir.²⁰⁹

Mekke reisleri, Hz. Peygamberi babalarının dinine çağırdılar. Dolayısıyla Yüce Allah, onu onlara itâat etmekten men etti. Bu, Resûlullah (a.s.)'in kâfirlere şiddetle muhalefet etmesi için, Allah tarafından bir teşviktir.²¹⁰

ف/fâ-i cezâiyye'nin işaretiyle yukarıdaki güvencenin ilk neticesi olan bu yasaklama, Allah yolunda yapılacak görevin başlangıcını açıklayan bir öğüttür. Öncelikle ve özel olarak Peygambere hitap olmakla birlikte, sûrenin sonundan anlaşılacağı gibi, dolaylı olarak, akıl taşıyan herkese bir öğüttür. Yani, hak yolunda ilk işin bu olsun. Hakk'ı tanımayan, cezasına inanmayan inkârcıları tanıma, sözlerini tutma, yalanlarına aldanmaktan, düşecekleri kötü sonuca düşmekten sakın, her şeyden önce uyanık ve samimi ol.²¹¹

İ'rabı:

ف/fâ harfı, mukadder şartın cevabını rapteder. لَا nahiye ve cazimedir. تُطْع muzari fiil, fâili mustetir ve لَا ile meczum, cezm alemeti ise sondaki sukundur, sonunun kesre ile okunması şu kuraldandır: إذا حرك الساكن حركاً با لکسر “sakin harfe hareke verilirse kesre ile hareke verilir.” لَا تُطْع cümlesi mahallen meczum mukadder şartın cevabı olur, yan إن ضلّ المكذّبين فلا تطعمهم²¹² takdirindedir. الْمُكَذِّبِينَ mansub olup

¹⁹⁸ Mü'min, 40/70.

¹⁹⁹ Kâf, 50/5.

²⁰⁰ Müddessir, 74/46.

²⁰¹ Rahmân, 55/13.

²⁰² Zümer, 39/32.

²⁰³ Furkân, 25/11.

²⁰⁴ Hac, 22/57.

²⁰⁵ A'râf, 7/47.

²⁰⁶ Yûnus, 10/45.

²⁰⁷ En'âm, 6/39.

²⁰⁸ Mü'min, 40/71-73.

²⁰⁹ Rağib el- İsfâhanî, *a.g.e.*, 1266; İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, 704; Abdulbakî, *a.g.e.*, 602; Mustafa Çağrı, “Yalan” *DİA*, İst., 2013, XXXXIII, 297-300; İsmail Karagöz, “Tekzib”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 647.

²¹⁰ Şevkânî, *a.g.e.*, VII, 274.

²¹¹ Yazır, *a. g. e.*, X, 272.

²¹² Safî, *a.g.e.*, XXXI, 34.

mefulun bih olur, nasb alemeti ya harfidir, çünkü cem'i müennesi sâlim de nun tenvinin yerine geçer.²¹³

3. 3. İNANMAYANLARIN HZ. PEYGAMBER'DEN İSTEKLERİ

Hız. Peygamber kavmini İslama davet ettiğinde, kavmi ilk başta fazla tepki göstermemişti. Fakat Peygamberimiz onların tanrılarını kınamaya başlayınca büyük tepki göstererek böyle bir şeyi kabullenemeyeceklerini çeşitli vesilelerle ortaya koyarak düşmanca bir tutum içine girdiler. Müşriklerin bu tutumu karşısında Amcası Ebu Talip onu her zaman savundu ve kurudu. Peygamberimiz de hiçbir şeye aldırmandan Allah'ın emrettiği şekilde O'nun dinini yaymaya çalıştı.

Kureyşliler Hız. Peygamberin davetinden vazgeçmediğini ve Amcası Ebu Talib'in onu desteklediğini ve kendilerine teslim etmediğini görünce Rabia'nın oğulları Utbe ve Şeybe, Ebu Süfyan b. Harb b. Ümeyye, As b. Hişam, Esved b. Muttalip b. Esed, Ebu Cehil, Velid b. Muğire, Haccac b. Amr'ın oğulları Nebih ve Münebbih gibi Kureyş kabilesinin ileri gelenleri Ebu Talib'e gidip şöyle dediler:

"Ey Ebu Talip, yeğenin tanrılarımıza küfrediyor, dinimizi aşağılıyor, fikirlerimizi saçmalık olarak nitelendiriyor, geçmiş atalarımızı sapıklıkla suçluyor. Ya onu bu işten vazgeçirirsin, ya da aramızdan çekilirsin. Çünkü sen ona karşı bizden farklı bir konumdasın. Aksi takdirde biz O'nun hakkından geliriz." Ebu Talip onlara yumuşak sözler söyledi, onlara güzel karşılık verdi, onlar da çekip gittiler.²¹⁴

Hız. Peygamber aksatmadan faaliyetlerini sürdürüyordu, Allah'ın dininin öngördüğü hayat biçimini herkesin görebileceği şekilde uyguluyor, insanları bu hayat biçimine inanmaya ve uymaya davet ediyordu. Sonra Peygamberimizle Kureyş'liler arasındaki ilişkiler gerginleşti ve kızgınlıklar da gittikçe arttı. Hız. Peygamber Kureyşlilerin gündeminden çıkmıyordu. O'na yönelik öfkeleri kabarıyor, birbirlerini ona karşı teşvik ediyorlardı. Kureyşliler tekrar Ebu Talib'e gidip şöyle dediler: "Ey Ebu Talib, sen yaşlı başlı bir insansın. Aramızda saygın bir yerin var. Bundan önce yeğenini yaptıklarından vazgeçirmeni istemiştik, ama sen ona engel olamadın. Vallahi artık, atalarımıza küfredilmesine, fikirlerimizin saçmalık olarak nitelendirilmesine, tanrılarımıza hakaret edilmesine katlanamayız. Ya ona engel olursun, ya da iki gruptan biri helak olana kadar seninle ve onunla her türlü ilişkimizi keseriz."²¹⁵

Kureyş'liler Ebu Talib'e bu sözleri söyleyince, Ebu Talip Peygamberimizi çağırıp şöyle dedi: "Ey Yeğenim, senin kavmin gelip bana şöyle şöyle diyor. Bana ve

²¹³ Behcet, *a.g.e.*, XII, 113.

²¹⁴ Ebû Muhammed Cemâlüddîn b. Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Mısır, 193, I, 265; Ebu Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, Beyrut, 1985, I, 201; Taberi, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, Beyrut, 1987, II, 323; Seyyid ebu Alâ Mevdudî, *Hız. Peygamberin Hayatı*, (çev: Ahmet Asrar) Pınar Yay., İst., 2014, 197; Salih Suruç, *Peygamberimizin Hayatı*, Nesil Yay., İst., 2013, 210; Martin Lings, *Hız. Muhammed'in Hayatı*, (çev: Nazife Şişman) İz Yay., İst., 1995, 93; İbrahim Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yay., Ankara, 2011, 95.

²¹⁵ İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 265; İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, 201; Taberi, *a.g.e.*, II, 323; Mevdudî, *a.g.e.*, II, 197; Suruç, *a.g.e.*, 210; Lings, *a.g.e.*, 93; Sarıçam, *a.g.e.*, 95.

kendine acı. Altından kalkamayacağım bir yükün altına salma beni." Bunun üzerine Peygamber Efendimiz amcasının kendisine karşı tutum değiştirdiğini, kendisine verdiği desteği çekeceğini, kendisini Kureyşlilere teslim edeceğini, artık kendisine yardım edecek gücünün kalmadığını sanarak amcasına şu karşılığı verdi: "Amcacığım, Vallahi bu işten vazgeçmem için güneşi sağıma, ayı da soluma koysalar yine de vazgeçmem. Allah bu dini üstün getirene veya ben bu uğurda ölene kadar bir an bile mücadeleden geri kalmam" diyerek gitmek üzere ayağa kalktı. Tam gidecekken Ebu Talip şöyle dedi: "Git istediğini konuş. Vallahi seni asla kimseye teslim etmeyeceğim."²¹⁶

İşte, koruyucusu, güvencesi ve hakkından gelmek için pusuda bekleyen, kendisine dış bileyen düşmanlara karşı dünyadaki tek sığınağı amcasının kendisini yalnız bıraktığı bir sırada Peygamber Efendimizin davasına ısrarlı bağlılığının somut ifadesi olan bir tablodur.

Bir diğer tablo da doğrudan doğruya müşriklerden Peygamberimize gelen uzlaşma önerilerisidir. Bu öneri, müşriklerin Hz. Peygamberin daveti karşısında çaresiz kalmalarından ve her kabilenin, Müslüman olan bireyini cezalandırma ve dininden döndürmek için işkenceye uğratma işini bizzat üstlendiği bir sırada lider konumunda olan Utbe b. Rabia'dan gelmişti.

Utbe b. Rabia, bir gün Kureyşlilerin meclisinde otururken Peygamberimiz de yalnız başına mescitte oturuyordu. Utbe: Ey Kureyş topluluğu, ne diyorsunuz, Muhammed'e konuşmaya gidip ona bazı önerilerde bulunayım mı? Bakarsınız bazılarını kabul eder. Biz de ona dilediğini verir, böylece bizden vazgeçmiş olur deyince Ey Ebu Velid, git ve konuş onunla dediler. Utbe kalktı Peygamberimizin yanına gidip oturdu. Ve şöyle dedi: "Ey yeğenim, bildiğin gibi bizim aramızda aşiret ve soy bakımından saygın bir yere sahipsin. Sen kavminin başına büyük bir iş açtın. Birliklerini parçaladın. Fikirlerini saçmalık olarak niteledin. Tanrıların çokluğunu ve dinlerini ayıpladın. Geçmiş atalarını tekfir ettin. Beni dinle sana bazı önerilerde bulunacağım. Belki bir kısmını kabul edersin." Peygamber Efendimiz "Söyle ey Ebu Velid, seni dinliyorum" dedi. Utbe şöyle dedi: "Ey yeğenim, eğer sen bu getirdiğin dini kullanarak mal elde etmek istiyorsan, senin için mal toplar ve en çok mala sahip olanımız olursun. Eğer bununla şeref kazanmak istiyorsan, seni başımıza lider tayin ederiz ve sensiz hiçbir şey yapmayız. Eğer kral olmak istiyorsan, seni kral yaparız. Yok eğer bu, sana musallat olmuş bir rüya ise ve sen bunun etkisinden kurtulamıyorsan. Senin için araştırır doktorlar buluruz ve senin tedavi olman için mallarımızı harcarız." Utbe sözlerini tamamlayana kadar, Peygamber Efendimiz onu dinledi. Sonra "Ey Ebu Velid, sözlerini bitirdin mi?" dedi. Utbe "Evet" dedi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz şöyle buyurdu:

"Hâ-mîm. Bu, Rahman ve Rahîm olan Allah'ın katından indirilmiştir. Bilen bir topluluk için âyetleri apaçık anlaşılır hale getirilmiş Arapça okunan bir kitaptır. Müjdeleyin ve uyarıcı olarak indirilmiştir ama çokları yüz çevirdi, artık onu işitmezler. Dediler ki: "Bizi çağırdığın şeylere karşı kalplerimiz kapalıdır, kulaklarımızda da bir ağırlık var; seninle bizim aramızda bir perde bulunmaktadır. Sen yapacağını yap, biz de yapıyoruz!" De ki: "Ben de sadece sizin gibi bir beşerim;

²¹⁶ İbn Hişâm, a.g.e., I, 265; İbn Sa'd, a.g.e., I, 202; Taberi, a.g.e., II, 324; Mevdudî, a.g.e., II, 197; Suruç, a.g.e., 21; Lings, a.g.e., 94; Sarıçam, a.g.e., 96.

*bana tanrınızın tek tanrı olduğu vahyedihiştir, doğru O'na yönelin, O'ndan bağışlanma dileyin. Allah'a ortak koşanların vay haline!"*²¹⁷

Sonra Peygamberimiz okumaya devam etti. Utbe bunları dinleyince sessizce beklemeye başladı. Ellerini arkasından yere koydu ve onlara yaslanarak dinlemeye koyuldu. Sonra Peygamberimiz secde ayetine geldi ve secdeye gitti. Ardından şöyle buyurdu: "Ey Ebu Velid, dinleyeceğinizi dinledin, artık kararını sen ver" Bunun üzerine Utbe kalkıp arkadaşlarının yanına gitti. Bazıları: "Allah'a yemin ederiz Ebu Velid buradan ayrıldığı yüzle dönmüyor" dediler. Utbe gelip yanlarına oturunca "Geride ne bıraktın ey Ebu Velid?" dediler. Utbe: "Orada bundan önce bir benzerini duymadığım bir söz dinledim. Allah'a And olsun şiir değildi dinlediğim. Sihir veya kehanet de değil di. Ey Kureyş'liler, beni dinleyin ve benim dediğimi yapın. Bu adamı kendi durumuyla baş başa bırakın. Karışmayın ona. Vallahi ondan dinlediğim sözlerde büyük bir haber olmalı. Eğer Araplar onun hakkından gelirlerse, eliniz bulaşmadan ondan kurtulmuş olursunuz. Eğer O, Arapları yenerse onun egemenliği sizin egemenliğinizdir. Onun üstünlüğü sizin üstünlüğünüzdür. Onun sayesinde insanların en mutlusu olursunuz" deyince onlar "Ey Utbe o, seni diliyle büyülemiş" dediler. Utbe: "Bu, benim görüşümdür siz istediğinizi yapın" dedi.²¹⁸

Pazarlık yapma girişimlerinin üçüncüsü de şu şekildedir: Bir gün Peygamberimiz Kâbe yi tavaf ederken, Esved b. Muttalip, Velid b. Muğire, Umeyye b. Halef ve As b. Vail es-Sehmi ile karşılaştı. Bunlar kabileleri arasında lider konumunda kimselerdi. "Ya Muhammed, gel biz senin taptığına tapalım, sen de bizim taptığımıza tap. Böylece seninle ortak bir noktada buluşalım. Eğer senin taptığın bizimkinden daha hayırlı ise biz ondan nasibimizi almış oluruz. Eğer bizim taptığımız sizinkinden hayırlı ise o zaman sen bizimkinden nasibini almış olursun. Bunun üzerine yüce Allah şu ayetleri indirdi: "De ki: "Ey inkârcılar! Ben sizin tapmakta olduğunuz şeylere tapmam. Siz de benim taptığıma tapıyor değilsiniz. Ben sizin taptıklarınıza tapıyor değilim. Siz de benim taptığıma tapıyor değilsiniz. Sizin dininiz size benim dinim banadır."²¹⁹

Yüce Allah onların pazarlık girişimlerini bu sûrede de red ederek Peygamberimizin Allah'ın ayetlerini inkâr edenlere uymamasını şu şekilde uymaktadır:

وَتُؤَا لُو تُذْهِنُ قَيْدُهُنَّوْنَ

9) "Onlar senin kendilerine yumuşak davranmanı arzu ettiler; kendileri de bunun üzerine yumuşak davranacaklardı."

Kelamdaki yakınlaşma ve yumuşamaya اِذْهَانٌ denir. Zemahşerî (538) ise bunu mecazdaki belâgatın esası saymıştır.²²⁰

Bu âyet'te Hz. Muhammed'in şahsında bütün mü'minlere hitap edilerek Peygamber'i yalancılıkla itham eden ve hakkı yalan sayanlara boyun eğmemeleri,

²¹⁷ Fussilet, 41/1-6.

²¹⁸ İbn Hişâm, a.g.e., I, 265; İbn Sa'd, a.g.e., I, 201; Taberi, a.g.e., II, 323; Mevdudî, a.g.e., II, 198; Suruç, a.g.e., 210; Lings, a.g.e., 93; Sarıçam, a.g.e., 95.

²¹⁹ Kâfirun, 109/1-6.

²²⁰ Derviş, a.g.e., X, 168.

onların iradelerine teslim olmamaları istenmektedir. Çünkü inkârcılar Hz. Peygamber'in ahlâkî prensipler ve manevî değerler konusunda taviz vermesini, bu anlamda uzlaşmacı davranmasını ve İslâm'ın kendilerine ters gelen, çıkarlarıyla çatışan yönlerinin bırakılmasını istiyor; buna karşılık kendilerinin de taviz vereceklerini ve ona muhalefet etmeyeceklerini söylüyorlardı. Hatta bir müddet Hz. Peygamber'in kendi ilâhlarına tapmasını, bir müddet de kendilerinin Hz. Peygamber'in ilâhı olan Allah'a tapmalarını teklif etmişlerdi. Yüce Allah onların bu tutum ve beklentilerine karşı Hz. Peygamber'in tavizsiz davranmasını, gevşeklik göstermemesini istemiştir.²²¹

Bu âyetin bir benzeri de Yüce Allah'ın şu buyruğudur: وَلَوْلَا أَنْ تَبْتَئَكَ لَقَدْ كُنْتَ تَرْكُنْ إِلَيْهِمْ شَيْئاً قَلِيلاً إِذَا لَأَذْنُكَ ضِعْفُ الْحَيَاةِ وَضِعْفُ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيراً *“ve eğer biz sana sebat vermemiş olsaydık onlara az kalsın biraz meyledecektin. O takdirde biz sana hayatın da kat kat azâbını, ölümün de kat kat azâbını tattıracaktık. Sonra bize karşı hiçbir yardımcı bulamayacaktın.”*²²²

Kurtubî bu âyetin tefsiri hakkında müfessirlerin şu görüşlerini aktarmıştır:

- 1- Senin kâfir olmanı arzu ettiler. Onlar da küfürleri üzere devam edeceklerdi.
- 2- Sen onlara karşı yumuşak davransaydın onlar da sana karşı yumuşak davranacaklardı.
- 3- Sen yalan söyleseydin, onlar da yalan söyleyeceklerdi.
- 4- Sen bu işi bırakıp vazgeçseydin, onlar da seninle birlikte aynı yolda yürüyeceklerdi.
- 5- Onlara karşı kendi dininde yapmacık davranışlarda bulunsaydın onlar da kendi dinlerinde sana karşı yapmacık davranışlarda bulunacaklardı.
- 6- Sen onlara karşı ikiyüzlü davransaydın, onlar da sana karşı münafıklık yapıp riyakârlıkta bulunacaklardı.
- 7- Sen zayıflık göstersen, onlar da zayıflık göstereceklerdi.
- 8- Sen dininde onlara karşı yumuşak davransan, onlar da dinlerinde sana karşı yumuşak davranacaklardı.²²³

İ'rabı:

وَوُتُوا mazi fiili olup zamme üzerine mebnî, و/vav mahhallen merfu fâil olur. وَوُتُوا cümlesi istinaf cümlesi olduğu için i'râbta mahalli yoktur.²²⁴ لَوْ masderiye edatı وَوُتُوا muzari fiil, fâili انت zamiridir. وَوُتُوا cümlesi masderiye olan لَوْ edatının sılası olur, لَوْ edatı ve sonrası mahallen mansûb وَوُتُوا fiiline meful olur. وَوُتُوا muzari fiil, burada ن/nun sabittir, çünkü وَوُتُوا fiiline atıf olup temenni'in cevabı değildir. Gerçi bazı

²²¹ Şevkânî, a.g.e., VII, 275.

²²² İsrâ, 17/74-75.

²²³ Kurtubî, a.g.e., XVIII, 230.

²²⁴ Safî, a.g.e., XXXI, 34.

mushaflarda وَدَّوْا لَوْ تَدَهْنُ فَيَدَهْنُوا temenni'nin cevabı olacak şekilde nun hazf edilerek gelmiştir.²²⁵

3. 4. İNANMAYANLARIN BAZI ALÂMETLERİ

Mekke müşrikleri, Hz. Peygamberin babalarının dinine dönmese bile onlara ve inançlarına karşı saygılı olmasını istediler ve bunun için birtakım yersiz ve anlamsız teklifler ileri sürdüler. Hz. Peygamberin böyle mantıksız, ölçüsüz ve bütünüyle yanlış bir teklifi kabul etmesi asla düşünülemezdi. Zira o, Mekkelilerin daha cazip tekliflerine karşı, “güneşi sağ avucuma, ayı da sol avucuma koysalar yine de davamdan vazgeçecek değilim, çünkü bu kutsal dâva benim icadım değil, bütünüyle Hakk’ın emir ve tecellisidir” diyerek İslâm esaslarıyla bağdaşmayan yersiz tekliflerini kabul etmedi.²²⁶

Nitekim Cenâb-ı Hak, ilgili âyetlerle bu ve benzeri tekliflerde bulunanları iyi tanıyabilmek için onların şu alâmetlerini mü’minlere bildirmektedir:

وَلَا تُطِغْ كُلَّ خَلَافٍ مَّهِينٍ

10) “*Sakın boyun eğme; çokça yalan yere yemin edene.*”

خَلَاف mübalağa ismi fâil’dir. Kişinin vara-yoğa yemin edici olmasıdır. Çünkü “*hallaf*”, doğru-yanlış, hak-batıl ayırımı yapmadan her hususta çokça yemin eden kimseler için kullanılır.²²⁷

مَهْن kalbi zayıf olan, çok yalan söyleyen, çok kötülük işleyen, günahkâr ve âciz kimseye denir. Zeccac (311) bu kelimenin, “feîl” kalıbında, مُهَانَةٌ/muhanet masdarından olduğunu söylemiştir.²²⁸

Nüzûl Sebebi:

İbni İshak (150) bu âyetlerin Ahnes b. Şerik hakkında, Mücahid ise Esved b. Abd Yeğûs ya da Abdurrahman b. Esved hakkında indiğini söylemiştir. Meşhur olan ise âyetlerin Velid b. Muğire hakkında indiğidir. İbni Cerir(311)’in rivâyetine göre İbni Abbas şöyle demiştir: Hz. Peygamber, “*sakın itâat etme; çokça yemin eden aşağılık ve değersiz her kişiye, ayıplayıp duran, onun bunun sözünü taşıyana*” âyetleri nazil oldu, fakat kimden söz edildiğini bilmiyorduk. Nihâyet bundan sonra, “*cahil ve kaba üstelik kulağı kesik olana*” âyetleri nazil olunca kim olduğunu öğrendik. Çünkü onun, koyunun kesilip sarkan kulağı gibi sarkan bir parçacığı vardı.²²⁹

²²⁵ Ukberi *a.g.e.*, II, 1234.

²²⁶ İbni Hişam, *a.g.e.*, I, 265-266; Taberî, *a.g.e.*, II, 323.

²²⁷ Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 118; Râzî, *a.g.e.*, XXII, 48; Rağıb el- İsfahanî, *a.g.e.*, 428; İbn Manzur, *a.g.e.*, IX, 53; Abdalbakî, *a.g.e.*, 215.

²²⁸ Taberî, *a.g.e.*, VIII, 383.

²²⁹ Zuhaylî, *a.g.e.*, XV, 43.

İ'rabı:

لا nahiye ve cezm edatıdır. تطع muzari fiili, fâili mustetir olup لا ile meczumdur, cezm alemeti ise sondaki sukundur. كُلَّ kelimesi muzaf, حَلَّافٍ ismi muzafun ileyhi olup cümle mefulun bihtir. مَهِين kelimesi ise sıfatı olur.²³⁰

هَمَّازٌ مَشَاءٌ بَنَمِيمٍ

11) “Ayıplayıp duran, laf getirip götürene.”

هَمَّاز/hemmoz birini arkasından çekiştirmek, kaş-göz, el-kol işaretleriyle onunla alay etmek, aşağılamak manalarına gelir. Hemmoz kelimesi هَمَز kökünden türemiş bir sıfat olup insanları arkadan çekiştirmeyi, şeref ve haysiyetlerini yaralamayı alışkanlık haline getiren, bundan zevk alan kimseye denir. Başka bir âyette geçen لَمَز kelimesi de benzer davranışları arkadan değil, kişinin yüzüne karşı gösteren kimseye denir.²³¹

Hemmoz kelimesi hakkında âlimlerin birbirinden farklı şu görüşleri vardır:

1) Abdullah b. Abbas ve Katade'ye göre “çokça gıybet edip adeta Müslümanların etini yiyen” kimseye denir.²³²

2) İbn Zeyd'e göre “insanları dürtükleyen, cimcikleyen ve onları öven” demektir.²³³

3) Müberred ise “insanları gıyabında hoşlanmayacakları kötü şeylerle yâd eden, onların kusurlarını ortaya koyandır” demiştir.²³⁴

هَمَّازٌ مَشَاءٌ ifadesi hakkında âlimlerin görüşleri:

1) Katade'ye göre insanların bazılarının sözlerini alıp diğerlerine götüren kişiler için bu ifade kullanılır.²³⁵

2) Abdullah b. Abbas'a göre ise yalan sözler gezdiren demektir.²³⁶

نَمِيم/nemîm sözlükte hafif ses, gürültü, söz taşıma anlamına gelir. Dini bir kavram olarak, kırıcı, üzücü ve dargınlığa sebebiyet veren, sözleri birinden diğerine taşıyan kimseye “nemmâm” denir.²³⁷ Nitekim şair de şöyle demiştir:

ومولى كبيت النمل لا خير عنده

لمولاه إلا سعيه بنمِيم

²³⁰ Safî, a.g.e., XXXI, 29.

²³¹ Rağib el-İsfahanî, a.g.e., 1523; Derviş, a.g.e., X, 168.

²³² Şevkânî, a.g.e., VII, 275.

²³³ Taberî, a.g.e., VIII, 383.

²³⁴ Kurtubî, a.g.e., XVII, 539.

²³⁵ Şevkânî, a.g.e., VII, 275.

²³⁶ Taberî, a.g.e., VIII, 383.

²³⁷ Rağib el-İsfahanî, a.g.e., 1485; İbn Manzûr, a.g.e., XII, 592; Mustafa Çağrıçı, “Nemime” DİA, İst., 2006, XXII, 553; Mehmet Canpolat, “Nemime”, Dini Kavramlar Sözlüğü, 526.

Mevla'm karınca evi gibidir, onda hayır yoktur,

Bütün çabası sadece koğuculuk yapmaktır.²³⁸

İnsanların arasının açılmasına, toplumda fitne ve fesadın çıkmasına ve kardeşlik bağlarının kopmasına sebebiyet verdiği için, İslâm koğuculuğu haram kılmıştır. Kur'ân'da kendilerine itâat edilmemesi istenen kimseler arasında koğucular da zikredilmiştir.²³⁹

Hiz. Peygamber de, "koğucu cennete giremez," buyurmuştur.²⁴⁰

Peygamberimiz başka bir hadiste ise kabir azâbı çeken iki kimse için şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki bunlar, azap görüyorlar, bunlar büyük bir günahdan dolayı azap görmüyorlar. Bunlardan birisi kendisini idrardan sakındırmıyordu, diğeri ise koğuculuk yapıyordu."²⁴¹

İnsanların arasını bulmak, dargınları barıştırmak amacıyla söz taşımak ise dinen yasaklanmamıştır. Bu konuda Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Halkın arasını düzelten ve bunun için hayır niyetiyle söz taşıyan veya hayır maksadıyla yalan söyleyen kimse yalancı sayılmaz."²⁴²

İ'rabı:

هَمَّازٌ مَشَاءٌ isimleri atıfsız bir şekilde حَلَّافٍ kelimesinin sıfatıdır. يَنْمَنُّ ismi ise car ve mecrur مَشَاءٌ ismine mutealliktir.²⁴³

مَنْعٌ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَيْمٍ

12) "Durmadan hayra engel olan, haddi aşan, çok günahkâra."

خَيْر/hayr, bir şeyi diğesine tercih etmek, hayırlı olmak, hayırda birine üstün gelmek, birine hayırlı olan şeyi vermek anlamındaki خَيْرٌ kökünden türemiştir. Kavram olarak, insanların rağbet ettiği, sevip arzuladığı ve hayırlı olan şeylere denir. أَخْيَارٌ ism-i tafdîl olarak daha hayırlı, en iyi, en faydalı demektir. Çoğulu خَيَارٌ ve خَيَارٌ şeklindedir. خَيْرٌ kelimesi, şer ve zarar kelimelerinin zıttıdır. خَيْرٌ kelimesi Kur'ân'da 176 âyette geçmiş imân,²⁴⁴ İslâm,²⁴⁵ Kur'ân,²⁴⁶ çok mal,²⁴⁷ sıhhat-afiyet,²⁴⁸ ücret-

²³⁸ Şevkânî, a.g.e., VII, 275.

²³⁹ Kalem, 68/10-14.

²⁴⁰ Buhârî, Edeb, 50; Müslim, İmân, 169, 170.

²⁴¹ Taberî, a.g.e., VII, 387.

²⁴² Buhârî, Sulh, 2; Müslim, Birr, 101.

²⁴³ Behcet, a.g.e., XII, 113.

²⁴⁴ Enfâl, 8/70.

²⁴⁵ Kalem, 68/12.

²⁴⁶ Bakara, 2/105.

²⁴⁷ Bakara, 2/ 180.

²⁴⁸ En'âm, 6/17.

mükâfat,²⁴⁹ en iyi-en üstün²⁵⁰ ve taam-yiyecek²⁵¹ gibi anlamlarda, خَيْرٌ kelimesi ise 2 âyette geçmiş ve hayırlılar anlamında peygamberlerin sıfatı olarak kullanılmıştır.²⁵²

Allâh'ın sıfatı olarak خَيْرٌ Kur'ân'da sadece bir âyette geçmiştir: وَاللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَى²⁵³ "Allah daha hayırlı, daha devamlıdır." Allah'ın insanlara yararı, hayrı, nimeti ve ihsânı her şeyden daha çoktur. O, hayırlıdır, faydalıdır. Bütün hayr onun elindedir.²⁵⁴ Yardım edenlerin,²⁵⁵ hüküm verenlerin,²⁵⁶ cezalandıranların,²⁵⁷ rızık verenlerin,²⁵⁸ merhamet edenlerin²⁵⁹ ve konuk edenlerin²⁶⁰ en hayırlısıdır.²⁶¹

مَنْعَ لِلْخَيْرِ ifadesi, insanları hayr ve sâlih amel işlemekten alıkoyan ve imâna girmelerine engel olan demektir.²⁶²

Bu ifade, çoluk-çocuğunu hayırdan ve İslâm'dan men eden kişiler için de kullanılır.²⁶³

مُعْتَدٍ/mu'ted, zulümde haddi aşan azgın kimseye denir.²⁶⁴ Mukâtil'e göre bu ifade, "hakkı aşan, hakkı çiğneyen, hak tanımayan, alabildiğine zâlim olan kimse" için kullanılır. Aynı zamanda bütün kötü huylar manasına da gelir. Buna göre âyetin manası, "bu kişi, her türlü kötülük ve kepezelikte doruk noktadadır" şeklinde olur.²⁶⁵

أَتَيْم/esîm, sözlükte "geri bırakmak ve gecikmek" demektir.²⁶⁶ Sâhibini hayır ve sevaptan geri bıraktığı için günaha أَتَيْم/ism denmiştir. Din ıstılahında şer'an ve tab'an kaçınılması gereken, insanı sevaptan uzaklaştıran, işlendiğinde kötüleme, kınama ve cezalandırmayı gerektiren, vicdan ve kalbin rahatsız olduğu, dinen yasaklanmış fiiller bütünüdür. Esîm kavramı ve türevleri Kur'ân'da 48 defa geçmiş, günah işleyen kimseye أَتَيْم/âsim ve أَتَيْم/esîm denmiştir. Kur'ân'da küfür,²⁶⁷ şirk,²⁶⁸ Allah'a yalan isnat etmek,²⁶⁹ yalan,²⁷⁰ yalan yere yemin etmek,²⁷¹ yalan söylemek, hakkı gizlemek,²⁷²

²⁴⁹ Hac, 22/36.

²⁵⁰ Mü'minûn, 23/118.

²⁵¹ Kasas, 28/24.

²⁵² Sâd, 38/47-48.

²⁵³ Tâhâ, 20/73.

²⁵⁴ Âl-i İmrân, 3/26.

²⁵⁵ Âl-i İmrân, 3/150.

²⁵⁶ A'râf, 7/87.

²⁵⁷ Enfâl, 8/30.

²⁵⁸ Hac, 22/58.

²⁵⁹ Mü'minûn, 23/109.

²⁶⁰ Mü'minûn, 23/29.

²⁶¹ Rağıb el-İsfahanî, *a.g.e.*, 519; İbn Manzur, *a.g.e.*, VI, 264; Abdülbakî, *a.g.e.*, 249; Mustafa Çağrı, *DİA*, İst., 1998, XXVII, 43; İsmail Karagöz, "Hayr", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 248.

²⁶² Nâsiruddîn Ebu Said Abdullah b. Amr b. Muhammed eş-Şirâzî el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Beyrut, 2005, V, 313.

²⁶³ Taberî, *a.g.e.*, VIII, 383; Hüseyin b. Mes'ud el-Begâvî, *Meâlimü't-Tenzil*, Dâr Tayyibe, Riyad, 1997, VIII, 192-193.

²⁶⁴ Beydâvî, *a.g.e.*, V, 313.

²⁶⁵ Rağıb el-İsfahanî, *a.g.e.*, 970; İbn Manzur, *a.g.e.*, III, 275; Râzî, *a.g.e.*, XXII, 48.

²⁶⁶ Beydâvî, *a.g.e.*, V, 313.

²⁶⁷ Âl-i İmrân, 3/178.

²⁶⁸ Nisâ, 4/48.

²⁶⁹ Nisâ, 4/50.

²⁷⁰ Nûr, 24/11.

hırsızlık,²⁷³ içki içmek,²⁷⁴ kumar oynamak,²⁷⁵ faiz almak,²⁷⁶ insan öldürmek,²⁷⁷ şahitliği gizlemek,²⁷⁸ yalancı şahitlik yapmak, yalan yere yemin ederek haksızlıkla insanların mallarını alıp yemek,²⁷⁹ vasiyette adil davranmamak veya vasiyeti değiştirmek,²⁸⁰ iftira etmek,²⁸¹ ölü eti, kan, domuz eti gibi yenilmesi haram olan şeyleri yemek,²⁸² zina etmek,²⁸³ kötü zanda bulunmak,²⁸⁴ yasaklanan fiilleri işlemek,²⁸⁵ zulmetmek,²⁸⁶ insanlara eziyet etmek,²⁸⁷ kulak vermemek²⁸⁸ ve küçük-büyük her türlü kötü fiilleri işlemek²⁸⁹ “ism” olarak ifade edilmiştir. Esîm kavramı büyük/عَظِيمٌ,²⁹⁰ apaçık/مُبِينٌ,²⁹¹ açık/ظَاهِرٌ ve gizli/بَاطِنٌ²⁹² kelimeleri ile nitelenmiştir.²⁹³

Peygamberimiz (a.s.) bir kişinin “ism” ve “birr”in ne olduğunu sorması üzerine; “birr, güzel ahlâk; ism ise vicdanını rahatsız eden ve insanların haberdar olmasını istemediğin şeydir” demiştir.²⁹⁴

Esîm “alabildiğine günahkâr” anlamında اِثْمٌ/ism masdarının mübalağa sığasıdır.²⁹⁵

Nüzûl Sebebi:

Bu âyet Velid b. Muğîre hakkında nazil olmuştur. Çünkü o sayıları onu bulan oğullarına, eş ve dostlarına “hanginiz Muhammed’in dinine tabi olursa, hiçbir zaman onun hakkında iyi düşünmem” demek suretiyle onları İslâm’a girmekten engellemeye çalışıyordu.²⁹⁶

²⁷¹ Nisâ, 4/112.

²⁷² Mâide, 5/107.

²⁷³ Nisâ, 4/111.

²⁷⁴ A’râf, 7/33.

²⁷⁵ Bakara, 2/219.

²⁷⁶ Bakara, 2/276.

²⁷⁷ Mâide, 5/29.

²⁷⁸ Mâide, 5/106.

²⁷⁹ Bakara, 2/188.

²⁸⁰ Bakara, 2/181-182.

²⁸¹ Nisâ, 4/20.

²⁸² Mâide, 5/3.

²⁸³ En’âm, 6/120.

²⁸⁴ Hucurât, 49/12.

²⁸⁵ Bakara, 2/206.

²⁸⁶ Bakara, 2/85.

²⁸⁷ Ahzâb, 33/58.

²⁸⁸ Bakara, 2/203.

²⁸⁹ Şûrâ, 42/37.

²⁹⁰ Nisâ, 4/48.

²⁹¹ Nisâ, 4/50.

²⁹² En’âm, 6/120.

²⁹³ Rağîb el-İsfahanî, *a.g.e.*, 100; İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, 23; Abdülbakî, *a.g.e.*, 12; Ömer Faruk Harman, “Günah” *DİA*, İst., 1996, XIV, 278-282; İsmail Karagöz, “İsm”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 323.

²⁹⁴ Müslim, Birr, 14-15.

²⁹⁵ Râzî, *a.g.e.*, XXII, 49.

²⁹⁶ Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 118.

İbn Abbâs'ın görüşüne göre âyette bahsedilen kişi Ebû Cehil, Mücâhid'e göre Esved b. Abdi Yagûs, Süddî'ye göre ise Ahnes b. Şureyh'tır.²⁹⁷

عُتِّلَ بَعْدَ ذَلِكَ زَيْنِ

13) “Kabaya, üstelik soysuza.”

عُتِّل/ütül katı, kaba, çabucak kötülük yapan, şiddetle çekmek manalarına gelir.²⁹⁸

Bir kimse bir adamı tutup şiddetle çektiğinde عَتَلَ الرجل der. Başka bir âyette da şöyle geçmektedir. خُذُوهُ فَأَعْتَلُوهُ إِلَى سَوَاءِ الْجَحِيمِ “tutun onu, cehennemine ortasına sürükleyin.”²⁹⁹

Şair, نَفَرَعُهُ فَرَعًا وَلَسْنَا نَعْتَلُهُ “biz atı dizginler, yavaşlatmaya çalışırız; fakat asla onu çekip sürüklemeyiz” sözüyle atını nitelendirirken ütül kelimesini bu anlamda kullanmıştır.³⁰⁰

Ali b. Ebi Talib ve oğlu Hasan bunun fahiş konuşan, ahlâkı kötü olan kişi demek olduğunu söylemişlerdir.³⁰¹

عُتِّل/ütül kelimesi hakkında ulemanın görüşünü aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

1) Katı, sert, sıhhatli, dolgun vücutlu, kimsenin kendisine dokunamadığı kişi demektir. Zira bu âyet Peygamberimize sorulduğunda o şöyle buyurmuştur: “O, vücudu kuvvetli, sağlam, çok yiyen, çok içen, yiyecek-içecek bulan, insanlara çokça zulmeden ve karnı geniş olandır.”³⁰²

2) Abdullah b. Abbas'tan aktarılan görüşe göre “katı bir şekilde münafık olan kişi için” bu ifade kullanılır.³⁰³

3) Mücahid'e göre “şerri çok şiddetli olan kişiye” denir.³⁰⁴

4) İkrime'ye göre “kâfir ve sinsî” olan kişi için bu ifade kullanılır.

5) Hasan-ı Basri ve Katade'ye göre ise “hayâsız, edepsiz ve sinsî” olan kişiye denir.³⁰⁵

زَيْنِ/zenîm, nesebi şüpheli, nesebi başkasının nesebine katılmış, kötülükle tanınmış, kötü damgalı, çok zâlim, aşağılık, fena huylu kişiye denir.³⁰⁶

²⁹⁷ Taberî, *a.g.e.*, VIII, 383; Beğâvî, *a.g.e.*, VIII, 192.

²⁹⁸ Rağb el-İsfahanî, *a.g.e.*, 970; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 118.

²⁹⁹ Duhan, 44/47.

³⁰⁰ Şevkânî, *a.g.e.*, VII, 275.

³⁰¹ Beğâvî, *a.g.e.*, VIII, 192; Ali Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, Arslan Yay., İst., 1984, XV, 212.

³⁰² Taberî, *a.g.e.*, VIII, 388-389.

³⁰³ Mecdüddin Muhammed b. Yakub el-Feyruzabadi (İbn Abbas), *Tenvir'ul-Mekabis minTefsiri ibn Abbas*, Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, trs., I, 481.

³⁰⁴ Şevkânî, *a.g.e.*, VII, 275.

³⁰⁵ Taberî, *a.g.e.*, VIII, 388-389.

³⁰⁶ İbn Abbas, *a.g.e.*, I, 481.

Zenîm kelimesinin soysuz, nesebi belli olmayan, bulunduğu topluma yamayan manasına geldiğini Hassan b. Sabit şöyle ifade etmiştir:

وَأَنْتَ زَنِيمٌ نَبِيطٌ فِي آلِ هَاشِمٍ
كَمَا نَبِيطٌ خَلْفَ الرَّائِبِ الْقَدَحِ الْفَرْدُ

“sen, binitine binmiş bir kimsenin arkasına asılmış yalnız bir kadeh gibi
Haşimoğulları sülalesine yamanmış soysuzun tekisin.”³⁰⁷

Yine kulağı delinip adeta sarkan bir şey gibi kalan, böylece kuruyan koyun manasına da gelir. Kısaca veled-i zina demek olup, kendilerinden olmadığı halde soy bakımından o topluma yamayan demektir.³⁰⁸

Bir toplumdaki olmadığı halde onlara yamayan ve babası tanınmayan evlatlık manasına geldiğini şair şöyle açıklamaktadır:

زَنِيمٌ لَيْسَ يُعْرَفُ مَنْ أَبُوهُ
بَغِيٍّ الْأُمِّ ذُو حَسَبٍ لَيْمٍ

Babasının kim olduğu bilinmeyen nesebsiz,
Annesi zina eden soyu adi birisidir.³⁰⁹

Zenîm kelimesi hakkında Taberi âlimlerin görüşlerini şu şekilde sıralar:

1) Mücahid’e göre “bir kavimden olmadığı halde o kavme yamayan ve o kavimden biriymiş gibi kabul edilen kimseye” denir.

2) Abdullah b. Abbas’a göre “koyunların boynunda görülen küpe ve etten meydana gelmiş, sarkan küpe gibi et beni bulunan kimse” demektir. Buna göre âyette anlatılan bu kişinin boynunda ya gerçekten bir et beni bulunmakta ve bununla tanınmaktaydı, ya da koyunların o et küpeleriyle tanındıkları gibi bu kişinin de kendisini tanıtan bazı alametleri vardı.

3) Abdullah b. Abbas’a dayandırılan başka bir rivâyette “kendisinden şüphelenilen şerli bir kimse ya da çokça zulmeden kimse” için bu tabir kullanılır.

4) Şehr b. Havşeb, “kaba, sert, çok haram yiyip içen” kimseye zenîm denir.

5) Ebû Rezin bu ifadeyi “kâfirlik alameti olan ve facir olan kimseler” için istimal eder.

6) İkrime’ye göre ise bu sıfat “içten pazarlıklı olan kişiler” için kullanılır.³¹⁰

Âyetteki “üstelik” ifadesine gelince, “bu kimse bunca kusur ve ayıbın yanı sıra, üstelik soysuzdur; kaba-saba, haşindir.”³¹¹

³⁰⁷ Derviş, *a.g.e.*, X, 169.

³⁰⁸ Derviş, *a.g.e.*, X, 169.

³⁰⁹ Kurtubî, *a.g.e.*, XVII, 234.

³¹⁰ Taberî, *a.g.e.*, VIII, 389.

³¹¹ İbn Kesir, *a.g.e.*, IV, 349.

Nüzûl Sebebi:

Bu âyette özel olarak hangi şahsın kastedildiği hakkında müfessirler arasında ihtilaf vardır. Bazıları bunun Velid b. Muğire olduğu görüşündedir. O Kureyş soyundan olmadığı gibi nesebi de belli değildi. Doğumundan on sekiz gün sonra babası kendi çocuğu olduğunu kabul etmişti. Babasının haberi olmaksızın, annesinin zina ettiği de ileri sürülmüştür. Bu âyet indiğinde Velid annesine gitmiş ve şöyle demişti: “Muhammed benden dokuz sıfatla bahsetti. Bunların birisi dışında hepsinin bende olduğunu biliyorum. Ancak dokuzuncusunu yani veled-i zina olduğumu bilmiyorum. Bana doğruyu söylemezsen, boynunu kılıçla vururum” demesi üzerine annesi şöyle cevap vermişti: “Baban iktidarsız, kadınlarla cinsi münasebette bulunamayan biriydi. Malı için endişelendim ve kendimi bir çobana teslim ettim. İşte sen, o çobanın oğlusun.” Bu âyet ininceye kadar onun veled-i zina olduğu bilinmiyordu.³¹²

Bazıları ise Esved b. Abd-i Yağus olduğunu söylemektedir. Öte yandan, bunun başka şahıslar olduğunu söyleyenler de vardır. Kur’ân’da bu kişinin isim anılmadan zikredilmesinden bu şahsın Mekke’de bu özellikleriyle çok meşhur birisi olduğu anlaşılmaktadır.³¹³

أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ

14) “Mal ve çocukları var diye.”

O, mal ve çoluk çocuk sahibi olduğu için verilen nimetlere şükredeceği yerde yalanladı.

مَال/mal sözlükte “kişinin veya toplumun sahip olduğu eşya, para ve rızık” gibi anlamlara gelirken, terim olarak mutad bir şekilde edinilmesi ve faydalanılması mümkün olan her şeyi ifade etmektedir. Bir şeyin mal olabilmesi için edinilme ve mutad bir şekilde faydalanılma imkânının bulunması gerekir. Mal hukukî değerinin bulunup bulunmaması açısından mütekavvim veya gayri mütekavvim şeklinde ikiye ayrılır. Hukukî değeri bulunan mallara mütekavvim mallar; domuz, leş, akan kan gibi hukukî bir değeri bulunmayan mallara ise gayri mütekavvim mal denir.³¹⁴

Âyet kırâat farklılıklarına göre aşağıdaki şekillerde izah edilmiştir:

Bunlardan biri: “Böyle olan kimse mal ve oğullar sahibi olduğu için mi kendisine âyetlerimiz okunduğu zaman ‘Bunlar öncekilerin masallarıdır.’ diyor.” şeklindedir. Bahsi geçen sıfatların sahibi olan kişi kınanmaktadır. Diğer izah şekli ise

³¹² Derviş, a.g.e., X, 169.

³¹³ Seyyid Ebû'l-A'la el-Mevdudî, *Tefhimu'l- Kur'ân*, (çev: Ali Ünal ve diğerleri), İnsan yay., İst., 2010, VI, 395.

³¹⁴ İbn Manzur, a.g.e., XI, 635; İbrahim Mustafa ve diğerleri, *el-Mu'cemu'l-Vesît*, Mektebetu'l-İslam, Kahire, 1972, 892; Hasan Hacak, “Mal”, *DİA*, İst., 2003, XXVII, 461-465; İbrahim Paçacı, “Mal”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 405.

“bu sıfatların sahibi olan kişi mal ve oğullar sahibi olduğu için mi sen ona itâat ediyorsun?” şeklindedir ve itâat eden kınanmaktadır.³¹⁵

Bu cümle, önceki ve sonraki cümlelerle şu şekilde bağlantılıdır. Eğer öncesiyle irtibatlı olarak düşünecek olursak anlamı şöyle olur: “*Mal ve evlâdı çoktur diye ona aldırış etme.*” Eğer sonrasıyla irtibatlı halde düşünürsek o zaman da anlamı, “*mal ve evlâdı fazla olduğundan dolayı kibirlidir. Bu yüzden âyetlerimiz ona okunduğunda ‘bu eskilerin masallarıdır’ der*” şeklinde olur.³¹⁶

Nüzûl Sebebi:

Bu âyetler de Velîd b. Muğîra hakkında nazil olmuştur.³¹⁷

İ’rabı:

اَنْ كَانَ lafzındaki hemze, kesre ile okunursa اِنْ şart edatı olur, cevabı hafz edilmiştir. Takdiri ise اِنْ كَانَ اِنْ كَانَ اِنْ كَانَ şeklinde. Hemze fetha şeklinde gelirse اِنْ masdariyye edatı olup takdiri de şu şekildedir: اِنْ كَانَ اِنْ كَانَ اِنْ كَانَ.³¹⁸ Âyette yer alan اِنْ kelimesinden cer harfı hafzedilmiştir. Çünkü aslı اِنْ şeklinde olup, sonra gelen âyetin delalet etmiş olduğu manaya taalluk etmektedir.³¹⁹

إِذَا تَنَزَّلَتْ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

15) “Kendisine âyetlerimiz okunduğu zaman, “öncekilerin masallarıdır.” der.”

آية/âyet sözlükte “açık alâmet, işaret, emare, iz ve nişane” demektir. Çoğulu ây ve âyât şeklindedir. Allah’ın varlığına delâlet eden şeylere ve peygamberlerin hak olduğunu ispat eden mucizelere de âyet denir. Kur’ân’da bu kelime aynı temel anlamları içerecek şekilde mucize,³²⁰ alâmet,³²¹ ibret,³²² acâib iş,³²³ delil³²⁴ ve Kur’ân âyeti³²⁵ karşılığı olarak kullanılmıştır. Âyetlerin sûrelerdeki dizilişi vahiy ile belirlenmiştir. Âyetlerin bir kısmı Mekke’de bir kısmı da Medine’de inmiştir. Manalarının anlaşılabilirliği bakımından âyetler muhkem ve müteşâbih kısımlarına ayrılmaktadır.³²⁶ İlk inen âyetler, Alâk sûresinin ilk beş âyetidir. Son inen âyetler hakkında ihtilaf vardır. Bakara sûresinin 278 ve 281, Nisâ sûresinin 176, Mâide

³¹⁵ Taberî, a.g.e., VIII, 388-389; Zemahşerî, a.g.e., IV, 119.

³¹⁶ Mevdudî, a.g.e., VI, 395.

³¹⁷ Vahidî, a.g.e., 1315, 369.

³¹⁸ Ukberi, a.g.e., II, 1234.

³¹⁹ Celaleyn, a.g.e., III, 205.

³²⁰ Bakara, 2/211.

³²¹ Bakara, 2/248.

³²² Nahl, 16/11.

³²³ Mü’minûn, 23/50.

³²⁴ Rûm, 30/20-25.

³²⁵ Nahl, 16/101.

³²⁶ Âl-i İmrân, 3/7.

sûresinin 3, Tevbe sûresinin 128-129 ve Nâs sûresinin 1-3 âyetlerinin son inen âyetler olduğu belirtilmektedir.³²⁷

Kur'ân sûrelerden; sûreler de âyetlerden meydana gelmiştir. Âyet, sonu ve başı belli olan, uzun veya kısa, bir harf veya birkaç kelime ya da cümleden oluşan Allah'ın sözlerine denir. Her âyet Kur'ân'dır. Anlamı en kısa âyet olan “yemyeşil” anlamındaki مُدْهَامَاتَان dir.³²⁸ En uzun âyet ise müdayene âyeti olup tam bir sayfadır.³²⁹ Fâtiha sûresinin başındaki besmele dâhil, Kur'ân da 6236 âyet vardır.³³⁰

اسْطَارَة/esâtîr sözcüğünün tekili اُسْطَار şeklinde gelir. Ebû Ubeyde اسْطَارَة, en-Nehhâs (338) ise اُسْطُور şeklinde geldiğini ifade etmişlerdir. اُسْطَار ise سَطَرَ fiilinin çoğuludur. Esâtîr kelimesinin batıl şeyler ve saçmalıklar anlamına da geldiği şairin şu şiirinden anlaşılmaktadır:

تَطَاوَلَ لَيْلِي وَاعْتَرَتْني وَسَلَوسِي

لَا تَأْتِي بِالْتَرَاهَاتِ الْاِبْطَالِ

Gecem uzayıp durdu; vesveselerim üzerime hücum etti

Saçma sapan ve batıl şeyleri getiren birisinden ötürü.³³¹

اُسْطَارَة ailesi inanmayanların Kur'ân hakkındaki iddialarını anlatmak için çok tekrar edilmiştir. Esâtîr kelimesi aslı olmayan, saçmalık ya da hurafenin geçerli olduğu kıssaları ifade etmektedir. Bu kelime Kur'ân'da sadece bu anlamda kullanılmamış aynı zamanda elden ele dolaşan hiristiyan ve yahudilerin kitapları dâhil olmak üzere öncekilerin kitapları ve sahifelerine işaret maksadıyla da yer almıştır. Furkan sûresindeki şu âyet bu izahı desteklemektedir: وَقَالُوا اُسْطَارُ الْاَوَّلِينَ اَكْتَنَّبَهَا “evvelkilerin masalları, onları yazdırmış, sabah akşam onlar kendisine okunuyor dediler.”³³²

Nüzûl Sebebi:

Bu âyet de Velîd b. Muğîra hakkında nazil olmuştur.³³³

İ'rabı:

اُسْطَار ismi çoğuldur, tekili اُسْطُورَة veya اُسْطَار ya da اُسْطُور şeklinde olup hazf olunan mübtedanın haberidir. Takdiri ise şöyledir: هِيَ اُسْطَارُ الْاَوَّلِينَ.³³⁴

³²⁷ Rağîb el-İsfahanî, *a.g.e.*, 161-163; İbrahim Mustafa, *a.g.e.*, 35; Yusuf Şevki Yılmaz-Abdurrahman Çetin, “Âyet”, *DİA*, İst., 1991, IV, 242-244; İsmail Karagöz, “Âyet”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 44.

³²⁸ Rahmân, 55/64.

³²⁹ Bakara, 2/282.

³³⁰ Cerrahoğlu, *a.g.e.*, 52.

³³¹ Rağîb el-İsfahanî, *a.g.e.*, 720; İbn Manzur, *a.g.e.*, IV, 363; Abdulkakî, *a.g.e.*, 350; İbrahim Mustafa, *a.g.e.*, 429; Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 558.

³³² Furkan, 25/5.

³³³ Çetiner, *a.g.e.*, II, 903.

³³⁴ Zeccâc, *a.g.e.*, V, 206.

3. 5. BURNA DAMGA VURMA

İslâm dini iman, ibadet, muâmelât ve ahlâk alanlarındaki prensiplerin uygulanmasını sağlamak, bunlarla ilgili emir ve yasakların ihlâlîni önlemek, ferdî ve içtimaî hayatı bütün yönleriyle ıslah etmek amacıyla gerek dünya gerekse âhiret hayatına yönelik olarak birtakım özendirici veya caydırıcı tedbirler almıştır. Yüce Allah bazı kimselere işledikleri günahların cezası olarak dünyada birtakım felâket ve musibetler verdiği,³³⁵ bazılarını da iyi amelleri sebebiyle günahlarının sevaba çevrileceği haber verilmektedir.³³⁶

Günah işleyen kişiye bazen bu dünyada bazen ahirette bazen de hem bu dünyada hem de ahirette ceza verilmektedir. Günah işleyen kişinin yüzüne damga vurma işlemi de insanlar arasında eskiden beri var olan bir uygulamadır. Yahudiler zina eden kimseye recm cezasını uygulamayı ihmal edince, onun yerine sopa vurmaya ve yüzü siyaha boyamayı ceza olarak vermişlerdir. Yüze damga vurmaya neden olan başka bir etken de yalan şahitlik yapan kişinin yüzünün siyaha boyanmasıdır. Bu şekilde yalan şahitlik yapanı cezalandırılarak başkalarının da bu işten vazgeçmesi umulmuştur.³³⁷

Yüce Allah inanmayanları dünyada veya ahirette burnu üzerinde açıkça görülecek bir alâmet koymakla şu şekilde tehdit etmektedir:

سَنَسِمْهُ عَلَى الْخُرْطُومِ

16) “*Yakında burnuna damga vuracağız.*”

“Hurtûm” insan için kullanıldığında burun, yırtıcı hayvanlar için kullanıldığında dudağın bulunduğu yer anlamına gelen bir isimdir. Yüz bedeninin, burun da ondan yüksek olduğu için yüzün en değerli yeri olmuştur. Burun izzet ve gurur yeridir. İzzet-i nefis manasına gelen “enfe” kelimesi ondan türemiştir. Arap dilinde burun büyüklüğü onurluluğu sembolize eder. Bu yüzden büyüklenen için “burnu havada”, gururu kırılan, kimse için de رَغْمُ انْفِه “burnu yerde sürünsün” tabirini kullanırlar.³³⁸

Aynı şekilde son derece zelil ve hor kılma, hortum üzerine damga vurmakla ifade edilmiştir. Çünkü yüz üzerinde damga çirkinliktir. Yüzün en değerli yerinde olursa daha da çirkin olur.³³⁹

Yüce Allah alaylı bir tarzda burun yerine kinaye olarak hortumu zikretmiştir. Çünkü hortum, fil ve domuzda bulunur. İnsanın burnu buna benzetilince, bu onu son derece zelil ve alçaltıcı kılar. Bu durum insan dudaklarının deve dudaklarıyla, el ve ayaklarının da deve ve sığır tırnaklarıyla ifade edilmesine benzer.³⁴⁰

³³⁵ En‘âm, 6/49; A‘râf, 7/136; Tâhâ, 20/124; Zümer, 39/25-26.

³³⁶ Hûd, 11/114; Furkân, 25/70.

³³⁷ Kurtubi, *a.g.e.*, XVII, 550-551; Zuhayli, *a.g.e.*, XV, 54-56.

³³⁸ Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 119.

³³⁹ Râzî, *a.g.e.*, XXII, 52.

³⁴⁰ Sabunî, *a.g.e.*, III, 403.

Burna damga vurmak çok çirkin bir şey olduğu için, Hz. Peygamber hayvanların bile yüzlerinin damgalanmasını yasaklamış ve bunu yapana lânet etmiştir. Yüzde burun ise en önde olduğu için ilk göze batan, en fazla sakınılması gereken, şeref ve onur işareti sayılan ve bundan dolayı en muhterem secde yeri olan bir uzuvdur. Bu nedenle bazıları, “yüz güzelliği burundadır” demişlerdir ki şairin şu şiiri de buna işaret eder:

“Yiğidin güzelliği burnundadır, burun ziynetsiz iken, artık ona bir “ben” de ziynet olduğu zaman ne kadar güzel olur, bir düşün!”³⁴¹

Bu âyet hakkında âlimlerin görüşleri şu şekildedir:

1) Biz yakında onun burnunu kılıçla keseceğiz de o yaşadığı müddetçe bu onda bir iz olarak kalacaktır.³⁴² Âyetin zikrettiği gibi bu insanlar, Bedir günü savaştılar, savaş anında burunları kesildi.³⁴³

2) Biz bu gibi insanlara, yaşadıkları müddetçe kendilerinden hiç ayrılmayan çirkin bir iz bırakacağız.³⁴⁴

3) Biz yakında onun burnuna işaret olacak bir damga vuracağız.³⁴⁵

4) Biz âhirette cehennemliklerin yüzüne cehennemlik alameti koyacağız, yani yüzlerini karartacağız.³⁴⁶

5) Biz bunun durumunu yakında açığa çıkaracağız ki burnuna damga vurulanın tanınması gibi tanınmış olsun ve kimseye gizli kalmasın. Buna göre mana, “Biz ona, tıpkı damganın burundan silinip çıkmaması gibi, kendisinden ayrılmayacak bir şey yapacağız” şeklindedir.³⁴⁷

Nitekim Şair Cerîr de şöyle demiştir:

لما وضعت على الفرزدق ميسي
وعلى البعيث جدعت أنف الأخطل

Damgamı, Ferazdak’ın ve ordusunun üstüne basınca,

Ahtal’ın burnunu kopardım.³⁴⁸

6) Hurtûm kelimesinin içki ve şarap anlamına geldiğini söyleyenler de şu şiiri delil göstermişlerdir:

تظل يومك في لهو وفي طرب
وأنت بالليل شراب الخراطيم

³⁴¹ Yazır, *a.g.e.*, X, 272.

³⁴² Zeccâc, *a.g.e.*, V, 207.

³⁴³ Sabunî, *a.g.e.*, III, 403.

³⁴⁴ Taberî, *a.g.e.*, VIII, 390.

³⁴⁵ Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 119.

³⁴⁶ Beydâvî, *a.g.e.*, V, 313.

³⁴⁷ Taberî, *a.g.e.*, VIII, 390.

³⁴⁸ Râzî, *a.g.e.*, XXII, 53.

Günün, hep oyun ve neşe içinde,

Gecelerinse içkiler içmekle geçmektedir.

Bu izaha göre âyetin manası, “Biz ona içki içmesinden dolayı had vuracağız” şeklinde olur.³⁴⁹

Belâgat:

سَنَسِيْمُهُ عَلَى الْخُرْطُوْمُ “yakında burnuna damka vuracağız” âyetinde istiare vardır. Yüce Allah, أَنْفٌ/burun için, müsteâr olarak خُرْطُوْمٌ/hortum kelimesini kullanmıştır. Hortum aslında filde olur. Tahkir etmek ve hafife almak kastıyla filin hortumu, insanın burnu yerine istiare yoluyla kullanılmıştır.³⁵⁰

Nüzûl Sebebi:

Bu da Velîd b. Muğîra hakkında nazil olan âyetlerdendir.³⁵¹

İ’rabı:

زَنْبُور سَنَسِيْمُهُ birinci harfı hazf edilmiş mü’tel وَسِمَ fiilindendir. خرطوم sözcüğü, زَنْبُور kalıbında isimdir.³⁵²

Âyetler Arasında Bağlantı

Yukarıdaki âyetlerle İslâm’a inanmayanlara hiçbir zaman itibar edilmemesi emredilmiş ve onların on iki alâmeti hakkında bilgi verilmiştir. Aşağıdaki âyetlerle yakın gelecekte Mekkeli müşriklerin burunlarının sürtüneceği ve zorbalıkların son bulacağı müjdelenmektedir. Nimet dolu bahçenin ürünleriyle müreffeh geçinen gafillerin başına gelen musibet örnek verilerek Mekke putperestler uyarılmakta, mü’minlere de sabır tavsiye edilmektedir.³⁵³

3. 6. BAHÇE SAHİPLERİNİN SINANMASI

Yüce Allah, sayılamayacak derecede birçok nimeti insanlar için musahhar kılmıştır. Mekkelilere de çok nimet vermişti. Çünkü onların da geniş çapta ticaretleri ve biraz da ekinleri vardı. Yazın ve kışın kervanlar düzenlerlerdi. Yüce Allah kendilerini uçurum karanlığından çıkarıp ilim ve hidâyetin nuruna kavuşturmak için Peygamberini elçi olarak gönderdi. Peygamberle birlikte, onların kurtuluşuna vesile olacak Kur’ân vardı. Kur’ân onları hakka ve dosdoğru yola çağırıyordu fakat onlar

³⁴⁹ Râzî, *a.g.e.*, XXII, 53.

³⁵⁰ Zuhaylî, *a.g.e.*, XV, 50; Sabunî, *a.g.e.*, VII, 27-28.

³⁵¹ Beydâvî, *a.g.e.*, V, 313.

³⁵² Safî, *a.g.e.*, XXIV, 40.

³⁵³ Zuhaylî, *a.g.e.*, XV, 60; Yıldırım, *a.g.e.*, XII, 6310.

inkâr edip yalanladılar ve Allah'ın hakkına riâyet etmeyip nankörlük ettikleri için Yüce Allah onlara bahçe sahiplerini örnek verdi.³⁵⁴

Bahçe sahipleri hakkında âlimlerin görüşleri:

1) İkrime'ye göre bunlar Habeşistanlı bir kısım insanlardır. Babalarının bir bahçesi vardı. Bahçenin ürünlerinden fakirleri yedirip doyuruyordu. Babaları ölünce oğulları, “babamız fakirleri yedirmekle yanlış yapıyordu,” diyerek sabahleyin erkenden mahsullerini toplayacaklarına dair hiçbir istisnada bulunmaksızın yemin etmişlerdi. Fakirlere bir şey vermeme konusunda kararlıydılar. Ancak hesabı yanlış yaptılar ve belirtilen akıbeta uğradılar.³⁵⁵

2) Abdullah b. Abbas'a göre ise bunlar ehl-i kitap olan insanlardır. Müslüman bir adamın San'a şehri yakınlarında bir bahçesi vardı. Bu bahçede her türlü meyve, ekin ve hurma ağaçları bulunuyordu. Hasat zamanı gelince fakirleri çağırır bahçeden onlara bolca pay verir ve onlara ikram ederdi. Baba ölünce üç oğlu; “aile fertlerimiz çok, malımız az olduğu için babamızın yaptığı gibi yoksullara vermemiz mümkün değildir” dediler. Aralarında istişare edip hiçbir fakire herhangi bir şey vermemeye ve gizlice sabahleyin meyveleri toplamak üzere anlaşıp yemin ettiler. Allah da geceleyin o bahçeye bir ateş gönderdi. Bu ateş ağaçları yakıp meyveleri telef etti. Sabahleyin bahçelerine gittiler, fakat orada ne bir ağaç, ne de bir meyve görebildiler. Yolu şaşırdıklarını sandılar. Daha sonra anladılar ki, orası kendilerinin bahçesidir. Kötü niyetlerinden, Allah'ın kendilerini cezalandırdığının farkına vardılar. İş isten geçtikten sonra pişman olup tevbe ettiler.”³⁵⁶

Sonunda belki Rabbimiz bize ondan daha hayırlısını verir. Niye biz Rabbimize dönmüyoruz? Yemin ederiz ki babamızın yaptığını yapacağız dediler ve Allah'a yalvardılar. Allah o gece, o bostandan daha hayırlısını kendilerine verdi. Cebrail ilahi emirle yanmış ve kül olmuş bahçe yerine, Şam'dan bir bahçe getirip yerine koydu.³⁵⁷

İbn Mesud “onlar gerçek anlamda tevbe edince Allah onlara meyveleri çok büyük ve bereketli el-Hayavan adında yeni bir bahçe verdi.”³⁵⁸

إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ

17) “Gerçek şu ki biz bahçe sahiplerini sınıdığımız gibi, bunları da sınıdık. Hani sabah vakti onu mutlaka devşireceklerine dair yemin etmişlerdi.”

بَلَاء/belâ sözlükte “denemek, sınamak, eskimek, musibet, darlık ve sıkıntı” anlamına gelmektedir. Bu kelimenin Kur'ân'da bütün bu anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Firavun'un İsrail oğullarına reva gördüğü korkunç işkenceler, بَلَاءٌ عَظِيمٌ

³⁵⁴ Muhammed Mahmud Hicazi, *Furkan Tefsiri*, (çev: Mehmet Keskin), İst., İlim Yay., trs., VI, 303-305.

³⁵⁵ Suyutî, *a.g.e.*, 78; Taberî, *a.g.e.*, VIII, 392.

³⁵⁶ Râzî, *a.g.e.*, XXII, 53; Ebu Hayyan, *a.g.e.*, VIII, 311; Sabunî, *a.g.e.*, III, 404.

³⁵⁷ Ebu Hayyan, *a.g.e.*, XX, 329.

³⁵⁸ Celaleyn, *a.g.e.*, III, 20; Âlûsî, *a.g.e.*, XXI, 183; Arslan, *a.g.e.*, XV, 219.

“büyük bir imtihan”³⁵⁹ ve بَلَاءٌ مُبِينٌ “apaçık bir imtihan”³⁶⁰ biçiminde nitelendirilmiştir.³⁶¹

Hız. İbrahim’in, oğlu İsmail’i kurban etme girişimi de, إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ “muhabkak bu apaçık bir imtihandır” şeklinde ifade edilmiştir.³⁶² Kulun denendiği imtihandan başarıyla çıkmasına da بَلَاءٌ حَسَنًا “güzel bir imtihan” denilmiştir.³⁶³ Allah’ın korku ve kıtlık vermesi, can, mal ve meyveleri eksiltmesi de birer belâdır.³⁶⁴ Dünya, kimin daha güzel iş yaptığının anlaşılacağı bir belâ (deneme) yeridir, ölüm de hayat da bunun için yaratılmıştır.³⁶⁵

Peygamberler dâhil olmak üzere Allah herkesi bir belâ ile denemektedir. Belânın en şiddetlisine uğrayanlar önce Peygamberler, sonra da manevi bakımdan onlara en yakın olanlardır.³⁶⁶ Bir kimsenin gerçek şahsiyeti, denenmesi halinde belli olur. Büyük belâlara büyük insanlar dayanabilir. Elde edilecek olan sevabın büyüklüğü, katlanılan belânın büyüklüğüyle doğru orantılıdır. Belâyâ uğrama, günahlardan arınmaya ve manen yükselmeye vesile olur. Bununla birlikte belâ istenmemeli, Allah’tan afiyet dilenmelidir. Hız. Peygamber de “dayanılamayacak belâlardan” Allah’a sığınmıştır.³⁶⁷

Burada cennetten maksat, dünya cenneti, güzel bağ ve bostan demektir. Elif-lâm ile الْجَنَّة/el-cennet ifadesi, sadece burada dünya cenneti manasında kullanılmıştır. “Cennet sahiplerin”den maksat, o baği kullanma hakkı ve yetkisini ellerinde bulunduranlardır. Bunun Kehf Sûresi’nde وَدَخَلَ جَنَّتُهُ “ve bağına girdi,”³⁶⁸ âyetinde olduğu gibi bir tek kişi misâli ile getirilmeyip “bağ sahipleri” şeklinde çoğul kipiyle ortak bir mülk biçiminde zikredilmesi, bireysel mülkün idaresinden ziyade toplum açısından yapılmış bir temsil olduğunu göstermektedir.³⁶⁹

صَرْم/sarm, bağ kesmek, üzüm ve meyve devşirmek anlamına geldiği gibi, bir şeyi kökünden kesip tamamen ayırmak anlamına da gelmektedir.³⁷⁰

Bunlar gönüllerince bağın kendisini değil, meyvesini devşirmeyi kastetmiş olsalar da yeminlerinde şöyle demişlerdir: “Vallahi o baği sabahleyin mutlaka ve kesinlikle devşireceğiz.” Oysa bu kendi ellerinde değildi. Gerek o bağın, gerekse kendilerinin sabaha çıkıp çıkmayacaklarına karar verenin, kendileri dışında Yüce bir kudret olduğunun farkında değillerdi.³⁷¹

³⁵⁹ Bakara, 2/49; Âraf, 7/141; İbrâhim, 14/6.

³⁶⁰ Duhân, 44/33.

³⁶¹ Rağıb el-İsfahanî, *a.g.e.*, 234-236; İbrahim Mustafa, *a.g.e.*, 71; Abdulkakî, *a.g.e.*, 135; Süleyman Uludağ, “Belâ”, *DİA*, İst., 1992, V, 380; Mehmet Canpolat, “Belâ”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 64.

³⁶² Sâffât, 37/106.

³⁶³ Enfâl, 8/17.

³⁶⁴ Bakara, 2/55.

³⁶⁵ Mülk, 67/2.

³⁶⁶ Buhârî, Merdâ, 3; Tirmizî, Zühd, 56.

³⁶⁷ Tirmizî, Zühd, 56; Buhârî, Deavat, 23.

³⁶⁸ Kehf, 18/35.

³⁶⁹ Yazır, *a.g.e.*, X, 274.

³⁷⁰ Derviş, *a.g.e.*, X, 174; Şevkânî, VII, 279.

³⁷¹ Yazır, *a.g.e.*, X, 274.

Yüce Allah bu âyette Kureyş müşriklerini kınamaktadır. Zira âyette zikredilen o bahçe sahiplerine bolca nimetler verdiği gibi, Kureyşlilere de katından büyük bir lütuf ve rahmet olmak üzere Hz. Muhammed'i Peygamber olarak göndermiştir. Fakat Kureyşliler, bahçe sahiplerinin kendilerine verilen büyük nimetlere karşı nankörlük ettikleri gibi, Hz. Muhammed'i yalanlayarak ve ona karşı çıkarak bu emsalsiz nimeti tepmişlerdi.³⁷²

Nüzûl Sebebi:

Bu âyet hakkında İbn Ebi Hatim, İbni Cüreyc’den şunu rivâyet eder: Ebû Cehil Bedir günü, “onları yakalayınız, iplere bağlayınız ve onlardan kimseyi öldürmeyiniz.” demişti. Bunun üzerine “*gerçek şu ki biz o bahçe sahiplerini sınıdığımız gibi bunları da sınıdık*” âyeti indi. Yani o bahçe sahipleri bahçeyi ellerine geçirebildikleri oranda, Mekkeliler mü’minlere egemen olabildiler.³⁷³

İ'rabı:

كَ/kef mahzûf bir masdarın sıfatı olup, takdiri, كَمَا بَلَّوْنَا şeklindedir. edatı, masderiyye veya mavsuledir. إِذ edatı zarftır ve بَلَّوْنَا fiili ile mansûbtur. لَيَصْرِمُنَّ muzari fiil, vav fâil, ha meful, cümle kasemin cevabıdır. لَيَصْرِمُنَّ fiili, لَنَصْرِمُنَّ şeklinde mütekellim kipi ile zikredilmesi gerekirken konuşulanın tersi olan لَيَصْرِمُنَّ şeklinde gelmiştir. مُصْبِحِينَ tam olan أَصْبَحَ fiilinden türemiş ve لَيَصْرِمُنَّ fiilindeki fâilin halidir. Cümlelin takdiri: الصَّبَاحُ دَاخِلِينَ فِي الشَّجَرِ şeklindedir.³⁷⁴

وَلَا يَسْتَنْتُونَ

18) “Hiç bir kayıt koymuyorlardı.”

Bahçe sahipleri fakirler gelip babalarından istedikleri gibi kendilerinden de istemeden bahçenin meyvesini toplamaya yemin etmişlerdi. Kendi kudret ve güçlerine o kadar güvenmişlerdi ki yemin ederken “İnşallah” deme ihtiyacını bile hissetmemişlerdi.³⁷⁵ Hâlbuki yapmak istediklerini Allah’ın iznine bağlamış olsalardı, belki de bu istenmeyen son ile karşılaşmayacaklardı. Bu konuda Allah Kur’ân’da peygamberini dahi Allah’ın iznine bağlamaksızın bir şeyi yapacağını söylememesi gerektiğini şu “*Allah izin verirse demeden hiçbir şey için ‘şu işi yarın yapacağım’ deme!*”³⁷⁶ ve “*hiç kimse yarın ne elde edeceğini bilemez*”³⁷⁷ âyetleriyle uyarmışken bahçe sahiplerine düşen, sadece kendi güçlerine dayanarak Allah’ı göz ardı etmek

³⁷² Taberî, *a.g.e.*, VIII, 383.

³⁷³ Zuhaylî, *a.q.e.*, XV, 59.

³⁷⁴ Šihābuddin Ahmed b. Yusuf b. Abdüddaim ebü Abbas Semin el-Halebi, *ed-Durru'l-Masun fī İlmi Kitabi'l-Meknun*, (Samile), trs., I, 5352.

³⁷⁵ Beydâvî, *a.q.e.*, V, 313.

³⁷⁶ Kehf, 18/23-24

³⁷⁷ Kehf, 18/23-24

suretiyle böyle bir işe yeltenmemeleriydi. Çünkü bir şeyin meydana gelmesi sadece insanın irade gücüyle değil, aynı zamanda Allah'ın da dilemesiyledir.³⁷⁸

Müfessirler لَا يَسْتَنْتُونَ ifadesinin ne anlama geldiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, “onlar, Allah'ın iznini işe katmadılar”³⁷⁹ derken bazıları da, “onlar bahçedekilerin tümünü kendileri için devşirmeyi amaçlamışlardı”³⁸⁰ demektedir.

İ'rabı:

لَاخْرُجَنَّ إِنْ شَاءَ اللَّهُ cümlesi, hem şart hem de istinaf cümlesidir. Çünkü “Allah izin verirse çıkarım” ve “Allah izin vermeyinceye kadar çıkmam” cümleleri, aynı anlama gelmektedir.³⁸¹

فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِنْ رَبِّكَ وَهُمْ نَائِمُونَ

19) “*Fakat onlar uykudayken Rabb'in tarafından gelen kuşatıcı bir afet bahçeyi sarıverdi.*”

هو الأمر /taif kelimesi “helak ve bela” anlamına gelir. Ferrâ (207) bunun İذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ “gece gelen emir” olduğunu söylese de bu mana “onlara şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda”³⁸² âyetiyle çelişir. Çünkü burada ne gece ne de gündüz kastedilmiştir. Bu kelime طَيْفٌ şeklinde de okunmuştur.³⁸³

Âyette zikredilen taif kelimesi hakkında âlimlerin görüşlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1) Allah tarafından gönderilen bir afettir.³⁸⁴
- 2) Allah gökten bahçeye bir ateş gönderdi de onlar uyurken bahçe yanıverdi.³⁸⁵
- 3) Bağın bulunduğu vadiden bir ateş çıkıp o bağı bütünüyle yakarak kavurup bitiriverdi.³⁸⁶
- 4) Bazı âlimler de طَائِفٌ kelimesinden kastın Cebrail (a.s.) olduğunu ve onun bahçeyi kökünden kaldırdığını düşünmektedir.³⁸⁷

³⁷⁸ Karaman, a.g.e., V, 356.

³⁷⁹ Zemahşerî, a.g.e., IV, 120.

³⁸⁰ Râzî, a.g.e., XXII, 55.

³⁸¹ Zemahşerî, a.g.e., IV, 120; Beydâvî, a.g.e., V, 313.

³⁸² A'raf, 7/201.

³⁸³ Semîn el-Halebi, a.g.e., I, 5354.

³⁸⁴ Taberî, a.g.e., VIII, 392.

³⁸⁵ Sabunî, a.g.e., III, 403.

³⁸⁶ Yazır, a.g.e., X, 274.

³⁸⁷ Şevkânî, a.g.e., VII, 279.

İ'rabı:

طاف عليها طائف cümlesi, mahallen mecrur أقسموا fiiline matuftur. مَنْ رَيْكَ car ve mecrur, önceki طاف fiiline müteallik olabildiği gibi mahzuf bir fiile de bağlınıp طاف fiilinin sıfatı olur.³⁸⁸ وَهُمْ نَائِمُونَ cümlesi ise mahallen mansûb haldir.³⁸⁹

فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ

20) “Sonunda devşirilmiş gibi oldu.”

صَرِم/sarîm bağ kesmek, üzüm ve meyve devşirmek anlamına geldiği gibi, bir şeyi kökünden kesip tamamen ayırmak anlamına da gelir.³⁹⁰

Sarîm فعيل vezninde olup hem fâil hem de meful olarak kullanılır. Bu anlamları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1) Bahçe yanınca, meyveler simsiyah kesilmiş bir hale geldi.³⁹¹

2) Hasan el-Basrî, “o bahçenin hayrı kesildi. Böylece onda, fayda namına hiçbir şey kalmadı” anlamını vermiştir. Bu iki izaha göre, buradaki fâil kalıbı, meful anlamındadır.³⁹²

3) Kum için kullanılan sarîm kelimesi, diğerlerinden farklı olarak büyük bir yığın halindeki kum tepesini ifade eder.³⁹³

4) Bahçe yanıp kül olunca, adeta karanlık bir gece gibi, simsiyah kesildi. Her biri diğerinden ayrılıp koptuğu için, geceye de gündüze de sarîm denir. Bu izaha göre sarîm kelimesi, fâil anlamındadır.³⁹⁴

5) Karanlığı sebebiyle iş yapmayı engellediği için geceye صَرِم denilmiştir. Bu izaha göre de âyetteki sarîm kelimesi fâil anlamındadır.³⁹⁵

6) Said b. Cübeyr ise sarîm kelimesinin, Yemen’de San’a şehrine altı mil uzaklıkta bulunan verimsiz bir yerin adı olduğunu, bunların bahçelerinin de o toprağa benzer duruma geldiğini haber vermektedir.³⁹⁶

İ'rabı:

أصبحت كالصَّرِيم ifadesi, mahzuf olan bir şeye bağlı olup أصبحت fiilinin haberi olur. أصبحت cümlesi ise, mahallen mecrur طاف fiiline matuftur.³⁹⁷

³⁸⁸ Semin el-Halebi, *a.g.e.*, I, 5354.

³⁸⁹ Safî, *a.g.e.*, XXIV, 40.

³⁹⁰ Şevkânî, *a.g.e.*, VII, 279.

³⁹¹ Beydâvî, *a.g.e.*, V, 313.

³⁹² Râzî, *a.g.e.*, XXII, 56.

³⁹³ Derviş, *a.g.e.*, X, 174.

³⁹⁴ Semin el-Halebi, *a.g.e.*, I, 5354.

³⁹⁵ Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 120.

³⁹⁶ Taberî, *a.g.e.*, VIII, 383.

³⁹⁷ Safî, *a.g.e.*, XXIV, 41

فَتَنَادُوا مُصْبِحِينَ

21) “*Nihâyet sabahleyin birbirlerine seslendiler.*”

Bahçe sahipleri sabah olduğunda, anlaştıkları vakitte bahçelerine girmek için birbirlerine kısık sesle seslendiler.

İ'rabı:

أصبح fiilindeki ف, istinaf harfî, نادوا fiil, vav fâil, مُصْبِحِينَ tam olan أصبح fiilinden türemiş olup haldir. Takdiri ise, داخلين في الصَّباح şeklindedir.³⁹⁸

أَنْ اغْدُوا عَلَى حَرْثِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَارِمِينَ

22) “*Eğer meyvelerinizi, ekinlerinizi ve üzümlerinizi bahçenizden toplayıp devşirmek istiyorsanız, haydi erkenden kalkıp gidin.*”

Yüce Allah hars kelimesiyle meyveleri, üzümeleri ve hububatı kast ettiği için صَارِمِينَ ifadesini kullanmıştır. Çünkü onlar, bu ağaçlardan devşirmek istiyorlardı. Âyette أَنْ اغْدُوا عَلَى حَرْثِكُمْ yerine اغدوا إلى حرتكم denmemesinin sebebi; mahsule gitmek, onu devşirmek, onu biçmek manasında olunca adeta bunlar, mahsulün üzerine gitmiş bulunmaktadır. Nitekim Araplar da غدا عليهم العدو “düşmanları, üzerlerine gitti” demektedirler.³⁹⁹

اغدو kelimesi istikbal ve yönelme manasına da gelir. Bu ifade Arapların, يغدي “onların yanına, akşam-sabah sahanla girilir” demeleri gibidir. Buna göre âyetin anlamı, “onlar, mahsullerine, erkence varıp yöneldiler” şeklinde olur.⁴⁰⁰

Bazıları da غدا kelimesi hem إلى hem de عَلَى ile müteaddi olabildiği için istikbal anlamında kullanılmasına gerek yoktur” demişlerdir.⁴⁰¹

İ'rabı:

أَنْ edatı müfessiredir, çünkü nidada قول anlamı vardır. اغْدُوا cümlesi tefsiriye cümlesi olduğu için i'rapta mahallî yoktur. Ya da أَنْ masderiye edatıdır, takdiri بَأَنْ şeklindedir. اغْدُوا fiiline mutealliktir. كُنْتُمْ nakıs olan mazi fiil, mahallen meczum şartı cümlesi, cevabı mahzûf, takdiri, إِنْ كُنْتُمْ صَارِمِينَ فَاغْدُوا şeklindedir. كُنْتُمْ صَارِمِينَ cümlesi ise istinafiye cümlesi olduğu için i'rapta mahallî yoktur.⁴⁰²

³⁹⁸ Behcet, a.g.e., XII, 119.

³⁹⁹ Râzî, a.g.e., XXII, 57.

⁴⁰⁰ Zemahşerî, a.g.e., IV, 120; Beydâvî, a.g.e., V, 313.

⁴⁰¹ Şevkânî, a.g.e., VII, 280.

⁴⁰² Safî, a.g.e., XXIV, 41.

فَانْطَلَفُوا وَهُمْ يَتَخَفَتُونَ

23) “Derken, fısıldayarak gittiler.”

فَانْطَلَفُوا kelimelerinin üçü de “gizledi, sakladı” anlamına gelir. Yarasaya bundan dolayı الخفود denilmiştir.⁴⁰³

İbn Abbas, bu âyet hakkında, “onlar mahsullerine, fakirlerden hiç kimse duymasın diye, birbirleriyle gizlice konuşarak, karanlıkta gittiler.” manasını vermiştir.⁴⁰⁴

İ’rabı:

فَانْطَلَفُوا mazi fiil, vav fâil, elif ise farikadır. هم munfasıl raf zamiri mübtedadır. يَتَخَفَتُونَ muzari fiil, vav fâil, mübtedanın haberidir. وَهُمْ cümlesi mahallen mansub انْطَلَفُوا fiilindeki fâile hal olur.⁴⁰⁵

أَنْ لَا يَدْخُلْنَهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مَسْكِينٌ

24) “Bugün sakın oraya hiçbir yoksul girip de karşımıza çıkmasın.”

مَسْكِينٌ/miskin, fakir ve düşkün olan kimseye denir. Kur’ân’da pek çok yerde, yardıma muhtaç fakir anlamında geçmektedir. Bunlardan zekâtın sarf yerleri ile ilgili olan Tevbe sûresinin 60. âyetinde miskin kelimesi, fakir ile birlikte geçmektedir. Bundan hareketle fakihlerin bir kısmı, miskin ile fakirin birbirinden farklı olduğunu söylemektedir.⁴⁰⁶

Âyetin başındaki أَنْ edatı tefsiriyyedir. İbn Mesûd أَنْ edatını kaldırıp yerine يَتَخَفَتُونَ يَقُولُونَ لَا يَدْخُلْنَهَا “birbirlerine, aman ha oraya kimse girmesin diye gizlice konuşarak” şeklinde okumuştur. Fakirlerin oraya girmesini yasaklamak, onların böylesi bir şeye fırsat vermelerini yasaklamaktır. Bu ifade لَا أَرِيكَ ههنا “seni burada görmeyeyim ha!” demek gibidir.⁴⁰⁷

İ’rabı:

أَنْ edatı masderiyye veya tefsiriyyedir. لَا nahiye, يَدْخُلْنَهَا muzari fiil, zamir meful bih, الْيَوْمَ zaman zarfı meful fih, مَسْكِين ismi ise fâil olur.⁴⁰⁸

⁴⁰³ Zemahşerî, a.g.e., IV, 120.

⁴⁰⁴ Kurtubî, a.g.e., XVII, 539.

⁴⁰⁵ Derviş, a.g.e., X, 176.

⁴⁰⁶ Rağıb el-İsfahanî, a.g.e., 736; İbn Manzur, a.g.e., XIII, 211; İbrahim Mustafa, a.g.e., 440; İbrahim Paçacı, “Miskin”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 447.

⁴⁰⁷ Zemahşerî, a.g.e., IV, 120; Râzî, a.g.e., XXII, 58.

⁴⁰⁸ Behcet, a.g.e., XII, 120.

وَعَدُوا عَلَى حَزْدٍ قَادِرِينَ

25) “Güçleri yetebilirmiş gibi erkenden çıktılar.”

قَادِرِينَ/kadirin bir şeyi bir şeye kıyaslamak, ölçülü yapmak, tedbir almak, bir şeyi planlamak, miktarını beyan etmek, hükmetmek, taksim etmek, bir şeye gücü yetmek, güçlü olmak, yüceltmek anlamlarındaki قَدْرُ kökünden türemiştir. Allah’ın sıfatı olarak güçlü, kuvvetli, istediğini istediği gibi yapabilen, âciz olmayan demektir. Muktedir kelimesi kâdir kelimesi ile aynı anlamdadır. قَادِرُ kelimesi ise قَدِيرُ kelimesinin mübalağalı şekli olup çok güçlü, istediğini istediği gibi eksiksiz, kusursuz ve tam olarak yapan demektir. Kur’ân’da yedi âyette قَدِيرُ, beş âyette çoğul şekli olan قَادِرِينَ- قَادِرُونَ, kırk beş âyette قَادِرُ, üç âyette مُقْتَدِرُونَ, bir âyette çoğul şekli olan مُقْتَدِرُونَ kullanılmıştır. قَادِرُونَ ve قَادِرُونَ-قَادِرِينَ şekilleri azamet çoğuludur. قَدِيرُ ve قَادِرُ kelimeleri çoğunlukla عَلَى edatı ile kullanılır. Kadîr ismi, Kur’ân’da ölçen, biçen, biçim veren, takdir eden, programlayan anlamında da kullanılmış ve bu anlam daha çok “kaddere-yukâddirü” fiili ile şu şekilde ifade edilmiştir: “Ölçtük, biçtik. Ne güzel biçim veriniz”⁴⁰⁹ ve “gökleri, yerleri, nehirleri, dağları, geceyi, gündüzü, ayı, güneşi bütün varlıkları düzene koyan, görevlerini programlayan Allah’tır”⁴¹⁰ âyetleri, Allah’ın bu vasfını anlatmaktadır.⁴¹¹

قَدْرُ kelimesinin anlamı hakkında ulema şöyle düşünmektedir:

1) Engellemek ve vermemek demektir. Buna göre mana “onlar, kendilerince fakirleri men edebilecekleri umuduyla çekip gittiler” şeklinde olur.⁴¹²

2) Yönelmek, niyet etmek ve hızlı olmak manalarına da gelir. Buna göre mana “onlar kendilerince muktedir olacaklarını sanarak, bunu devşirmeye ve fakirlere vermemeye muktediriz” deyip hızlı ve neşeli bir biçimde bahçelerinin yolunu tuttular ve oraya yöneldiler” şeklinde olur.⁴¹³

3) Bahçenin özel adı olduğu da ileri sürülmüştür. Buna göre mana, “onlar kendilerince bahçeyi devşirmeye muktedir kimseler olarak, Hard adındaki bahçeye gittiler” şeklinde olur.⁴¹⁴

İ’rabı:

عَدُوا nakıs fiil, vav fâil, عَلَى حَزْدٍ ifadesi car ve mecrur قَادِرِينَ ismine bağlıdır. قَادِرِينَ ismi, haberdir. Ya da عَدُوا tam fiil, vav fâil, قَادِرِينَ ise fâilin hali olur.⁴¹⁵

⁴⁰⁹ Murselât, 77/23.

⁴¹⁰ Fussilet, 41/9-12.

⁴¹¹ Rağıb el-İsfahanî, a.g.e., 1181; İbn Manzûr, a.g.e., V, 74; İbrahim Mustafa, a.g.e., 718; Abdülbakî, a.g.e., 537; Bekir Topaloğlu, “Kadir”, DİA, 2001, XXIV, 124; İsmail Karagöz, “Kadir”, Dini Kavramlar Sözlüğü, 354.

⁴¹² Râzî, a.g.e., XX, 51.

⁴¹³ Taberî, a.g.e., VIII, 393.

⁴¹⁴ Zemahşerî, a.g.e., IV, 121; Râzî, a.g.e., XX, 51.

⁴¹⁵ Derviş, a.g.e., X, 177.

فَلَمَّا رَأَوْهَا قَالُوا إِنَّا لَضَالُونَ

26) “*Fakat onu görünce, kesinlikle biz şaşırınız, dediler.*”

Bahçe sahipleri bahçelerine vardıklarında, bahçelerinin yandığını, mahsullerinin imha edildiğini, güzellik ve parlaklıklarının siyahlık ve karalığa dönüştüğünü görünce onun, kendi bahçeleri olup olmadığına şüphe edip şöyle dediler: “*Biz bahçenin yolunu şaşırınız, bu bizim bahçemiz değil, yanlış bir yere geldik.*” Biraz düşündükten sonra aslında kendi bahçeleri olduğunu, babalarının yolundan ayrılıp fakirlere infak etmedikleri için yakıldığını anlayınca hayıflanmaya başladılar ve şöyle dediler: “*Kesinlikle biz şaşırınız.*”⁴¹⁶

İ'rabı:

رَأَوْهَا lafzındaki ف edatı istinafiye, لما şart edatı olup حين anlamına gelir. مَاضِي fiil, vav fâil, zamir mahallen mansub mefuldür. قَالُوا fiil, vav fâil, إِنَّا fiile benzen harf olup ismini nasb haberini raf eder, نَا mirzaismi, لَضَالُونَ haberi olur. Cümle ise قول/kavl ifadesinin مقول/makuludur.⁴¹⁷

بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ

27) “*Hayır, biz tamamen mahrumuz!*”

Bahçe sahipleri, bahçelerini yanmış, mahsullerini imha edilmiş bir şekilde görünce onun kendi bahçeleri olup olmadığına şüphe ederek bir kısmı, “*galiba biz yolumuzu şaşırdık, başka bir bahçeye gittik*” bahçelerini tanıyan diğer bir kısmı ise “*hayır biz yolumuzu şaşırmadık, bilakis bizler mahsullerden mahrum edildik ve cezalandırıldık.*” demişlerdi.⁴¹⁸

Başka bir açıklama da şöyledir: Bizler yoksulları engellemek niyetiyle sabah erkenden gelmekle, doğruyu bulamadık, şaşırdık. Bundan dolayı cezalandırıldık. Yani yaptıklarımız sebebiyle bahçemizden mahrum bırakıldık. Hz Peygamber de, “günahlardan alabildiğine sakınınız. Çünkü kul bir günah işler, bundan dolayı daha önceden kendisine hazırlanmış bulunan bir rızıktan mahrum edilir” dedikten sonra şu âyeti okudu: “*Hemen onu Rabb’in tarafından dört bir yanından saran bir belâ sardı.*”⁴¹⁹

İ'rabı:

بَلْ edatı istinafiye olduğu için i'rapta mahalli yoktur. نَحْنُ zamiri mahallen merfu mübtedadır. مَحْرُومُونَ cem'i müzakker-i sâlim olup haberdir.⁴²⁰

⁴¹⁶ Sabunî, a.g.e., VII, 18-19.

⁴¹⁷ Behcet, a.g.e., XII, 121.

⁴¹⁸ Taberî, a.g.e., VIII, 394.

⁴¹⁹ Kurtubî, a.g.e., XVII, 559.

⁴²⁰ Derviş, a.g.e., X, 177; Behcet, a.g.e., XII, 122.

قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ

28) Mutedil olanları dedi ki, “ben size dememiş miydim? Tesbih etmeniz gerekmez miydi?”

تَسْبِيح/tesbih sözlükte yüzmek, akmak, gitmek, bir işi bitirmek, geçimi için çalışıp çabalamak, koşuşturmak, uyumak, sakınmak, dinlemek, yeri kazmak ve çok söz söylemek anlamlarındaki سَبَّحَ fiilinden türemiştir. Kavram olarak سُبْحَانَ اللَّهِ demek ve namaz kılmak⁴²¹ anlamına gelir. Arap dilinde tesbih bir şeyi tazim ederek kötülüklerden ve noksanlıklardan tenzih etmek demektir. Kur’ân’da bu kavram çeşitli formlarda 92 âyette kullanılmış ve bu kavramla bütün meleklerin,⁴²² mü’minlerin,⁴²³ akıllı insanların,⁴²⁴ göklerde ve yerde bulunan her şeyin, Allah’ı tesbih ettiği söz konusu edilmiştir.⁴²⁵ İnsanların tesbihi gibi meleklerin tesbihi de, sübhanallah diyerek Allah’ı takdis ve tenzih etmek⁴²⁶ ve namaz kılmaktır.⁴²⁷ Tesbih kavramı Kur’ân’da سُبْحَانَ اللَّهِ, سُبْحَانَهُ, سُبْحَانَ رَبِّنَا ifadeleri ile yer almaktadır.⁴²⁸

Mucahid’e göre âyette zikredilen Allah’ı tesbih’ten maksat, “eğer Allah dilerse” demektir. Buna göre âyetin manası, bahçe sahiplerinden en insafli olanı diğerlerine, “bahçenin mahsulüne gitmeden önce “eğer Allah dilerse” duasını yapın.” demektedir.⁴²⁹

Buradaki أَوْسَطُ kelimesi ortanca demek değildir. İbn Cerir’in İbn Abbas, Mücahid, Katade ve Dahhak’tan aktardığı üzere bu sözcük, Bakara sûresindeki “böylece sizi vasat bir ümmet kıldık,”⁴³⁰ âyetinde geçen vasat kelimesiyle aynı anlanda olup adaletli, en doğru, en haktanır, en hayırlı ve en ölçülü davranan demektir.⁴³¹

İ’rabı:

قَالَ mazi fiil, أَوْسَطُهُمْ fâil, أَلَمْ ifadesinin başındaki hemze, inkar hemzesi, لَمْ nehy ve cezm edatıdır. أَقُلْ muzari fiil, لَمْ ile meczumdur. لَوْلَا tahdid harfı olup takdiri هَلَّا niçin tesbih etmiyorsunuz? şeklindedir. تُسَبِّحُونَ fiil, vav fâil, meful mahzuftur. Cümlelerin takdiri اللَّهُ تُسَبِّحُونَ biçimindedir.⁴³²

⁴²¹ Tâ-hâ, 20/130; Rûm, 30/17.

⁴²² A’râf, 7/206.

⁴²³ Secde, 32/15.

⁴²⁴ Âl-i İmrân, 3/191.

⁴²⁵ İsrâ, 17/44.

⁴²⁶ Müslim, Zikir, 84.

⁴²⁷ Taberî, a.g.e., I, 211.

⁴²⁸ Rağib el-İsfahanî, a.g.e., 688-689; İbn Manzûr, a.g.e., II, 470; İbrahim Mustafa, a.g.e., 412; Metin Yurdagör, “Tesbih”, *DİA*, 2011, XXXX, 527-528; İsmail Karagöz, “Tesbih”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 653.

⁴²⁹ Taberî, a.g.e., VIII, 383.

⁴³⁰ Bakara, 2/143.

⁴³¹ Zemahşerî, a.g.e., IV, 121; Yazır, a.g.e., X, 276.

⁴³² Derviş, a.g.e., X, 177; Behcet, a.g.e., XII, 122.

قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ

29 Dediler ki: “*Rabbimiz seni tesbih ederiz. Gerçekten bizler zâlimlermişiz.*”

Bahçe sahipleri pişman olarak şöyle dediler: “Allah’ı her türlü noksan sıfatlardan ve mahlûkata benzemekten uzak tutarak tesbih ve tenzih eder, O’nu yüceltiriz. Allah bahçeyi bu hale getirmekle bize zulmetmedi, aksine biz O’nun emrine karşı gelerek nefsimize zulmettik.”

ظالم/zâlim; haksız söz, fiil ve davranışları işleyen kimseye denir. Kur’ân’da ظالم kelimesi tekil ve çoğul şekliyle 135, ظالمون/الَّذِينَ ظَلَمُوا zulmeden kimseler ifadesi 33 defa geçmiştir. Bu âyetlerin birinde Allah’ın zâlim olmadığı bildirilmiştir.⁴³³ ظالم, ظالمون ظالمون ifadeleri ile âhireti inkâr edenler,⁴³⁴ cehennem ateşini yalanlayanlar,⁴³⁵ âyetleri inkâr edenler,⁴³⁶ ilâhî kitaplara inanmayanlar,⁴³⁷ ilahlık iddia edenler,⁴³⁸ insanları Allah yolundan alıkoyanlar,⁴³⁹ Allah’a ortak koşanlar,⁴⁴⁰ yalan yere yemin edenler, hakka tecavüz edenler, başkalarına zarar verenler, yalancı şahitlikte bulunanlar,⁴⁴¹ insanlara eza ve kötülük yapanlar,⁴⁴² suçsuz yere insanları cezalandıranlar,⁴⁴³ fakirleri kovanlar,⁴⁴⁴ Hristiyan ve Yahudileri dost edinip arzu ve isteklerine uyanlar,⁴⁴⁵ Allah’ın indirdiği ahkam ile hükmetmeyenler,⁴⁴⁶ insanları alaya alanlar, insanları çekiştirenler, onlara kötü lakap takanlar ve günahları için tevbe etmeyenler⁴⁴⁷ kast edilmiştir. Birçok Kur’ân âyetinde zâlimlere dünya ve âhirette ceza olduğu bildirilerek zulümden sakındırılmışlardır.⁴⁴⁸

İ’rabı:

قَالُوا mazi fiil, vav fâil, سُبْحَانَ mahzûf bir fiilin mefuludur. رَبِّنَا ismi, muzaf-muzafun ileyhten oluşan izafet terkididir. إِنَّا fiile benzeyen harf olup ismini nasb haberini ref eder, zamir ise ismidir. كُنَّا nakıs fiil, zamir ismi, ظَالِمِينَ haberidir. Cümlelerin tamamı ise إِنَّ edatının haberi olmaktadır.⁴⁴⁹

⁴³³ Şûarâ, 26/209.

⁴³⁴ A’râf, 744.

⁴³⁵ Sebe’, 34/42.

⁴³⁶ Âl-i İmrân 3/94.

⁴³⁷ Sebe’, 34/31.

⁴³⁸ Enbiyâ, 21/29.

⁴³⁹ En’âm, 6/33.

⁴⁴⁰ Furkân, 25/8.

⁴⁴¹ Mâide, 5/106-107.

⁴⁴² Şûra, 42/40.

⁴⁴³ Yûsuf, 12/79.

⁴⁴⁴ En’âm, 6/52.

⁴⁴⁵ Tevbe, 9/23.

⁴⁴⁶ Mâide, 5/45.

⁴⁴⁷ Hucûrat, 49/11.

⁴⁴⁸ İbn Manzûr, *a.g.e.*, XII, 374; Rağıb el-İsfahanî, *a.g.e.*, 954-956; İbrahim Mustafa, *a.g.e.*, 577; Abdülhakî, *a.g.e.*, 437; İsmail Karagöz, “Zalim”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 704; Mustafa Çağrı, “Zulüm”, 2013, XXXIV, 507.

⁴⁴⁹ Derviş, *a.g.e.*, X, 177; Behcet, *a.g.e.*, XII, 122.

فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَلَوْمُونَ

30) “Ardından birbirlerini kınamaya başladılar.”

Sonra her biri diğerini itham etmeye, suçu ötekinin üzerine atarak pişmanlık duymaya ve birbirlerini kınamaya başladılar. “Senin yüzünden böyle oldu! Sen bana Allah’ımı unutturarak bu kötü yola düşmeme sebep oldun” dediler.⁴⁵⁰

Birbirlerini kınarken biri “bu görüşü bana sen işaret ettin”, öteki de “hayır sen bana işaret ettin”, bir diğeri ise “bizi fakirlikle korkutup mal biriktirmeye teşvik eden sensin” dedi.⁴⁵¹

İ’rabı:

فَأَقْبَلَ mazi fiil, بَعْضُهُمْ fâil, عَلَى car ve mecrur أَقْبَلَ fiiline bağlıdır. Fiil ve fâilden oluşan يَتَلَوْمُونَ cümlesi hal olur.⁴⁵²

قَالُوا يَاؤَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا طَاغِينَ

31) Dediler ki: “Yazıklar olsun bize! Gerçekten biz azgınmışız.”

تَاغِينَ/tâğîn isyân etmek anlamına gelir. Buna göre âyetin anlamı “fakirlerin haklarını menetmek suretiyle isyân edici olduk,” şeklindedir. İbn Keysan “onlar Allah’ın nimetleri hususunda nankörlük ettiler, ona şükür etmediler” demektedir.⁴⁵³

Yazıklar olsun bize! Fakirlere haklarını vermemek ve Allah’a tevekkül etmemekle asi ve azgınlar olduk ve kusurumuz sebebiyle cezayı hak ettik. Rabbimiz her noksan sıfatlardan uzak olduğuna göre O’nun kulu olan bizler niye ümidimizi keselim ve niçin tevbe etmeyelim? Samimiyetle O’na yüzümüzü döndüğümüz takdirde eski bahçenin yerine daha iyisini bize niye vermesin ki?⁴⁵⁴

İ’rabı:

قَالُوا mazi fiil, vav fâil, إِنَّا fiile benzen harf olup ismini nasb haberini ref eder, bitişik zamir ise isimdir. كُنَّا nakıs fiil, zamir ismi, طَاغِينَ önceki nakıs fiilin haberi, cümlelerin tamamı إِنَّ edatının haberi olur.⁴⁵⁵

عَسَى رَبُّنَا أَنْ يُبَدِّلَنَا خَيْرًا مِنْهَا إِنَّا إِلَى رَبِّنَا رَاغِبُونَ

32) “Belki Rabbimiz, onun yerine daha hayırlısını verir; şüphesiz biz yalnızca Rabbimize rağbet eden kimseleriz.”

⁴⁵⁰ Zuhaylî, a.g.e., XV, 60.

⁴⁵¹ Zemahşerî, a.g.e., IV, 121; Sabunî, a.g.e., III, 404.

⁴⁵² Derviş, a.g.e., X, 177; Behcet, a.g.e., XII, 122.

⁴⁵³ Ali a.g.e., XV, 225.

⁴⁵⁴ Râzî, a.g.e., XX, 61; Sabunî, a.g.e., III, 405.

⁴⁵⁵ Derviş, a.g.e., X, 177; Behcet, a.g.e., XII, 122.

Belki Rabbimiz bize ondan daha hayırlısını verir. Niye biz Rabbimize dönmüyoruz? Yemin ederiz ki babamızın yaptığını yapacağız dediler ve Allah’a yalvardılar. Allah o gece, o bostandan daha hayırlısını kendilerine verdi. Cebrail ilahi emirle yanmış, kül olmuş bahçe yerine, Şam’dan bir bahçe getirip yerine koydu.⁴⁵⁶

İbn Mesud bu âyeti şöyle açıklar “onlar gerçek anlamda tevbe edince Allah onlara meyveleri çok büyük ve bereketli el-Hayavan adında yeni bir bahçe verdi.”⁴⁵⁷

Yüce Allah Kur’an’da birçok yerde verdiği nimete şükredenlere daha fazla nimet vereceğini, nankörlük edenleri de cezalandıracağını haber vermiştir.⁴⁵⁸ Nitekim Hz. Peygamber’i yalancılıkla itham edip getirdiği mesajı reddeden Mekke müşrikleri de Peygamber aralarından ayrıldıktan sonra eski refahlarını, özellikle ticarî imkânlarını giderek kaybetmişler, sonunda Müslümanlar karşısında varlıkları son bulmuştur.⁴⁵⁹

Gelecekte bir işi yapmaya niyet ederken “inşallah” diyerek işi Allah’ın iradesine bağlamak gerekir. Nitekim bu konuda Yüce Allah Hz. Peygamberi şöyle uyarmıştır: “Allah izin verirse demeden hiçbir şey için ‘Şu işi yarın yapacağım’ deme!”⁴⁶⁰ “Hiç kimse yarın ne elde edeceğini bilemez.”⁴⁶¹ Zira bir şeyin meydana gelmesi için sadece insanın irade ve gücü yeterli değildir, Allah’ın da onu dilemesi gerekir.⁴⁶²

İ’rabı:

عَسَى reca fiili, رَبَّنَا ismi, أَنْ ve sonrası haberi, خَيْرًا meful, إِلَى رَبَّنَا car ve mecrur رَاغِبُونَ ism-i failine mutealliktir. رَاغِبُونَ ismi ise عَسَى fiilinin haberi olur.⁴⁶³

كَذَلِكَ الْعَذَابُ وَالْعَذَابُ الْآخِرَةُ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

33) “İşte azâb böyledir. Âhiret azâbı ise, muhakkak çok daha büyüktür. Keşke bilselerdi.”

عَذَاب/azâb mastar olarak “susuzluğun şiddetinden yemeyi terk etmek”, عن edatı ile kullanıldığında ise “men etmek” anlamına gelir. İsim olarak “ceza, zarar, işkence, insana elem veren ve zor gelen şey” demektir. Bu kavram Kur’an’da çoğunlukla inkâr ve isyân edenlerin dünya veya âhirette Allah tarafından cezalandırılmalarını ifade etmek için kullanılmıştır. Allah hiç kimseye suçu olmadan azâb etmez. Allah imân edip sâlih amel işleyenlere mükâfat, inkâr edip isyân edenlere de azâb vadinde bulunmuştur. İnsanların birbirlerine yaptıkları kötü

⁴⁵⁶ Ebu Hayyan, a.g.e., XX, 329.

⁴⁵⁷ Celaleyn, a.g.e., III, 20; Âlûsî, a.g.e., XXI, 183; Arslan, a.g.e., XV, 219.

⁴⁵⁸ Meselâ bk. Nisa, 4/147; Lokman, 31/12.

⁴⁵⁹ Şevkânî, a.g.e., V, 312.

⁴⁶⁰ Kehf, 18/23-24.

⁴⁶¹ Lokman, 31/34.

⁴⁶² Şevkânî, a.g.e., V, 314.

⁴⁶³ Derviş, a.g.e., X, 177.

muâmele de عَذَابٌ kelimesi ile ifade edilmiştir. Örnek olarak Firavun'un İsrâiloğullarının erkek çocuklarını öldürmesine عَذَابٌ denilmiştir.⁴⁶⁴

Zina yapanların⁴⁶⁵ ve cumartesi günü balık avlama yasağını ihlal edenlerin cezalandırılması,⁴⁶⁶ fakirin hakkını vermeyen bahçe sahiplerinin bahçelerinin ve ürünlerinin yok olması,⁴⁶⁷ dolu düşmesi, şiddetli yağmur yağması, yıldırım çarpması,⁴⁶⁸ dünya ve âhirette Allah tarafından günahkârlara verilen cezâlar⁴⁶⁹ azâb kavramı ile ifade edilmiştir. Azâb'ın zıttı rahmet'tir. Yüce Allah, “*azâbıma dilediğimi uğrattırım, rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır*,”⁴⁷⁰ “*Ben çok bağışlayan, çok merhamet edenim, fakat benim azâbım da çok acı bir azaptır*”⁴⁷¹ buyurmuştur. Azap kelimesi Kur'ân'da 321 defa geçmektedir. Kur'ân'ın cehennem tasvirlerinden anlaşıldığına göre, âhiret azâbı fizyolojik ve psikolojik olmak üzere iki kısımdır. Birincisi bedeni etkileyen yakıcı ateş, dondurucu ya da kaynar sular, demir topuzlar, örtüler, zakkum, dikenli ağaçlar, katranlar ve kelepçelerdir.⁴⁷² Ruhlara şiddetli ızdırap ve tasa kaynağı olan ikinci tür azâb ise suçluların Allah'ı görmemeleri, Allah'ın onları azarlaması, onlarla konuşmaması ve yüzlerine bakmamasıdır.⁴⁷³

آخرة/âhiret sözlükte “sonra olan ve son gün” anlamına gelir. Âhiret hem bu dünyanın sonunu, hem de ölümle başlayan dünya hayatından farklı ve ebedî olan hayatı ifade etmektedir. Kavram olarak İsrâfil'in Allah'ın emriyle kıyametîn kopması için sûra ilk defa üflemesinden ikinci defa üflemesine, daha sonra cennetliklerin cennete, cehennemliklerin cehenneme girmelerine kadar olan süre veya sûra ikinci kez üfürülüştan başlayıp, ebedî olarak devam edecek olan zaman dilimi anlamında kullanılmıştır. Âhirete imân genellikle Allah'a imân ve âhiret gününe imânla birlikte zikredilmiştir.⁴⁷⁴ Âhiret ve ona ait olaylar, duyular ötesi konular olduğu için, gözlem ve deneye dayanan pozitif bilimler ve akıl yürütmeye açıklanamaz. Bu konuda bilgi edinilecek tek kaynak vahiydir. Bunları Kur'ân ve sahih hadislerde haber verildiği şekliyle kabul etmek en uygun olanıdır. Bunun ötesinde aklî yorumlara gitmek doğru değildir.⁴⁷⁵

Bu, Mekkelilere verilmiş bir misâldir. Onlar Bedir savaşına çıktıkları zaman Hz. Muhammed'i ve arkadaşlarını öldürmeden, orada içkiler içmeden ve ölümlerinin

⁴⁶⁴ A'râf, 7/141.

⁴⁶⁵ Nisâ, 4/25.

⁴⁶⁶ A'râf, 7/165.

⁴⁶⁷ Kalem, 68/33.

⁴⁶⁸ En'âm, 6/65.

⁴⁶⁹ Ra'd, 13/34.

⁴⁷⁰ A'râf, 7/156.

⁴⁷¹ Hicr, 15/49-50.

⁴⁷² Saffat, 37/62-63; Nisâ, 4/55; İbrahim, 14/16; İnsan, 76/4; Kehf, 18/29; Mü'min, 40/71-72; Kıyamet, 75/24-25; Muttaffin, 83/15; Âl-i İmrân, 3/75.

⁴⁷³ Rağb el-İsfahani, *a.g.e.*, 986-9987; İbn Manzur, *a.g.e.*, I, 538; Abdulbakî, *a.g.e.*, 454; İbrahim Mustafa, *a.g.e.*, 589; Yusuf Şevki Yılmaz, “Azab”, *DİA*, 1991, IV, 302-309; İsmail Karagöz-Fikret Karaman, “Azab”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 46.

⁴⁷⁴ Nisâ, (4), 136.

⁴⁷⁵ Rağb el-İsfahani, *a.g.e.*, 108; İbn Manzur, *a.g.e.*, IV, 11; İbrahim Mustafa, *a.g.e.*, 9; Abdulbakî, *a.g.e.*, 21; Bekir Topaloğlu, “Âhiret”, *DİA*, 1988, IV, 302-309; Fikret Karaman, “Âhiret”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 13.

başında şarkıcılar def çalmadan Mekke'ye dönmeyeceklerine yemin ettiler. Allah, düşündüklerinin aksini meydana getirdi. Kendileri öldürüldü, esir edildi ve bahçenin meyvelerini toplamaya azmederek çıkıp hüsrana uğrayan bahçe sahipleri gibi hezimete uğradılar.⁴⁷⁶

Âyetler Arasında Bağlantı

Yukarıdaki âyetlerle başta Mekkeli müşrikler olmak üzere, diğer inkârcılar uyarılmakta, Allah'a karşı nankörlük eden bahçe sahiplerinin başına gelen felâket, düşündürücü bir misâl olarak verilmektedir. Aşağıdaki âyetlerle Allah'tan saygı ile korkup nankörlük ve her türlü kötülükten kaçınan mü'minler müjdelenmekte, Hakk'a teslim olanlarla Hakk'ın koyduğu sınırları dinlemeyen günahkârların hiçbir zaman bir tutulmayacağını bildirmektedir.⁴⁷⁷

3. 7. MUTTAKİLERE VERİLEN NAİM CENNETİ

İslam dini, itikad, ibadet ve ahlak esaslarıyla birlikte bir ilahî kurallar ve değerler bütünüdür. Yüce dinimiz, bütün hayırları, güzellikleri ve Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya vesile olacak imkân ve fırsatları bünyesinde bulundurmaktadır. İslam'ın gösterdiği dosdoğru yoldan giden, İslami şiarları koruyan, dinin kendisine yüklediği görevleri eksiksizce yerine getiren ve kendini böyle bir hayat tarzına alıştırma gayreti içinde olan kişi muttaki insandır. Gerçek manada Müslüman, işte bu tarzda bir hayat süren insandır. Muttaki insan, Allah'ın emir ve yasaklarına uyma konusunda titizlik gösteren, yaşantısının her safhasında ölçülü ve tutarlı, dinî hükümler karşısında duyarlı olandır.

اتَّقَا/ittikâ bir şeyi korumak, zarar verecek şeylerden sakınmak, onu tehlikelere karşı korumaya almak anlamındaki وَقَايَ kökünden gelir. İttikânın isim şekline takva denir. Kavram olarak ittika ve takva; imân edip emir ve yasaklarına uyarak Allah'a karşı gelmekten sakınmak, dünya ve âhirette insana zarar verecek, ilâhî azâba sebep olabilecek her türlü düşünce, söz, fiil ve davranışlardan sakınmak anlamına gelir. Takva sahibine muttaki denir. Bu kavram Kur'ân da 54 yerde اتَّقُوا الله şeklinde olmak üzere toplam 250 defa kullanılmıştır. Peygamberler de ümmetlerine hep takvayı tavsiye etmişlerdir.⁴⁷⁸ Kur'ân'da ittikâ kavramı imân,⁴⁷⁹ tevbe,⁴⁸⁰ itâat,⁴⁸¹ günahları terk etmek,⁴⁸² korkmak,⁴⁸³ ibâdet yapmak⁴⁸⁴ ve ihlâs⁴⁸⁵ anlamlarında kullanılmıştır.

Takvanın üç mertebesi vardır;

⁴⁷⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, XVII, 539.

⁴⁷⁷ Zuhaylî, *a.g.e.*, XV, 67; Yıldırım, *a.g.e.*, XII, 6311.

⁴⁷⁸ Âl-i İmrân, 3/138.

⁴⁷⁹ Şu'arâ, 26/11.

⁴⁸⁰ Mâide, 5/65.

⁴⁸¹ Nahl, 16/52.

⁴⁸² Bakara, 2/189.

⁴⁸³ Hac, 22/1.

⁴⁸⁴ Nahl, 16/2.

⁴⁸⁵ Tevbe, 9/108.

1- Şirk, küfür ve nifaktan korunarak imâna sarılmaktır.⁴⁸⁶ Buna göre kelime-i tevhidin bir anlamı da takvadır.

2- Büyük günahları işlemekten, küçük günahlarda ısrar etmekten kendini alıkoymak ve dini görevleri, farzları yerine getirmektir.

3- Kalbi, Hak'tan meşgul edecek her şeyden temizleyip bütün varlığı ile Allah'a yönelmektir.⁴⁸⁷

İttikâ ve takva kavramlarının kapsamına imân, ihsân, ihlâs, ibâdet, itâat, sâlih amel, iyilik ve adalet gibi övgü ifade eden bütün kelimeler girmektedir.

Hz.Ömer ile ashaptan Übeyy b. Kâ'b arasında geçen şu diyalog da bunu teyit etmektedir. Hz.Ömer, takvâ kelimesinin ne anlama geldiğini kendisine sorduğunda Übeyy b. Kâ'b ona şu karşılığı vermiştir:

- Dikenli yolda hiç yürümedin mi?

- Yürüdüm.

- O zaman ne yaptın?

- Paçalarımı sıvayıp dikenlere basmamaya gayret ettim.

- İşte takvâ odur.⁴⁸⁸

Yüce Rabbimiz böyle bir yaşantıya sahip olan insana naim cennetini şu şekilde vaad etmektedir:

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٍ النَّعِيمِ

34) “Doğrusu muttakiler için Rableri katında Naim cennetleri vardır.”

Allah muttakîleri cehennem azâbından koruyacağını,⁴⁸⁹ onların dostu olduğunu,⁴⁹⁰ onları sevdiğini,⁴⁹¹ onlarla beraber olduğunu⁴⁹² ve onlar için güzel bir gelecek hazırladığını,⁴⁹³ onları ummadıkları yerden rızıklandıracağını, işlerinde kolaylık sağladığını ve onlar için daima bir çıkış yolu var ettiğini⁴⁹⁴ bildirmiştir.

Kur'ân'a göre muttakîler Allah'a, meleklerine, kitaplarına, Peygamberlerine, âhiret gününe imân eden, namazlarını kılan, zekâtlarını veren ve malını Allah yolunda harcayanlardır. Onlar fakirlere, yetimlere, yoksullara ve yakın akrabaya yardım edenlerdir. Aynı zamanda onlar sözlerini yerine getiren, sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreden, sözünde ve davranışlarında dosdoğru olan kimselerdir.⁴⁹⁵ Onlar insanlara iyilik yapan, darlıkta ve bollukta Allah için harcayan, öfkelerine sahip çıkan, insanları bağışlayan, kötülük yaptıkları veya nefislerine zulmettikleri zaman hemen Allah'ı hatırlayıp günahlarının bağışlanmasını dileyen,

⁴⁸⁶ Fetih, 48/26.

⁴⁸⁷ Tirmizî, Tefsîr, 48.

⁴⁸⁸ İbn Kesir, a.g.e., I, 28.

⁴⁸⁹ Tûr, 52/18.

⁴⁹⁰ Câsiye, 45/19.

⁴⁹¹ Âl-i İmrân, 3/76.

⁴⁹² Tevbe, 9/36.

⁴⁹³ Sâd, 38/49.

⁴⁹⁴ Talâk, 65/2-5.

⁴⁹⁵ Bakara, 2/1-3;177.

bile bile yaptığı kötülüklerde ısrar etmeyenlerdir.⁴⁹⁶ Malı ve canı ile Allah yolunda cihad eden,⁴⁹⁷ geceleri az uyuyup seher vakitlerinde Allah'tan af dileyen,⁴⁹⁸ Allah'tan ve kıyamet gününden korkan,⁴⁹⁹ her işini iyi ve sağlam yapan, güzel ameller işleyen, Allah'ı görüyormuş gibi ibâdet eden,⁵⁰⁰ sâlih ameller işleyen⁵⁰¹ kimselere de muttakî denir.⁵⁰²

جَنَّة/cennet sözlükte bitki ve ağaçlarla örtülü yer ve bahçe anlamına gelir. Kavram olarak imân edip sâlih amel işleyenlere, âhirette vaad edilen nimet ve mükafât yurdu demektir. Kur'ân'da cennet için adn, firdevs, naim, dâru'l-huld, dâru's-selâm, dâru'l-mukame ve makâm-ı emîn isimleri kullanılmıştır. Cennette bakanlara hoş görünen nehirler, sular, süzme baldan ırmaklar,⁵⁰³ tatlı su pınarları,⁵⁰⁴ sarhoş etmeksizin içenlere zevk veren, bembeyaz bir kaynaktan çıkan içkiler,⁵⁰⁵ çeşitli meyveler, hurmalar, nar ağaçları,⁵⁰⁶ bağlar,⁵⁰⁷ sedir ağaçları ve salkımlı muz ağaçları,⁵⁰⁸ ince ve kalın ipek elbiseler,⁵⁰⁹ altın süsler,⁵¹⁰ güzel meskenler, yorgunluk ve zahmet vermeyen,⁵¹¹ boş, yalan söz işitilmeyen sonsuz nimet ve güzellikler⁵¹² yurdu olarak tanıtılmaktadır.⁵¹³

جَنَّات النَّعِيم/naîm cennetleri Kur'ân'da 11 yerde geçmektedir. Sözlükte “refah, huzur, mutlu hayat” anlamına gelen nimet kelimesinden daha kapsamlı bir muhtevaya sahip olan naîm, insana mutluluk veren maddî ve manevî bütün güzellikleri ifade etmektedir. Buna göre cennâtü'n-naîm; mutluluklarla dolu cennetler manasına gelir. Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde olup, O'nun emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınmak suretiyle azâbından korkup sakınanlar için Rableri katında naim cennetlerinde, bağ ve bahçelerde, dünya nimetleriyle kıyaslanamayacak güzellikte ebedi nimetler vardır. Orada halis ve saf nimetten başka bir şey yoktur. Dünyada olduğu gibi o nimetin tadını kaçırap bulandıracak herhangi bir şey de yoktur.⁵¹⁴

⁴⁹⁶ Âl-i İmrân, 3/134-135.

⁴⁹⁷ Tevbe, 9/44.

⁴⁹⁸ Zâriyat, 51/17-18.

⁴⁹⁹ Enbiyâ, 21/48-49.

⁵⁰⁰ Zümer, 39/32-33; Zâriyât, 51/15-16.

⁵⁰¹ Meryem, 19/60-63.

⁵⁰² Rağıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, 1584-1585; İbn Manzûr, *a.g.e.*, XV, 401; İbrahim Mustafa, *a.g.e.*, 1052; Abdülhakî, *a.g.e.*, 759; İsmail Karagöz, “İttikâ”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 347; Süleyman Uludağ, “Takvâ”, *DİA*, 2010, XXXVIII, 484-486.

⁵⁰³ Muhammed, 47/15.

⁵⁰⁴ İnsan, 76/18.

⁵⁰⁵ Sâffât, 37/45-47.

⁵⁰⁶ Rahmân, 55/60.

⁵⁰⁷ Nebe, 78/32.

⁵⁰⁸ Vâkı'a, 56/28-29.

⁵⁰⁹ Kehf, 18/31; İnsan 76/21.

⁵¹⁰ Kehf, 18/21.

⁵¹¹ Hicr, 15/47-48.

⁵¹² Nebe, 78/35.

⁵¹³ Rağıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, 341; İbn Manzûr, *a.g.e.*, XIII, 92; İbrahim Mustafa, *a.g.e.*, 141; Abdülhakî, *a.g.e.*, 180-182; M. Süreyya Şahin, “Cennet”, *DİA*, İst., 1993, VII, 374-376; Fikret Karaman, “Cennet”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 96.

⁵¹⁴ Ömer Kara, *Ebedi Saadet Cennet*, İst. Matbaacılık, 2009, 145.

İ'rabı:

إِنَّ edatı fiile benzeyen harftır. لِلْمُتَّقِينَ kelimesi, isme mukaddem olan haberdır. عَنْ رَبِّهِمْ mahzup bir fiile bağlı olup جَنَّاتِ isminin halidir. جَنَّاتِ النَّعِيمِ tamlaması ise إِنَّ edatının ismi olur.⁵¹⁵

أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ

35) “Biz Müslümanları günahkârlar gibi kılar mıyız hiç?”

اسلام/İslâm, سَلَام ve سَلَام kökünden türeyen bir kelimedir. Bu şekliyle Kur’ân’ın 105 yerinde geçmektedir. İslâm, isim ve fiil halinde 10 âyette geçmektedir. سَلَام barış, güven ve huzur, selam da mutluluk, esenlik ve güvenlik demektir. İslâm ise Allah’a teslim olmak, boyun eğmek ve itâat etmek mânâsına gelir. İslâm’ı benimsemiş erkeğe müslim, kadına da müslime denir. Kur’ân’a göre İslâm, kişinin kendisini yalnız Allah’a teslim etmesi, yalnız O’na kul olması, yalnız O’na ibâdet etmesi demektir. İslâm yalnız son peygamber olan Hz. Muhammed’in getirdiği dinden ibaret değil, bütün peygamberlerin insanları tek Allah’a kulluk etmeye, âhirete inanmaya ve sâlih amel işlemeye davet etmelerinin özünde olan bir inanç sistemidir. “Kim İslâm’dan başka bir din ararsa, bilsin ki (O din) ondan kabul edilmeyecek ve âhirette kaybedenlerden olacaktır”⁵¹⁶ âyeti bu gerçeği ifade etmektedir. Hz. Peygamber İslâm’ı, “kelime-i şehadet getirmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve hacca gitmek,”⁵¹⁷ Müslüman’ı ise “dilinden, elinden, diğer Müslümanların selâmette kaldığı kimsedir”⁵¹⁸ şeklinde tanımlamıştır. Bu duruma göre İslâm, insanlık için vazgeçilmez değerler olan inanç, ibâdet, muamelat ve ahlâk gibi temel prensipleri sosyal hayatın gereği olarak kabul eden evrensel bir dindir.⁵¹⁹

مُجْرِم/mücrim sözlükte ağaçtan meyveyi olgunlaşmadan önce kesmek, koparmak anlamındaki جَرَم kelimesinden türemiştir. Kavram olarak suç, cinâyet, yalan vb. her türlü çirkin, zulüm ve günah olan söz, fiil ve davranışları işleyen kimseye denir. Bu kavram Kur’ân’da 55 defa geçmiş olup şer, günah, suç işlemek, şirk, küfür, nifak ve isyân anlamında kullanılmıştır. Mücrim kelimesinin geçtiği âyetlere bakıldığında, Allah ve peygamberin yasakladığı her türlü söz, fiil ve davranışları işleyenlere, ilâhi irâdeye başkaldıranlara, İslâm’ı kabul etmeyenlere bu ismin verildiği görülmektedir.⁵²⁰

Allah’ın emirlerine itâat edip teslim olan ile isyân edip hükmüne karşı çıkan suçluyu bir tutar mıyız? Her ikisine de bağış ve ihsânda bulunur muyuz? Bunu nasıl iddia edersiniz? Elbette suç işleyenlerin akıbetini azap, Müslüman’ın akıbetini ise

⁵¹⁵ Derviş, a.g.e., X, 179.

⁵¹⁶ Âl-i İmrân, 3/85.

⁵¹⁷ Müslim, İmân, 5.

⁵¹⁸ Buhârî, İmân, 3.

⁵¹⁹ Rağıb el-İsfahanî, a.g.e., 746; İbn Manzur, a.g.e., XII, 298; İbrahim Mustafa, a.g.e., 446; Abdülhakî, a.g.e., 357; Mustafa Sinanoğlu, “İslâm”, DİA, 2001, XXIII,1-2; Fikret Karaman, “İslâm”, Dini Kavramlar Sözlüğü, 322.

⁵²⁰ Rağıb el-İsfahanî, a.g.e., 320-323; İbrahim Mustafa, a.g.e., 118; Abdülhakî, a.g.e., 166; İsmail Karagöz, “Mucrim”, Dini Kavramlar Sözlüğü, 484.

Naim cennetleri yapacağız. Bu cümle, müşriklerin iddia ettiği batıl iddialarına verilen ilk kınamadır. Bundan başka beş kınama daha gelecektir.⁵²¹

Nüzûl Sebebi:

Mekkeli müşriklerin; “öldükten sonra her şey biter, Müslüman ile suçlu eşit olur. Bunun için biz dünyada fırsatı kaçırmayız, canımızın istediğini yapar, dilediğimiz gibi hüküm verir, zevkimize bakarız. Böylece öldükten sonra Müslümanlardan daha iyi ölmüş oluruz. Şâyet Muhammed’in dediği o öldükten sonra dirilme varsa, biz zevkimizi peşin almış oluruz,” sözleri üzerine bu âyetin nazil olduğu rivayet edilmiştir.⁵²²

Belâgat:

“Biz Müslümanları günahkârlar gibi kılar mıyız hiç?” âyetinde belîğ ve dehşet verici olması için ters benzetme vardır. Çünkü bu ifadenin aslı, “biz ecir ve mükâfatta günahkârları hiç Müslümanlar gibi kılar mıyız” şeklindedir.⁵²³

İ’rabı:

أَفَجَعَلْ fiilinin başındaki hemze, inkâr ve kınamayı ifade eder. نَجْعَلْ muzari fiil, fâili mustetir, الْمُسْلِمِينَ birinci meful, كَالْمُجْرِمِينَ ikinci meful olur.⁵²⁴

مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ

36) “Ne oldu size! Nasıl böyle yanlış bir hüküm veriyorsunuz?”

حُكْم/hüküm sözlükte “iyileştirmek amacıyla men etmek, düzeltmek, karar vermek, ilim, derin anlayış, siyasi anlayış” gibi anlamlara gelir. Kavram olarak “hâkimin yargılama sonucunda vermiş olduğu kesin ve bağlayıcı kararı ifade ettiği gibi, siyasî otorite, devlet idaresi ve yönetim” anlamlarına da gelmektedir.⁵²⁵

“Ne oldu size! Nasıl böyle yanlış bir hüküm veriyorsunuz?” âyetinde mantıktan uzak hayret edilen bir hüküm olduğunu anlatan bir kınama vardır. Bu âyetle onların durumuna hayret edilir. Çünkü onlar itâat eden ile isyân edenî, mü’min ile inanmayanı bir tutuyorlar. Böyle bir değerlendirme mantıklı bir değerlendirme değildir.⁵²⁶

⁵²¹ Derviş, a.g.e., X, 179.

⁵²² Yazır, a.g.e., X, 272.

⁵²³ Zuhaylî, a.g.e., XV, 67.

⁵²⁴ Derviş, a.g.e., X, 179.

⁵²⁵ Rağıb el-İsfahânî, a.g.e., 422; İbn Manzûr, a.g.e., XII, 140; İbrahim Mustafa, a.g.e., 190; Abdülbakî, a.g.e., 213; İbrahim Paçacı, “Hüküm”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 273.

⁵²⁶ Beydâvî, a.g.e., V, 315; Zuhaylî, a.g.e., XV, 67.

Belâgat:

“Ne oldu size! Nasıl hüküm veriyorsunuz” âyetinde inanmayanlara yönelik sitem ve azar vardır.⁵²⁷

İ’rabı:

مَا edatı mübteda, لَكُمْ car ve mecrur mübtedanın haberi, كَيْفَ istifham ismi olup haldır. تَحْكُمُونَ muzari fiil, fâili müsretir, cümleinin tamamı ise مَا لَكُمْ cümlesinden bedel olur.⁵²⁸

أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَنْذُرُونَ

37) “Yoksa ders aldığınız bir kitap mı var?”

كِتَاب/kitap sözlükte “yazmak, nikâh kıymak, dikmek, bağlamak ve farz kılmak” gibi anlamları ifade eder. Kavram olarak “yazılmış sayfalardan oluşan eser” demektir. Çoğulu كُتُب şeklinde gelmektedir. Kur’ân’da bu kelime, tekil ve çoğul şekliyle 261 defa geçmektedir. Bu ifade Levh-i mahfuz, Tevrat, İncil, mektup, Kur’ân, rahmet, mağfiret, insanların sevap ve günahlarının yazıldığı amel defteri, ömür ve müddet, farz olan ibâdet ve delil anlamlarında kullanılmıştır. Kitap kelimesi Kur’ân’da çoğunlukla Kur’ân anlamına gelmektedir. İslâm terminolojisinde kitap deilince ilk akla gelen de Kur’ân’dır.⁵²⁹

Sûrenin akışı inanmayanların tutumlarını kınayan olumsuz içerikli sorulardan sonra, onları alaya alan şu ifadelerle devam etmektedir: “Yoksa bir kitabınız var da ondan mı bu hükümleri okuyorsunuz? Onda beğendiniz her şeyi mi buluyorsunuz?” Akıl ve adalet ölçülerine sığmayan bu tür hükümleri çıkardıkları ve inananlarla inanmayanları aynı gören bir kitapları mı var? şeklinde yöneltilen soru, alay etme ve küçümseme amacına yöneliktir. Bu olsa olsa onların arzularına uygun, isteklerini tatmin eden komik bir kitaptır. Bu kitapta onların benimsediği ve istediği türden hükümler doludur. Onların bu komik kitabı gerçeğe, adalete, akla ve normal insani standartlara uymamaktadır.⁵³⁰

İ’rabı:

مَا edatı atf harfı olup بِنِ anlamına gelir, başındaki hemze ise istifham anlamındadır. لَكُمْ mükaddem haber, كِتَابٌ muahhar mübteda, فِيهِ car ve mecrur

⁵²⁷ Zuhaylî, a.g.e., XV, 67.

⁵²⁸ Safî, a.g.e., XXIV, 46; Derviş a. g. e., X, 179.

⁵²⁹ Rağıb el-İsfahanî, a.g.e., 1257-1263; İbn Manzûr, a.g.e., I,698; İbrahim Mustafa, a.g.e., 774; Abdülbakî, a.g.e., 594; İlyas Üzümlü, “Kitâb”, DİA, 2002, XXVI, IV, 121-122; İsmail Karagöz, “Kitâb”, Dini Kavramlar Sözlüğü, 383.

⁵³⁰ Seyyid Kutub, a.g.e., X, 125.

muahhar olan تَدْرُسُونَ fiiline mutealliktir. تَدْرُسُونَ muzari fiil ve fâilden oluşan bedel veya başlangıç cümlesidir.⁵³¹

إِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَمَا يَتَخَيَّرُونَ

38) “Onda beğendiğiniz her şey sizin için mutlaka vardır (diye mi yazılı)?”

Bu cümle müşriklerin düşüncelerini kınayan başka bir kınama şeklidir.⁵³²

Bu âyet, أَمْ لَكُمْ سُلْطَانٌ مُّبِينٌ فَأْتُوا بِكِتَابِكُمْ إِنَّ كُنْتُمْ صَادِقِينَ “yoksa sizin apaçık güç ve kudretiniz mi var, öyle ise haydi kitabınızı getirin”⁵³³ âyetinde olduğu gibi müşriklerden kitapları varsa getirmelerini istemektedir.⁵³⁴

İ’rabı:

إِنَّ edatının başındaki hemze üstün olması gerekirken, esreye has gelen lam ile gelince hemze meksur olmuş ve fiilin amelini de iptal etmiştir. Nitekim عَلِمْتُ إِنَّكَ لَعَاقِلٌ “senin akıllı olduğunu muhakkak bilirim” örneğinde olduğu gibi إِنَّ edatı hemzenin kesresi ile gelmiştir.⁵³⁵ لَكُمْ ifadesinin başındaki lam, te’kidi ifade ederek إِنَّ edatının mükaddem haberi olur. فِيهِ car ve mecrur habere muteallık olup haldır. مَا edatı, إِنَّ edatının muahhar ismidir. تَتَخَيَّرُونَ muzari fiilinin aslı تَخَيَّرُونَهُ şeklinde olup fiilin başındaki ‘ta’ harfı ile sonundaki “aid” zamiri hafz edilmiştir. Cümle mevsulun sırası olduğu için i’rapta mahalli yoktur. Cümlenin tamamı ise تَدْرُسُونَ fiilinin mefulu olur.⁵³⁶

أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ عَلَيْنَا بِالْعَةِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ

39) “Yoksa üzerimizde ne hükmederseniz muhakkak sizindir, diye kıyamet gününe kadar sürecek yeminleriniz mi vardır?”

İsteddiğiniz ve arzu ettiğiniz şeylerin sizin için meydana geleceğine dair size verilmiş sağlam bir söz ve ahitler mi var?⁵³⁷

يَمِين/yemin sözlükte “kuvvet, sağ taraf, sağ el, ant içmek, kasem” gibi anlamlara gelir. Kavram olarak bir kimsenin Allah’ın adını veya sıfatını zikrederek sözünü kuvvetlendirmesi demektir. Sözü kuvvetlendirmesi ve yalan yere edildiğinde büyük günah olması sebebiyle yemin, başka bir delil bulunmadığında mahkemelerde delil olarak kabul edilir.⁵³⁸

⁵³¹ Derviş, a.g.e., X, 180.

⁵³² Sabunî, a.g.e., VII, 18-19.

⁵³³ Saffat, 37/156-157.

⁵³⁴ Zemahşerî, a.g.e., IV, 123.

⁵³⁵ Kurtubî, a.g.e., XVIII, 247.

⁵³⁶ Safî, a.g.e., XXIV, 47; Derviş, a.g.e., X, 180.

⁵³⁷ İbn Kesir, a.g.e., IV, 350.

⁵³⁸ Rağıb el-İsfahanî, a.g.e., 1605-1606; İbn Manzur, a.g.e., 458; İbrahim Mustafa, a.g.e., 1067; Abdülhakî, a.g.e., 774; İbrahim Paçacı, “Yemin”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 697.

قِيَامَة/kıyâmet sözlükte “dikilmek, ayağa kalkmak, durmak ve canlıların Allah huzurunda saygıyla duracakları gün” anlamlarına gelir. Kavram olarak Yüce Allah’ın ezelde takdir ettiği zaman gelince, dünyadaki bütün canlıların ölmeleri, sonra da dirilmeleri, mahşer yerinde toplanmaları, hesaba çekilmeleri ve dünyadaki amellerinin karşılığının verilmesidir. Kur’ân’da kıyâmet anlamına gelen يَوْمَ الْقِيَامَةِ yetmiş, آخِرَةٌ yirmi altı, غَاشِيَةٌ iki, سَاعَةٌ kırk iki, حَاقَّةٌ iki, قَارِعَةٌ dört, kulakları sağır eden gürültü anlamındaki صَاخَةٌ, dönülüp gidilecek yer anlamına gelen مَعَادٌ, herkesi ve herşeyi kuşatacak büyük felâket anlamını ifade eden الطَّامَةُ الْكُبْرَى ve ansızın kopacak olan kıyamet anlamındaki وَأَقْعَةٌ kelimeleri ise bir yerde olmak üzere toplam yüz elli ayrı âyette geçmektedir. Kıyâmet ve onunla ilgili diğer haller imân konusunu ilgilendirdiğinden bu hususa işaret eden âyetler daha çok Mekke’de nazil olmuştur.⁵³⁹

Âyette yer alan إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ cümlesi, عَلَيْنَا zarfının manasına taalluk etmektedir. Ayrıca bu kelimada kasem manası da olup cümlelerin takdiri أَفَأَسْمَنَّا لَكُمْ biz size yemin mi ettik? şeklindedir.⁵⁴⁰

İ’rabı:

أَيْمَانٌ ismi, بَالَعٌ fiilinin müennes şeklidir.⁵⁴¹ Ötreli okunması durumunda أَيْمَانٌ kelimesine sıfat olur.⁵⁴² Hasan Basri ise bunu hal olmak üzere üstün okumuştur. أَيْمَانٌ ismi nekre bile olsa hal olabilir çünkü عَلَى الْمُتَّقِينَ حَقًّا مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا âyetinde de حَقًّا kelimesi nekre olan مَتَاعٌ kelimesine hal olmuştur.⁵⁴⁴

سَلُّهُمْ أَيُّهُمْ بِذَلِكَ زَعِيمٌ

40) “*Sor onlara: Hangisi bunu yüklenecek?*”

Ey Muhammed! Uydurma sözler söyleyenlere şunu sor; “daha önce sözü geçen hususlara hangileri kefil olabilir?”⁵⁴⁵

İbn Abbas ve Katade’ye göre زَعِيمٌ kefil demektir. İbn Keysan’a göre delil ortaya koyan, iddiasını belgeleyen kimseye زَعِيمٌ denir. Hasan ise زَعِيمٌ kelimesinin resûl anlamına geldiğini düşünmektedir.⁵⁴⁶

Bu âyette de inanmayanlara bir tür alay vardır. Çünkü onlar mantığın reddettiği ve adaletin kabul etmediği akıl dışı şeylerle hükmediyorlar. Bu ifade yüz kızartıcı olduğu gibi aynı zamanda bir meydan okumadır.⁵⁴⁷

⁵³⁹ Rağıb el-İsfahanî, *a.g.e.*, 1245; İbn Manzûr, *a.g.e.*, XII, 496; Abdülbakî, *a.g.e.*, 581-582; Bekir Topaloğlu, “Kıyâmet” *DİA*, 2002, XXV, 516-522; Fikret Karaman, “Kıyâmet”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 378.

⁵⁴⁰ Beydâvî, *a.g.e.*, V, 315; Celaleyn, *a.g.e.*, III, 205.

⁵⁴¹ Safî, *a.g.e.*, XXIV, 49.

⁵⁴² Semîn el-Halebi, *a.g.e.*, I, 5362.

⁵⁴³ Bakara, 2/241.

⁵⁴⁴ Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 247; Beydâvî, *a.g.e.*, V, 315.

⁵⁴⁵ Zuhaylî, *a.g.e.*, XV, 67.

⁵⁴⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 248; Şevkânî, *a.g.e.*, VII, 284.

İ'rabı:

رَّعِيْمٌ emir fiili, fâili mustetir, bitişik zamir birinci meful, اَيْهُمْ mübteda, haberidir. Cümle ise mahallen mansub ikinci meful olur.⁵⁴⁸

أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَائِهِمْ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ

41) “Yoksa onların ortakları mı var? Şu halde eğer doğru sözlü kimselerse ortaklarını getirsinler.”

شُرَكَاء ismi, شَرِيك kelimesinin çoğuludur. Şerik sözlükte “bir şeyi ortak yapmak, birden fazla kişiye tahsis etmek, ortak kabul etmek ve ortak saymak” manalarına gelir. Kavram olarak Yüce Allah’ın ilahlığında, sıfat ve fiillerinde ve Rabb oluşunda ortağı, benzeri ve eşinin olduğunu kabul etmeyi ifade eder. İbâdetlerde Allah’tan başkasını gözetme ve riya gibi kötü hasletler için de şirk kelimesi kullanılmıştır.⁵⁴⁹

Allah’a şirk koşmak günahların en büyüğüdür.⁵⁵⁰ Şirk ve küfrün Allah tarafından bağışlanmayacağı şu “şüphesiz ki Allah, kendisine eş koşulmasını asla bağışlamaz, bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar. Kim Allah’a ortak koşarsa, gerçekten pek büyük bir günah işlemiş olur.”⁵⁵¹ âyetinde çok net bir şekilde açıklanmıştır.

صَادِق/sâdık doğru sözlü olmak, gerçeği söylemek, doğru haber vermek, sözünü yerine getirmek, öğüt ve sevgide samimi, iş ve işlemlerde dürüst ve güvenilir olmaktır. Allah’ın sıfatı olarak sâdık kelimesi söz, iş, vad ve vaîdinde doğru olan, her sözünü yerine getiren, yalanı, yanlış, hilesi ve aldatması bulunmayan demektir.⁵⁵²

Bu âyet inanmayanların ne kadar aciz kaldıklarını ifade eder. Ahirette Müslümanlara verilecek nimetlerin bir benzerini onlara da verme kudretine sahip ilâhları mı var? Onların bu tür ortakları varsa, kendilerine yardımcı olmaları için o ortaklarını getirsinler. Bu çağrı müşriklerin geleneksel inançlarını reddedip kökünden çürütmektedir.⁵⁵³

İ'rabı:

أَمْ لَهُمْ شُرَكَاء ismi muahhar mübteda olup cümle manen bir önceki رَّعِيْمٌ بِذَلِكَ cümlesine atıftır. فَلْيَأْتُوا fiilinin başındaki fa harfi,

⁵⁴⁷ Seyyid Kutub, *a, g, e*, X, 125.

⁵⁴⁸ Semîn el-Halebi, *a.g.e.*, I, 5362; Safî, *a.g.e.*, XXIV, 47; Derviş, *a.g.e.*, X, 180.

⁵⁴⁹ Rağıb el-İsfahanî, *a.g.e.*, 798-800; İbn Manzûr, *a.g.e.*, X, 448; İbrahim Mustafa, *a.g.e.*, 470; Abdülbakî, *a.g.e.*, 380; Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, *DİA*, 2010, XXXIV, 198-201; Fikret Karaman, “Şirk”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 596.

⁵⁵⁰ Buharî, *Edeb*, 6.

⁵⁵¹ Nisâ, 4/48, 116.

⁵⁵² Rağıb el-İsfahanî, *a.g.e.*, 847-850; İbn Manzûr, *a.g.e.*, X, 193; İbrahim Mustafa, *a.g.e.*, 511; Abdülbakî, *a.g.e.*, 405; İsmail Karagöz, “Sadık”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 570.

⁵⁵³ Sabunî, *a.g.e.*, VII, 25; Zuhaylî, *a.g.e.*, XV, 43.

إن كان ذلك كذلك için fesahat anlamında olup takdiri إن كان ذلك كذلك şeklinde. ليأتوا muzari fiil, vav fâil, baştaki lam cezm lamı olduğu için fiil meczum olmuştur بشركانهم ismi, car ve mecrur önceki يأتوا fiiline mutealliktir. إن şart edatı, كانوا nakıs olan mazi fiil, vav isimi, cümle şart fiili, صادقين ism-i faili ise haberi olup cevabı mahzuftur. Takdiri فليأتوا بشركانهم şeklindedir.⁵⁵⁴

3. 8. KIYAMETTE SECDEYE DAVET

Sözlükte “eğilmek, boyun eğmek, tevazu ile alını yere koymak” anlamındaki sūcūd masdarından gelen secde fıkıh terimi olarak namazda alın, burun, el aya-ları, dizler ve ayak parmakları zemine değecek şekilde yere kapanmayı ifade eder. Secde ve aynı kökten türeyen kelimeler Kur’an’da seksen bir âyette geçmektedir.⁵⁵⁵

Râgıb el-İsfahânî Kur'an'daki secdeyi isteğe bağlı ve zorunlu secde olarak ikiye ayırmaktadır:

1.sücûd bi'htiyâr, insana mahsus olup karşılığında mükâfat vardır. “*Allah’a secde edin*”⁵⁵⁶ gibi âyetler secdenin bu ilk anlamıyla ilgilidir.

2. sūcūdū teshīr, insan dāhīl olmak üzere canlı ve cansız bütün varlıkların Allah'ın koyduğu kanunlara boyun eğmesidir. “*Göklerde ve yerde bulunan her şey ve bunların gölgeleri sabah akşam isteseler de istemeseler de Allah’a secde ederler*”⁵⁵⁷ âyeti secdenin ikinci anlamıyla ilgilidir.⁵⁵⁸

Müfessirler, ikinci anlamıyla bütün varlıkların Allah’a secde etmesini⁵⁵⁹ fitratlarının gereği olarak yaratıcının kendileri için koyduğu kanunlara tâbi olup onların dışına çıkamamaları şeklinde izah ederler.⁵⁶⁰

Secde Allah’a karşı saygı, itaat ve tevazuun en mükemmel ifadesi, insanın mânen Allah’a en çok yaklaştığı an olduğu için Hz. Peygamber, “kulun rabbine en yakın olduğu an secdeye varmış olduğu andır. Secdede duayı çokça yapın” buyurmuştur.⁵⁶¹

Dünya hayatında bu idrâke erişmeyenler, en şerefli makamı, en aziz dereceyi ve en yüksek nimeti kaçırmış olurlar. O nedenle âhirette, mü'minler ilâhî seslenişe gönül verip secdeye kapanırken, bunlar, sırtlarındaki günah, zulüm ve madde yükünün bir kabus haline gelmesi sebebiyle secde etme imkânı bulamayacaklarını Yüce Rabbimiz şu şekilde açıklamaktadır:

يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ

⁵⁵⁴ Semin el-Halebi, *a.g.e.*, I, 5362; Safi, *a.g.e.*, XXIV, 47; Derviş, *a.g.e.*, X, 180.

⁵⁵⁵ Rağıb el-İsfahanî, *a.g.e.*, 696-698; İbn Manzur, *a.g.e.*, III, 204; İbrahim Mustafa, *a.g.e.*, 416; Abdulkakı, *a.g.e.*, 345; Nihat Dalgın, “Secde”, *DİA*, 2009, XXXVI, 271-272; İbrahim Paçacı, “Sücdü”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 604.

⁵⁵⁶ Necm, 53/62.

⁵⁵⁷ Ra'd, 13/15.

⁵⁵⁸ Rağıb el-İsfahanî, *a.g.e.*, 696-698.

⁵⁵⁹ Nahl, 16/48-49; Hac, 22/ 18; Rahmân, 55/6.

⁵⁶⁰ Nihat Dalgın, “Secde”, *DİA*, 2009, XXXVI, 271.

⁵⁶¹ Müslim, *Salât*, 215.

42) “Baldırın açılacağı o günde onlar secde etmeye davet edilecekler de, buna güç yetiremeyecekler.”

O gün kapalı olan baldırlar açılır, sırlar ve gerçekler ortaya çıkar, iş ciddiye alınır, korkudan paçalar sıvanır, o gününün dehşetinden dolayı orada görülen sıkıntı ve darlıklar ortaya çıkar, işler güçleşir. O gün yaratıcı ile yaratılan arasındaki perde kaldırılır, büyük bir nur ortaya çıkar.

يَوْمَ ifadesi hakkında âlimlerin görüşlerini şu şekilde açıklayabiliriz:

1) İbn Abbas ve İbn Kesir (774) o günü, “sıkıntı ve şiddetin had safhada olduğu kıyamet günü” olarak tanımlamışlardır.⁵⁶²

2) Ebû Müslim ise şöyle demiştir: “O kıyamet günü değil dünyadadır. Bunun kıyamet gününe yorumlanması mümkün değildir. Zira o günün özellikleri anlatılırken “secdeye çağrılırlar” buyrulmuştur. Oysa kıyamet günü ne tapınma, ne yükümlülük vardır. Bundan maksat ya kişinin dünyadaki son günüdür. Ya da hastalık, yaşlılık ve acizlik halidir.”⁵⁶³

يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ “baldırın açılacağı gün” ifadesi hakkında âlimlerin görüşlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

A) Bu ifadenin mecaz olmayıp hakikat olduğunu kabul eden âlimler şöyle demiştir:

Abdullah b. Mesud, Ebû Hureyre ve Ebû Said el-Hudri’ye göre bu ifadedden maksat, kıyamet gününde Yüce Allah’ın, baldırını açarak kendisini mü’minlere tanıtması ve mü’minlerin de bunun karşısında Allah’a secde etmesidir. Delilleri de şu hadistir: “Rabbimiz baldırını açacak, her mü’min erkek ve kadın O’na secde edecektir. Ancak, dünyada iken gösteriş olsun diye secde edenler o gün secde edemeyeceklerdir. Secde etmeye çalışacaklar fakat sırtları tek bir parça haline gelecek ve secdeye eğilemeyeceklerdir.”⁵⁶⁴

Abdullah b. Mesud’un rivâyet ettiği benzer bir hadiste; “kıyamet günü Müslümanlar geçerken Yüce Allah halka temessül ederek “neye tapıyorsunuz?” der. Onlar da “Allah’a taparız, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayız” derler. Yüce Allah İki-üç kez onlara bu sözü söylettikten sonra, “Rabbinizi tanıyor musunuz?” der. Onlar ise “O, kendisini bize tanıtırsa tanırız” derler. O zaman bacaklarına kadar açar ve Allah’a secde etmeyen hiçbir mü’min kalmaz. Münafıklar ise bellerini bükemeyecekler ve secdeye varamayacaklardır.”⁵⁶⁵

Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kıyamet gününde her kavmin dünyada taptıkları ortaya çıkar. Her kavim taptıklarının yanına gider. Tevhit ehli ortada kalır. Onlara “siz neyi bekliyorsunuz?” denilir. Onlar, “bizim Rabbimiz var, biz dünyada O’na ibâdet ediyorduk, şimdi onu görmüyoruz” derler. “Siz onu görseniz tanır mısınız?” denildiğinde, onlar “evet tanırız” derler. “O’nu

⁵⁶² İbn Kesir, *a.g.e.*, IV, 342.

⁵⁶³ Yazır, *a.g.e.*, X, 287.

⁵⁶⁴ Buhari, Secde, 24.

⁵⁶⁵ Müslim, İman, 302; Taberi, *a.g.e.*, VIII, 398; Ateş, *a.g.e.*, X, 20.

nasıl tanıyacaksınız? Hâlbuki siz O’nu hiç görmemişsiniz” denildiğinde onlar cevap olarak “O’nun bir benzeri yoktur” derler. Böylece onlar için perdeler kaldırılır. Cenab-ı Hakk’a bakarlar ve hepsi secdeye kapanır. Ortada sırtları sığır boynuzu gibi katılaşmış bir grup kalır. Onlar Allah’a bakarlar, secde etmek isterler, fakat güçleri yetmez. Bunun üzerine Cenab-ı Hak şöyle der: “Ey kullarım! Başlarınızı secdeden kaldırın. Sizin her birinizin yerine Yahudi ve Hristiyanlardan birer kişiyi cehenneme göndereceğim.”⁵⁶⁶

B) Bu ifadenin mecaz olduğunu kabul eden ulema ise şöyle demiştir:

1) İkrime, Katade, Said b. Cübeyr ve Mücahid bu ifadeyi şu şekilde açıklamışlardır: “Bu, sıkıntılı bir günün, dehşetli bir olayın ortaya çıkmasıdır. Böyle bir günde iş ciddiye alınır ve paçalar sıvanır.”⁵⁶⁷

2) Abdullah b. Abbas, “bu ifadeden maksat, dünyanın gitmesi, âhiretin ortaya çıkmasıdır. O gün ameller ortaya dökülür. Kapalı olan baldırlar açıldığı gibi sırlar da açığa çıkar” demiştir.⁵⁶⁸

3) Ebû Musa el-Eş’ari âyeti şu şekilde açıklamıştır; “o gün büyük bir nur ortaya çıkar insanlar bu nuru görünce Allah’a secde edeceklerdir.”⁵⁶⁹

4) Rebi’ b. Enes, “bu ifade, perdenin kaldırılmasıdır. Yani, yaratıcı ile yaratılan arasındaki perde kaldırılacaktır,” demektedir.⁵⁷⁰

5) Kurtubî (641), “ciddi bir durumla karşılaşan kimse, paçaları sıvar. Burada, paça ve paçaların sıvanması “sıkıntı” anlamında müstear olarak kullanılmıştır,” şeklinde âyeti açıklamıştır.⁵⁷¹

Dilciler, “*bacak açma*” deyiminin, Arap edebiyatında şiddet ve sıkıntı anlamına geldiğini gösteren birçok beyit zikretmişlerdir. Savaşta durum şiddetlendiği zaman كَشَفَتِ الْحَرْبُ عَنْ سَاقِ ifadeyi kullanılır.⁵⁷² Şair’in şu şiiri de bu açıklamayı desteklemektedir:

قد كشفت عن ساقها فشدوا

وجدت الحرب بكم فجذوا

Savaş şiddetlendi işi sağlam tutun.

Savaşınız ciddileşti, siz de ciddi olunuz.⁵⁷³

⁵⁶⁶ Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimi, *Sünenü Dârimi*, Beyrut, 1992, Rikâk, 82; Taberi, *a.g.e.*, VIII, 398; İsmail Hakkı Bursevi, *Ruhu’l-Beyan Tefsiri*, (çev: H. Hüseyi Tunçbilek ve diğerleri), Damla Yayınları, İst., 1985, IX, 232.

⁵⁶⁷ Taberî, *a.g.e.*, VIII, 397-398.

⁵⁶⁸ İbn Kesir, *a.g.e.*, IV, 343.

⁵⁶⁹ İbn Kesir, *a.g.e.*, IV, 343.

⁵⁷⁰ Taberî, *a.g.e.*, VIII, 397-398.

⁵⁷¹ Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 247.

⁵⁷² Celaleyn, *a.g.e.*, III, 206.

⁵⁷³ Sabuni, *a.g.e.*, VII, 27; Ateş, *a.g.e.*, X, 20.

Âyette “sâk” (bacak) nekredir. İşin sâkı, aslı demektir. Nasıl ağacın sâkı kökü ise, işin sâkı da aslıdır. İşin sâkının açılması, içyüzünün ortaya çıkıp anlaşılmasıdır. İşte âyette işin bacağına açılacağı, yani içyüzünün anlaşılacağı gün, inanmayanların secdeye çağrılacakları, fakat sağlam oldukları zamanda secde etmedikleri için o zaman artık secde edemeyecekleri belirtilmektedir. Âyette sâk anılıp, bacağın kime ait bulunduğu söz edilmemesi de bunun, sadece o günün şiddet ve dehşetini belirtmek amacıyla kullanılmış bir deyim olduğunu gösterir. Âyetdeki sâk, Allah’ın bacağı anlamına değil, işlerin ciddileşip içyüzünün anlaşılacağı kıyametin güçlüğü ve dehşetini ifade ettiğini gösterir. Ayrıca, Kur’ân üslubunda kelimeler, anlatılan konulara uygun olarak seçilmiştir. Bu âyette yalnız Allah’a secde etmeye çağrılan müşriklerin, sağlam zamanlarında Allah’a secde etmedikleri için çok çetin anlarında ise hiç edemeyecekleri anlatılmaktadır. Secdeye insan bacağı ile gider ve ilk secde uzvu dizleridir. Dizleri üzerine kapanarak secde eder. Dünyada dizleri üzerine kapanıp Allah’a secde etmeyenler, bacağın açılacağı anda hiç secde edemezler. Dünyada bacak ile yapılan bir ibâdetten söz edildiği için bununla mütenasip olarak âyette işlerin ciddiyeti, “bacakların açılacağı gün” deyimini ile anlatılmıştır.”⁵⁷⁴

Belâgat:

Bu âyette kıyamet gününün dehşetini anlatan bir kinaye vardır. سَاقٍ/sâk kelimesin nekre olarak gelmesi, işin önemini ve büyüklüğünü gösterir.⁵⁷⁵

İ’rabı:

يَوْمَ kelimesi, ya zarf olup mukadder olan اذْكَرُ fiilinin mefulu ya da فُلْيَاتُوا fiiline bağlıdır. يَكْتَفُ muzari fiil, عَنْ سَاقٍ naib-i fâil, cümle mahallen mecrur muzafun ileyhtir. يَسْتَنْطِيعُونَ muzari fiil, vav fâil, cümle mahallen mecrur önceki cümleye matuftur. يَدْعُونَ muzari fiil, vav fâil, cümle mahallen mecrur يَدْعُونَ cümlesine matuftur.⁵⁷⁶

خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرَاهُمْ ذَلَّةً وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ

43) “0 sırada gözlerine korku çökmüş, perişan olmuşlardır. Hâlbuki onlar, yapabilecek durumda iken de secdeye çağrılmışlardı.”

خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ “gözleri korku çökmüştür.” O insanlar utançtan yüzlerini kaldırıp bakamazlar. Kendilerini zillet bürür. O kibirli kimseler şiddetli azâbı, o dehşetli anı görünce yüzlerini korku ve üzüntü kaplar, artık gülemezler ve üzüntü içinde bakıp dururlar.⁵⁷⁷

⁵⁷⁴ Zemahşerî, a.g.e., IV, 125; Râzî, a.g.e., XX, 61; Yazır, a.g.e., X, 287; Ateş, a.g.e., X, 20.

⁵⁷⁵ Zemahşerî, a.g.e., IV, 125; Derviş, a.g.e., X, 180; Zuhaylî, a.g.e., XV, 43.

⁵⁷⁶ Semîn el-Halebî, a.g.e., I, 5362; Safî, a.g.e., XXIV, 47; Derviş, a.g.e., X, 180.

⁵⁷⁷ Ateş, a.g.e., VI, 2781.

تَرْهَقُهُمْ yetişir, korkutur, sarar, kapsar anlamlarına gelir. Mü'minler başlarını secdeden kaldırırken, yüzleri kardan daha beyaz, münafıkların ve kâfirlerin yüzleri ise simsiyah kesilir. Hatta katrandan daha siyah olur.⁵⁷⁸

سَالِمُونَ afiyet içindedirler, bedenleri sıhhattlidir. Onlar dünyada sağlam oldukları halde secdeye davet edilir ama icabet etmezlerdi.

Âlimlerin âyet hakkındaki görüşleri şu şekildedir:

1) Said b. Cübeyr âyeti şu şekilde açıklamıştır: “Onlar *عَلَى الْفَلَاحِ* ezanını işitiyorlar, fakat icabet etmiyorlardı.”⁵⁷⁹

2) Razi (606) âyeti şu şekilde yorumlamıştır: “Onlar kınanmak ve azarlanmak maksadıyla secdeye çağrılırlar. Allah onların secde etme güçlerini ellerinden alır ve secde etmelerine imkân vermez. Böylece hasret ve pişmanlıkları artar.”⁵⁸⁰

3) İbn Kesir âyeti şöyle anlamlandırmıştır: “Gözleri dönmüş olarak, yüzlerini zillet bürür. Çünkü onlar dünyada iken secdeye çağrıldıklarında, sağlıkları ve rahatları yerinde olduğu halde secde etmemişlerdi.”⁵⁸¹

4) Süleyman Ateş ise yukarıdaki görüşleri birleştirerek şöyle demiştir: “O insanlar utançtan yüzlerini kaldırıp bakamazlar. Kendilerini zillet bürür. O kibirli kimseler, şiddetli azâbı, o dehşetli anı görünce yüzlerini korku ve üzüntü kaplar, artık gülemez, üzüntü içinde bakarlar.”⁵⁸²

Belâgat:

Huşû kelimesinin görmeye isnat edilmesi akli mecazdır, çünkü kalpte olan göz ile bilinir.⁵⁸³

İ'rabı:

تَرْهَقُهُمْ ismi, يَدْعُونَ fiilinde bulunan zamire hal olur. تَرْهَقُهُمْ muzari fiil, bitişik zamir meful, ذَلَّةٌ muahhar fâil, cümlelerin tamamı ikinci haldır. قَدْ tahkik harfi, كَانُوا nakıs olan mazi fiil, vav ismi, يَدْعُونَ cümlesi ise haberi olur. إِلَى السُّجُودِ car ve mecrur يَدْعُونَ fiiline bağlı, وَهُمْ سَالِمُونَ cümlesi ise mübteda ve haberdır.⁵⁸⁴

فَقَدَرْنِي وَمَنْ يُكَذِّبُ بِهَذَا الْحَدِيثِ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ

44) “Artık beni ve bu sözü yalanlayanları baş başa bırak. Biz onları bilmeyecekleri bir yerden derece derece azâba yaklaştıracamız.”

⁵⁷⁸ Derveze, *a.g.e.*, I, 50.

⁵⁷⁹ Arslan, *a.g.e.*, XV, 227.

⁵⁸⁰ Râzî, *a.g.e.*, XXX, 96; Sabunî, *a.g.e.*, III, 406.

⁵⁸¹ İbn Kesir, *a.g.e.*, IV, 343.

⁵⁸² Ateş, *a.g.e.*, VI, 2781.

⁵⁸³ Derviş, *a.g.e.*, X, 183; Safî, *a.g.e.*, XXIV, 51.

⁵⁸⁴ Semîn el-Halebî, *a.g.e.*, I, 5363; Safî, *a.g.e.*, XXIV, 51; Derviş, *a.g.e.*, X, 183.

Bu ifade insanı iliklerine kadar titreten korkunç bir tehdit içermektedir. Caydırıcı, karşı konulmaz, sarsılmaz güce sahip olan Yüce Allah Peygamberine, “bu sözü yalanlayanı bana bırak, onunla savaşmayı Ben üstleniyorum. Ben onun hakkından gelirim” demek suretiyle tehditin boyutunu en üst noktaya çıkarmaktadır.⁵⁸⁵

حديث/hadis sözlükte “söz, haber, yeni şey” anlamlarına gelir. Terim olarak Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrirlerine denir. Bu tanıma göre hadis, sünnetle eş anlamlıdır. Bazı muhaddisler, sahabe ve tabiûn sözlerini de hadis kavramına dâhil etmişlerdir. Hadisler delil olma açısından sahih, hasen ve zayıf; kaynağı açısından merfû, mevkuf ve maktû; senet sayısı açısından mütevâtir, meşhûr ve âhâd; senedinin muttasıl olup olmaması açısından müsned, muttasıl, munkatı, mu’dal, mürsel, muallâk, muanan ve müdelles kısımlarına ayrılır.⁵⁸⁶

استدراج kelimesi دَرَج fiilinden türemiş bir isim olup derece derece yükselmeye çalışmak demektir. Terim olarak inkârcılar tedrici olarak felakete yaklaştırılırken geçici bazı başarılar kazanması anlamına gelmektedir. Allah’ın emir ve yasaklarını hiçe sayıp inkâr edenlerin rızıkları hemen kesilmez ve onlar helâk da olmazlar. Aksine Allah onların bir kısmına bol imkân ve nimet verir. Sonra Allah’ın azâbı bilmedikleri bir taraftan ansızın kendilerine gelir ve helâk olurlar. İşte bu duruma “istidrac” denir. “Âyetlerimizi yalanlayanları, hiç bilmeyecekleri yerden yavaş yavaş helâka götüreceğiz”⁵⁸⁷ âyeti bu gerçeği ifade etmektedir.⁵⁸⁸

Yüce Allah bu âyetlerde Kur’ân’ı yalanlayanları bir yandan tehdit ederken diğer taraftan dünya nimetleriyle eğlendirmektedir. İnanmayanlar bu nimetleri kendi gayretleriyle elde ettiklerini sanmaktadırlar. Ancak bu onların bir gafletidir. Adım adım cehennem ateşine yaklaştırıldıklarından haberleri yoktur. Allah onlara mühlet verir ama yakaladığında da bir daha kurtulamazlar.⁵⁸⁹

İ’rabı:

فَنَرْنِي fiilinin başındaki fa harfı, atf edatı olabileceği gibi fesahat anlamına da gelebilir. Çünkü mukadder olan şartın cevabıdır. Takdiri كَذَلِكَ فَنَرْنِي eğer ki, gizli olan zamir fâil olup Peygamberimize racidir, ya harfı ise mahallen mansub mefulun bihtir. وَمَنْ ibaresindeki vav, atf edatı veya meyyet anlamına gelir ve mefulu me’ah olur. يُكَذِّبُ fiil ve fâil birlikte sıla cümlesi olur. بِهَذَا car ve mecrur كَذَّبَ fiiline bağlı, الحديث muşarun ileyh olup مَنْ ismine bedel ya da atf-ı beyandır. سَنَسْتَدْرِجُهُمْ muzari fiil, fâili

⁵⁸⁵ Seyyid Kutub, *a.g.e.*, X, 125.

⁵⁸⁶ İbn Salâh, Ebu Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şahrazûri, *Ulûmu’l-Hadîs*, Şam, 1350, 227; Talat Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, DİB Yay., Ankara, 2007, 86; Rağıb el-İsfahanî, *a.g.e.*, 374; İbn Manzûr, *a.g.e.*, II, 131; Abdülbakî, *a.g.e.*, 195; M. Yaşar Kandemir, “Hadis”, *DİA*, 1997, XV, 27-64; Ahmet Gelişen, “Hadis”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 215.

⁵⁸⁷ A’râf, 7/182.

⁵⁸⁸ Rağıb el-İsfahanî, *a.g.e.*, 542; İbn Manzûr, *a.g.e.*, II, 266; İbrahim Mustafa, *a.g.e.*, 277; Abdülbakî, *a.g.e.*, 255; Fikret Karaman, “İstidrac”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 331.

⁵⁸⁹ Taberî, *a.g.e.*, VIII, 384; Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 126.

mustetir, zamir ise meful olur. Buradaki zamir, مَنْ lafzının manası kastedildiği için çoğul gelmiştir. Manası غفلة سَنَأْخُذْهُمْ بِالْعَذَابِ عَلَى biz onları azaptan gafilken yakalarız, şeklindedir. فِيلİNDEKİ zamir ise lafız kast edildiği için tekil gelmiştir. مَنْ cer harfi, حَيْثُ zamme üzere mebnî mahallen mecur سَنَسْتَنْدِرْهُمْ fiiline mutealliktir. لَا يَعْلَمُونَ cümlesi mahallen mecrur muzafun ileyhtir.⁵⁹⁰

وَأْمَلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ

45) “Ben onlara süre tanıyorum. Ama benim planım çok sağlamdır.”

كَيْد/keyd sözlükte “hile yapmak, aldatmak, tuzak kurmak, hak veya batıl sebeple tedbir” almaktır. Keyd sözcüğü Kur’ân’da 35 defa geçmiştir. Bu ifade Kur’ân’da azâb etmek,⁵⁹¹ insan öldürmek,⁵⁹² tuzak kurmak,⁵⁹³ aldatmak,⁵⁹⁴ insanı ateşte yakmak,⁵⁹⁵ insanları dinden alıkoymak⁵⁹⁶ ve çare⁵⁹⁷ anlamlarında kullanılmıştır. Müşriklerin mü’minlere yaptıkları zulümler, Peygamberimizi öldürüp İslâm’ın nurunu söndürmek istemeleri, Firavn’un israil oğullarının çocuklarını öldürmesi, Ebrehe ve ordusunun Kâbe’ye saldırısı, Züleyha’nın Yusuf (a.s.) ile beraber olma isteği, kardeşlerinin ona kötülük etmeleri, şeytanın insanları aldatmak için yaptığı vesvese “keyd” kavramı ile ifade edilmiştir. Keyd kavramının isim şekli مَكِيدٌ, çoğulu ise مَكِيدُونَ şeklindedir.⁵⁹⁸

مَتِين/metîn “bir yerde ikamet etmek, şiddetle vurmak, bir şeyi uzatmak, bir yere gitmek, sert ve kuvvetli olmak” anlamlarındaki مَتَن kökünden türemiştir. Allah’ın sıfatı olarak Kur’ân’da, “gerçekten rızık veren, kuvvet sahibi ve metîn olan ancak Allah’tır”⁵⁹⁹ şeklinde geçmiştir.⁶⁰⁰

Metîn kelimesi şu “âyetlerimizi yalanlayanları, hiç bilmeyecekleri yerden yavaş yavaş helâke yaklaştıracakız. Onlara mühlet veriyorum. Çünkü benim tuzağım-keydîm çetindir,”⁶⁰¹ âyetlerde, Allah’ın cezalandırması anlamındaki “keyd”inin sıfatı olarak kullanılmıştır. Burada sözü edilen plan, aralarındaki benzerlik ve zahiren ihsan gibi görünse de gerçekte oyun olması sebebiyle keyd olarak

⁵⁹⁰ Semin el-Halebi, *a.g.e.*, I, 5364; Şevkânî, *a.g.e.*, VII, 285; Âlûsî, *a.g.e.*, XXI, 195; Safî, *a.g.e.*, XXIV, 52; Derviş *a.g.e.*, X, 184.

⁵⁹¹ A’râf, 7/183.

⁵⁹² Tûr, 52/42.

⁵⁹³ Yûsuf, 12/52.

⁵⁹⁴ Mürselât, 77/39.

⁵⁹⁵ Sâffât, 37/98.

⁵⁹⁶ Târik, 86/15-16.

⁵⁹⁷ Yûsuf, 12/76.

⁵⁹⁸ Rağıb el-İsfahanî, *a.g.e.*, 1038-1039; İbn Manzûr, *a.g.e.*, III, 383; İbrahim Mustafa, *a.g.e.*, 807; Abdûlbakî, *a.g.e.*, 642; Mustafa Çetin, “Keyd”, *DİA*, 2002, XXV, 346-347; İsmail Karagöz, “Keyd”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 474.

⁵⁹⁹ Zariyât, 51/58.

⁶⁰⁰ Rağıb el-İsfahanî, *a.g.e.*, 1359; İbn Manzûr, *a.g.e.*, XIII, 398; İbrahim Mustafa, *a.g.e.*, 853; Abdûlbakî, *a.g.e.*, 659; Ahmet Gelişken, “Metin”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 436.

⁶⁰¹ A’râf, 7/182-183.

isimlendirilmiştir.⁶⁰² Diğer taraftan günahlarının artması ve tuzağın fark edilmemesi için kendilerine süre tanınmıştır.⁶⁰³

Hız. Peygamber bir keresinde “şüphesiz Allah zâlime süre tanır. Fakat onu yakaladı mı artık bir daha bırakmaz” buyurduktan sonra “*Rabbın zulüm yapan ülkeleri yakaladığında işte böyle yakalar. Şüphesiz onun yakalayışı pek acıklı, pek şiddetlidir*”⁶⁰⁴ âyetini okudu.⁶⁰⁵

Belâgat:

Bu âyette mecaz-ı mürsel vardır. Allah’ın verdiği nimetlere keyd denilmesinin sebebi, bahsi geçen nimetlerin helaklarına sebep olmasındandır.⁶⁰⁶

İ’rabı:

أَمْ لِي muzari fiil, fâili mustetir olup سَنَسْتَدْرِجُهُمْ cümlesine matuftur. لهم car ile mecrur اِنْ كَيْدِي مَتِّين fiiline bağlıdır. اِنْ fiile benzeyen harf, كَيْدِي ismi, مَتِّين haberidir. اِنْ كَيْدِي مَتِّين cümlesi illet cümlesi olduğu için i’rapta mahalli yoktur.⁶⁰⁷

أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ

46) “Yoksa onlardan bir ücret mi istiyorsun ki onlar, haksız bir borçtan dolayı ağır bir yük altında kalmış olsunlar.”

Bu âyet daha önce geçen اَمْ لَهُمْ شُرَكَاء “yoksa onların ortakları mı var”? âyetine matuftur. Sen bu davet karşılığında onlardan bir ücret mi istiyorsun? Bundan dolayı onlar kendilerini ağır bir borç yükü ile karşı karşıya mı olduklarını zannediyorlar?⁶⁰⁸

Buradaki istifham nefy anlamına gelir. Âyetin takdiri اَلَيْسَ تَطْلُبُ أَجْرًا عَلَى تَبْلِيغٍ “tebliğ karşılığında onlardan her hangi bir ücret talep etmiyorsun ki onlara ağır gelsin,”⁶⁰⁹ şeklindedir.

İ’rabı:

أَمْ تَسْأَلُهُمْ bu ifadedeki istifham edatı nefi anlamındadır. تَسْأَلُهُمْ fiil, fâili mustetir, zamir birinci meful, أَجْرًا ikinci mefuldur. zamiri مِنْ مَغْرَمٍ mübteda اَمْ لَهُمْ شُرَكَاء car ile mecrur muahhar haber olan مُثْقَلُونَ ismine bağlıdır. Cümle ise اَمْ لَهُمْ شُرَكَاء âyetine atıftır.⁶¹⁰

⁶⁰² Zemahşerî, a.g.e., IV, 126.

⁶⁰³ Zuhaylî, a.g.e., XV, 43.

⁶⁰⁴ Hud, 11/102.

⁶⁰⁵ Buhari, Zülüm, 24.

⁶⁰⁶ Zemahşerî, a.g.e., IV, 126; Derviş, a.g.e., X, 186; Safî, a.g.e., XXIV, 52.

⁶⁰⁷ Derviş a.g.e., X, 186; Safî, a.g.e., XXIV, 52.

⁶⁰⁸ Zemahşerî, a.g.e., IV, 127; Kurtubî, a.g.e., XVIII, 571-572; Âlûsî, a.g.e., XXI, 197.

⁶⁰⁹ Abdullah b. Ahmet b. Mahmut en-Nesefî, Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil, Eda Neşriyat, İst., 1991, IV, 284.

⁶¹⁰ Derviş, a.g.e., X, 186; Safî, a.g.e., XXIV, 52.

أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ

47) “Yoksa gayb onların yanındadır da onlar mı yazıyorlar?”

غَيْب/gayb sözlükte “gizli kalmak, gizlenmek, görünmemek, uzaklaşmak, gözden kaybolmak” gibi anlamlara gelmektedir. Kavram olarak “nakle dayalı bilgi olmadan hakkında bilgi edinilemeyen varlık alanı” demektir. Gayb kelimesi Kur’ân’da 60 yerde geçmektedir. Bu kelime Allah’a nispet edildiğinde sadece O’nun tarafından bilinebilen mutlak gaybı ifade eder.⁶¹¹

Bu âyet iki şekilde açıklanabilir:

1) Acaba “Levh-i Mahfuz” onların yanındadır da üzerinde ısrar ettikleri küfür ve şirkin mükâfatını oradan mı alıp yazıyorlar? Buna göre âyetteki istifham, inkâr için olmuş olur.

2) Gayb âlemi sanki onların ellerindeymiş gibi davranıp Allah hakkında istedikleri ve diledikleri gibi karar veriyorlar.⁶¹²

Bu soruda zahiren muhatap Hz. Peygamber görünse bile gerçek muhatap müşriklerdir.⁶¹³

Daha önce geçen أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ ve أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ âyetlerinde olduğu gibi son iki âyette de inkâr ve kınama içeren bir soru vardır.⁶¹⁴

İ’rabı:

أَمْ münkatia edatı olup بَل anlamına gelir. عِنْدَهُمْ zarfı, mukaddem haberdır. الْغَيْب ismi, muehhar mübtedadır. أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ cümlesi istinaf cümlesi olduğu için i’rapta mahalli yoktur. هُمْ zamiri mübteda, ifîl يَكْتُبُونَ fâile birlikte il i mahallen merfu mübtedanın haberi olur.⁶¹⁵

Âyetler Arasında Bağlantı

Yukarıdaki âyetlerde inananlara verilecek mükâfat açıklanırken. Mü’minlerle inkârcıların bir tutulmayacağı belirtilmektedir. İnananlar teselli edilirken inanmayanlar ise âhiret gününde görecekları kesin olan elîm azap ile korkutulmaktadırlar. Aşağıdaki âyetlerde vurgulandığı gibi hak ile bâtil mücadelesi sürerken mü’minlerin Yunus (a.s.) gibi acele davranmamaları aksine sabırlı olmaları

⁶¹¹ Rağıb el-İsfahanî, *a.g.e.*, 1105-1106; İbn Manzur, *a.g.e.*, I, 654; İbrahim Mustafa, *a.g.e.*, 667; Abdülhakî, *a.g.e.*, 507; Mehmet Canpolat, “Gayb”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 200.

⁶¹² Râzî, *a.g.e.*, XV, 470; Şevkânî, *a.g.e.*, VII, 285.

⁶¹³ Mevdudî, *a.g.e.*, VI, 399.

⁶¹⁴ Sabunî, *a.g.e.*, VII, 18-19; Yazır, *a.g.e.*, X, 272.

⁶¹⁵ Derviş, *a.g.e.*, X, 186; Safî, *a.g.e.*, XXIV, 52.

istenmektedir. Ayrıca Kur'an âyetleri okununca müşriklerin gözlerini kin ve nefretle Hz. Peygamber'e çevirdiklerine değinilmektedir.⁶¹⁶

3. 9. YUNUS (A.S.)'A GELEN YARDIM

Mekkelilerin Hz. Peygamber'e ve mü'minlere zulüm ve işkenceleri artmaya başlayınca Hz. Peygamber elinden geldiğince hem sabrediyor, hem de ilâhî hidâyeti temenni ediyordu. Ashâb-ı Kirâmın bir kısmı ise, bu hususta biraz sabırsızlık gösteriyordu. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak o sabırsızlık gösteren mü'minleri aydınlatmak için Hz. Yunus'u örnek verdi.⁶¹⁷

Hz. Yunus'un adı Kur'an'ın çeşitli yerlerinde geçmekle beraber, Kur'an'daki onuncu sûresinin adı da olmuştur. Soyu Yakup (a.s) ile İbrahim (a.s)'a dayanmaktadır. Hz. Yunus'un Yakub (a.s)'in torunlarından olduğu, Kur'an'da şöyle haber verilmiştir; *“Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik. Nitekim İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, torunlarına, İsa'ya, Eyyûb'a, Yunus'a, Harun'a, Süleyman'a da vahyetmiş ve Davud'a da Zebûr'u vermiştik.”*⁶¹⁸

Yunus (a.s.)'in annesinin adı Matta'dır. Peygamberlerden Yunus b. Matta ile İsa b. Meryem den başka hiç biri annesine nisbet edilmemiştir.⁶¹⁹ Buharî'ye göre bu görüş yanlıştır çünkü Matta, Hz. Yunus'un annesinin adı değil, babasının adıdır. Yani Hz. Yunus, Yunus b. Matta diye anılınca babasının adıyla anılmış olur.⁶²⁰

Musul civarında nüfusu yüz bin üstünde olan Ninova şehrine Yunus (a.s.) peygamber gönderilmişti. Ninova şehri, Dicle nehrinin kıyısında şimdiki Musul'un yerinde bulunmaktadır.⁶²¹ Hz. Yunus'un peygamber olarak gönderildiği, Kur'an'da şöyle geçmektedir: *“Ve onu yüz bin insana, ya da daha fazla olanlara peygamber gönderdik.”*⁶²² Kur'an'da Yunus (a.s.) Zü'n-Nûn lakabıyla şu şekilde anılmıştır: *“Zü'n-Nûn'u da hatırla. Hani o öfkelenerek gitmişti de, kendisini hiçbir zaman sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Derken karanlıklar içinde: “Senden başka hiçbir ilâh yoktur, seni bütün noksanlıklardan uzak tutarım. Gerçekten ben haksızlık edenlerden oldum,”*⁶²³

Rivayete göre Yunus (a.s.) otuz yaşlarında iken, Yüce Allah onu İlyas (a.s.)'den sonra peygamber olarak gönderdi. Yunus (a.s.)'in kavmi putlara tapardı. Yüce Allah; onları putlara tapmaktan ve küfürden men etmek için Yunus (a.s.)'ı

⁶¹⁶ Zuhaylî, a.g.e., XV, 73; Yıldırım, a.g.e., XII, 6312.

⁶¹⁷ Râzî, a.g.e., XXX, 98.

⁶¹⁸ Nisa, 4/163.

⁶¹⁹ İbn Esir İzzüddin, el-Kamil fi't-Tarih, Daru Sadır, Beyrut, 1965, I, 360.

⁶²⁰ Buharî, Enbiya, 4.

⁶²¹ İbn Esir, a.g.e., I, 360.

⁶²² Saffat, 37/147.

⁶²³ Enbiya, 21/87.

onlara peygamber olarak gönderdi. Yunus (a.s.) otuz üç yıl kavmini davet ettiği halde, kendisine iki kişiden başka imân eden olmadı.⁶²⁴

Ninovâ halkı Yunus (a.s.)'ı yalanladı. Yunus (a.s.) halkın bu tutum ve davranışlarına daha fazla dayanamayarak dağa çıkarak Rabbine ibâdet etti. Yunus (a.s.) kavminin imâna gelmesinden ümidini kesince onlara beddua etti. Kendisine “kavmin yanına dön de kendilerini kırk gece kırk gün imâna davet et! Eğer davetini kabul ederlerse ne âlâ! Aksi takdirde üzerlerine azap göndereceğim!” buyruldu.⁶²⁵ Bunun üzerine Yunus (a.s.) geri dönüp onları, otuz yedi gece ve otuz yedi gün daha Allah’a imâna ve ibâdet etmeye davet etti ise de kabul etmediler. Yunus (a.s.) ayağa kalkıp onlara “eğer imân etmezseniz üç güne kadar muhakkak size azap gelecektir” diyerek ihtar ve inzarda bulundu. “Bunun alâmeti de renklerinizin değişmesidir!” dedi.⁶²⁶ Kırkıncı gece geldiğinde halkın benizlerinin değişmiş olduğunu görünce, Yunus (a.s.) onlara azâbın geldiğine kanaat getirerek oradan ayrıldı. Ninovâ halkı sabaha çıktıkları zaman, başlarının üzerinde simsiyah dumanlar çıkaran azap bulutunun kendilerini bürüdüğünü ve bütün şehri kaplayıp evlerin üzerlerini kararttığını gördü. Helak ve azapla karşılaştıklarını anladılar. Yunus (a.s.)'ı aradılarsa da bulamadılar.⁶²⁷

Ninovâ halkı günahlarından tevbe edip erkek, kadın ve çocuk hep birlikte ağlaştılar. Kırk gece Allah’a yalvardılar. Aralarındaki her türlü haksızlıklara son verdiler.⁶²⁸ Nihâyet Yüce Allah onlara acıyıp dualarını ve tevbelerini kabul etti. Üzerlerine çöken azâbı da kaldırdı.⁶²⁹

Yunus (a.s.) kavmini terk ettikten sonra, onların azâba uğramalarını bekliyordu. Karşılaştığı bir adama kavmim ne yapıyor? diye sordu. Adam “Peygamberleri gittikten sonra onlar, başlarına gelecek azap hakkındaki sözünün doğruluğuna kanaat getirerek Allah’a yalvarıp günahlarından tevbe ettiler. Tevbeleri kabul olunca azapları da kaldırıldı.” dedi. Yunus (a.s.) “vallahı ben hiç bir zaman onların yanına bir yalancı durumuna düşmüş olarak dönmem!” Ben, kavmime vaâd ettiğim şeye muhalefet etmiş bir durumda iken, onların yanına nasıl dönerim? Ben, onlara filan gün, azâba uğrayacaklarını haber vermiştim!” diyerek kızgın bir halde çekip gitti.⁶³⁰

Yunus (a.s.) gemiye bindi. Kendisinden ücret alınmadı. Yunus (a.s.) gemiye binince gemi sallanmaya başladı. Yunus (a.s.) “siz beni denize atınız!” dedi. Yunus (a.s.)'ı denize atmaktan kaçındılar. Yunus (a.s.) “öyle ise kur’a çekiniz! Kur’ada ismi çıkanı denize atınız!” dedi. Bunun üzerine, aralarında kur’a çektiler. Kur’a Yunus (a.s.) çıktı. Fakat onu yine denize atmaktan kaçındılar. İkinci kez kur’a çektiler. Kur’a, yine Yunus (a.s.)'a çıktı. Fakat yine onu denize atmaktan kaçınarak üçüncü

⁶²⁴ Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 123.

⁶²⁵ İbn Esir, *a.g.e.*, I, 360.

⁶²⁶ Mehmet Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, TDV Yayınları, Ankara, 2004, II, 147.

⁶²⁷ Daha geniş bilgi için bakınız; Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, I, 375; İbn Esir, *a.g.e.*, I, 121; Köksal, *a.g.e.*, II, 151.

⁶²⁸ Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, I, 375; İbn Esir, *a.g.e.*, I, 122; Köksal, *a.g.e.*, II, 152.

⁶²⁹ İbn Esir, *a.g.e.*, I, 122.

⁶³⁰ Köksal, *a.g.e.*, I, 376.

kez kur'aya başvurdular. Kur'a, tekrar Yunus (a.s.)'a çıkınca Yunus (a.s.) geceleyin hemen kendisini denize attı.⁶³¹

Yüce Allah Yunus (a.s.)'ı balığın karnında hapsetmek istediği zaman, balığa: Onu, tutup yutmasını fakat kendisine zarar vermemesini ilham etti. Balık; Yunus (a.s.)'ı, yutup denizin dibindeki meskenine kadar indirdi. Rivâyetlere göre: Yunus (a.s.), balığın karnında üç veya yedi ya da kırk gün kalmıştır.⁶³² Burada Yunus (a.s.) hatasını anlamış ve nefisini kınamaya başlamıştı. Balığın karnındaki karanlıklarda *“Senden başka ilah yoktur. Sen eksikliklerden uzaksın, yücesin. Ben zâlimlerden oldum!”*⁶³³ diye dua etmeye ve Allah'a yalvarmaya başlayınca, Yüce Allah onu affetti. Hz. Yunus'un duasının kabul edildiği ve Allah tarafından bağışlandığı, Kur'an'da şöyle zikretmiştir: *“Biz de onun duasını kabul ettik ve onu tasadan kurtardık. İşte biz, insanları böyle kurtarıyoruz.”*⁶³⁴ *“Eğer tesbih edenlerden olmasaydı, (insanların) yeniden diriltilecekleri güne kadar onun karnında kalırdı.”*⁶³⁵ Gücü her şeye yeten Yüce Allah, balığın karnındaki Hz. Yunus'u öldürmedi. Bir süre sonra balık onu ağzı ile sahile bıraktı. Onun kurtuluş ve daha sonraki durumu, Kur'an'da şöyle haber verilmiştir: *“Ama balığın karnında bizi andı, tesbih etti, biz de onu hasta bir halde ağaçsız, boş bir yere attık ve üzerine (gölge yapması için) kabak türünden bir ağaç bitirdik.”*⁶³⁶

Yüce Allah açık bir yerde yatan Yunus (a.s.)'in üzerini, kökü olmayan cinsten bir kabak bitirip onun geniş yaprakları ile gölgeledi ve kendisine güç kuvvet gelinceye kadar süt damlattı. Yunus (a.s.) kabak bitkisinin kurumuş olduğunu bulunca üzülmüş ve ağlamıştı. *“Sen, bir bitki hakkında üzüldün ve ağladın da yüz bin ve daha fazla olan Ninovâ halkının toptan helaklerini istemiştin ve hiç üzülmemiştin!”* denilerek kınandı.⁶³⁷

Yüce Allah Yunus (a.s.) için yabanî bir dağ keçisi de hazırlamıştı. Yunus (a.s.), bazen kabaktan damlayan sütle, bazen yaban keçisinin sütü ile beslenirdi. Yüce Allah bundan sonra, Yunus (a.s.)'a, Kavminin yanına gidip tevbelerin kabul ettiğini, kendilerine haber vermesini emretti. Yunus (a.s.) oradan ayrılıp kavmiyle buluşmağa gitti. Onu, bulunca de çok sevindiler ellerini ve ayaklarını öperek imân ettiler.⁶³⁸ Hz. Yunus'un kavminden başka azâbı gördükten sonra imân edip kurtulan hiç bir toplum görülmemiştir.⁶³⁹

Yunus (a.s.) faziletli bir peygamber olduğu için Yüce Allah Kur'an'da onun hakkında şöyle buyumaktadır: *“İsmail, el-Yesa', Yunus ve Lut'a da (yol gösterdik).*

⁶³¹ Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, I, 377.

⁶³² Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, I, 378.

⁶³³ Enbiya, 21/87.

⁶³⁴ Enbiya, 21/88.

⁶³⁵ Saffat, 37/143, 144.

⁶³⁶ Saffat, 37/145, 146.

⁶³⁷ İbn Esir, *a.g.e.*, I, 122.

⁶³⁸ Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, I, 378; İbn Esir, *a.g.e.*, I, 122; Köksal, *a.g.e.*, II, 152.

⁶³⁹ Yunus, 10/98.

*Hepsi iyilerdendir.*⁶⁴⁰ Peygamberimiz (a.s.) de Hz. Yunus'u şöyle övmüştür “her kim ben Yunus b. Matta’dan hayırlıyım derse, yalan söylemiştir.”⁶⁴¹

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَىٰ وَهُوَ مَكْظُومٌ

48) “*Şimdi Rabbinin hükmüne sabret ve balığın arkadaşı gibi olma! Hani o gamla dolu olarak çağrıda bulunmuştu.*”

صَبْر/sabır sözlükte “dayanma ve dayanıklılık” gibi anlamlara gelir. Kavram olarak başa gelen musibetlerden dolayı Allah’tan başka kimseye şikâyetçi olmamak, yakınmamak, sızlanmamak; nefse ağır gelen ve hoşla gitmeyen şeyler karşısında dünya ve âhiret yararını düşünerek, ruhi dengeyi bozmamak için insanın kalbinde bulunan sükûnet ve dayanma gücü demektir. Sabır kavramı Kur’ân’da yetmişten fazla âyette geçmektedir. Diğer ahlâkî faziletlere de kaynaklık ettiği için Kur’ân’da mü’minlere ısrarla sabırlı olmaları tavsiye edilmektedir.⁶⁴² Peygamberler çevresindekilere daima sabrı tavsiye etmişlerdir. Meselâ, Hz. Musa İsrail oğullarına, “Allah’tan yardım dileyin ve sabredin”⁶⁴³ tavsiyesinde bulunmuş, Hz. Lokman da oğluna; “yavrucuğum! Namazı kıl, doğru ve yararlı olanı emret, kötü ve eğriden vazgeçir, başına gelebilecek her belaya sabırla katlan, bu azim ve kararlılık göstermeye değer bir şeydir,”⁶⁴⁴ diyerek nasihat etmiştir. Ayrıca Cenab-ı Hak, başına gelen belalara sabırla katlandığı için Hz. Eyyub’u “o ne güzel kul”⁶⁴⁵ buyurarak övmüştür. Hz. Peygamber de mü’minlere başlarına gelen bela ve musibetlere karşı sabırlı olmaları tavsiyesinde bulunmuş, kendisi de “Sabret ve senin sabrın ancak Allah’ın yardımıyladır,”⁶⁴⁶ ilâhi emre uyarak hayatı boyunca sabır konusunda ümmetine örnek olmuştur.⁶⁴⁷

لِحُكْمِ رَبِّكَ/Rabbin hükmünden maksat ya Hz. Muhammed’e verilen risalet ve tebliğ görevi,⁶⁴⁸ ya da ilahi kader demektir. Buna göre âyetin manası, “Rabbinin sana yüklediği risaleti yerine getirmek üzere sabret ve sebat göster,”⁶⁴⁹ şeklindedir.

مَكْظُوم öfke ve keder dolu demektir.⁶⁵⁰ Üzüntüye de kerb denilmiştir. Aralarındaki fark ise gam kalpte, üzüntü ise nefeste olur.⁶⁵¹

حُوت Yunus (a.s.)’ı karnında taşıyan balıktır. O’na “en-Nûn” da denilmiştir.⁶⁵² Bundan dolayı Hz.Yunus Kur’ân da Zü’n-Nûn ismi ile, “Zü’n-Nûn’u da hatırla.

⁶⁴⁰ En’am, 6/86.

⁶⁴¹ Buharî, Enbiya, 4.

⁶⁴² Kehf, 18/28.

⁶⁴³ A’râf, 7/128.

⁶⁴⁴ Lokmân, 31/17.

⁶⁴⁵ Sâd, 28/44.

⁶⁴⁶ Nahl, 16/127.

⁶⁴⁷ Rağıb el-İsfahanî, a.g.e., 839-841; İbn Manzûr, a.g.e., IV, 437; İbrahim Mustafa, a.g.e., 505; Abdûlbakî, a.g.e., 401; Mehmet Canpolat, “Sabır”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 567.

⁶⁴⁸ İbn Aşur, a.g.e., XXIX, 104.

⁶⁴⁹ Kurtubî, a.g.e., XVII, 573.

⁶⁵⁰ Sabunî, a.g.e., VII, 18-19.

⁶⁵¹ Kurtubî, a.g.e., XVII, 573.

⁶⁵² Yazır, a.g.e., X, 272.

Hani o öfkelenerek gitmişti de, kendisini hiçbir zaman sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Derken karanlıklar içinde: “Senden başka hiçbir ilâh yoktur, seni bütün noksanlıklardan uzak tutarım. Gerçekten ben haksızlık edenlerden oldum,”⁶⁵³ şekilde anılmıştır.

İ'rabı:

لا emir fiil, fâili mustetirdir. لَكُمْ car ile mecrur önceki fiile bağlıdır. harfı لا nehy ve cezm edatıdır. تَكُن nakıs fiil, أَنْتَ ismidir. كَصَاحِبِ الْخُوت tamlaması haber, cümle mahallen meczum لَكُمْ cümlesine atf edilmiştir. إِذْ edatı zarf olup mahzuf muzaf ile mansubtur. Takdiri كَحَالِهِ وَقَصَّتْكَ كَقِصَّتِهِ فِي وَقْتِ نَدَائِهِ şeklindedir. نَادَى cümlesi mahallen mecrur muzafun ileyh, هُوَ zamirimahallen merfu mübteda, مَكْظُوم haber, cümle mahallen mansub hal olur.⁶⁵⁴

لَوْلَا أَنْ تَذَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لَنُبَذَ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ

49) “Eğer ona Rabbinden bir nimet ulaşmasaydı, mutlaka yerilmiş bir halde çıplak bir yere atılmış olacaktı.”

Yunus (a.s.) tebliğ ettiği dini halkının hemen kabul etmediğini görünce sabredeceği yerde kızarak ülkeyi terk etmiş ve denize açılmıştı. Yolda fırtınanın çıkması üzerine bir kısım yolcuların denize atılmasına karar verilmişti. Çekilen kura sonucunda Yunus (a.s.) denize atılmış, fakat denizde bir balık tarafından yutularak boğulmaktan kurtulmuştu. Yüce Allah'ın lütfüyle balık onu sahile bırakarak ölümden kurtarmıştı. Hatasını fark eden Yunus (a.s.) ülkesine dönmüş ve peygamberlik görevini kaldığı yerden sürdürmüştür.⁶⁵⁵

İbn Abbas ve ibn Mesud âyeti تَذَارَكَهُ, Hasan ise mazi halini hikâye ederek تَذَارَكَهُ şeklinde okumuştur.⁶⁵⁶

Âyette Yunus'a yetiştigi belirtilen Allah'ın nimetinden maksat, balığın karnından çıkarılarak tevbe etmeye muvaffak kılınması veya kendisine Peygamberlik verilmesi veyahut da daha önce yaptığı ibadetidir.⁶⁵⁷ İbn Zeyd'e göre ise bu nimet, “Senden başka hiçbir ilah yoktur, seni tenzih ve tesbih ederim, doğrusu ben, zâlimlerden oldum,”⁶⁵⁸ duasıdır.⁶⁵⁹

Bir kısım ulema âyeti, رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ şeklinde okumuştur.⁶⁶⁰

دَاغِ الْعَرَاءِ dağı ve örtecek ağacı bulunmayan düzlük geniş arazi demektir.⁶⁶¹

⁶⁵³ Enbiya, 21/87.

⁶⁵⁴ Derviş, a.g.e., X, 186; Safî, a.g.e., XXIV, 54.

⁶⁵⁵ Karaman ve diğerleri, 361.

⁶⁵⁶ Zemahşerî, a.g.e., IV, 128.

⁶⁵⁷ Zemahşerî, a.g.e., IV, 128.

⁶⁵⁸ Enbiya, 21/87.

⁶⁵⁹ Kurtubî, a.g.e., XVII, 573; Şevkânî, a.g.e., VII, 286.

⁶⁶⁰ Zemahşerî, a.g.e., IV, 128.

⁶⁶¹ Kurtubî, a.g.e., XVII, 573.

مَذْمُوم her türlü hayırdan uzak ya da günahkar olan kişiye denir.⁶⁶²

Nüzûl Sebebi:

Hız. Peygamber İslâm'ı tebliğ etmek için Taif'e gittiğinde kendisine eziyet edenlere beddua etmek isteyince bu âyet nazil olmuştur. Başka bir görüşe göre ise Uhud savaşında Hız. Peygamberin kendisini yalnız bırakıp kaçanlara beddua etmek istemesi üzerine inmiştir.⁶⁶³

Belâgat:

Bu âyette mecaz-ı mürsel vardır. Çünkü gerçek /المذموم, /مذممة sebep olur. İki kavram arasındaki ilişki ise sebebiyettir.⁶⁶⁴

İ'rabı:

تَذَارَكَ cizm yapmayan şart edatıdır. أَنْ harfi masderiyye ve nasb edatıdır. مَازِي ve مُزَكَّك bir fiil olup, müennes olan نَعْمَةٌ kelimesi ise fâilidir. Müennes gelmesi gereken fiilin müzekker olarak gelmesinin sebebi, نَعْمَةٌ lafzının müennesliğinin hakiki olmayışındandır. Bitişik zamir ise mefuldur. مِنْ رَبِّهِ car ve mecrur نَعْمَةٌ kelimesine bağlı olup sıfattır. أَنْ edatı ve sonrası mahallen merfu mübtada, haberi ise mahzûf olup cümlelerin tamamı mavsulun sılasıdır. لَوْلَا fiilindeki lam لَوْلَا harfinin cevabıdır. نَذِر mazi fiil, naib-i faili mustetir, بِالْعَرَاءِ car ile mecrur نَذِر fiiline mutealliktir. هُو zamiri mübtada, مَذْمُوم haber, cümle ise نَذِر fiilindeki zamire hal olur.⁶⁶⁵

فَاجْتَنَبَاهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ

50) “Fakat Rabbi onu seçti ve onu sâlih olanlardan kıldı.”

صَالِحİN/sâlihın sözlükte “iyi, elverişli, yararlı, dürüst, ahlâklı ve güzel” anlamlarına gelen صَاح كÖKÜNDEN TÜREMİŞTİR. Sâlih kavramı Kur’ân’da amelin ve insanın sıfatı olarak kullanılmıştır. Sâlih amel; Kur’ân ve Sünnete uygun iyi, güzel, yararlı ve faydalı iş demektir. Kur’ân’da peygamberlere⁶⁶⁶ ve mü’minlere⁶⁶⁷ sâlih denilmiştir. Çoğulu sâlihûn ve sâlihâtır. Bir insanın bu vasfı kazanabilmesi için

⁶⁶² Şevkânî, a.g.e., VII, 286.

⁶⁶³ Zemahşerî, a.g.e., IV, 128; Râzî, a.g.e., XV, 470; Âlûsî, a.g.e., XXI, 197; Çetiner, a.g.e., II, 903-904.

⁶⁶⁴ Derviş, a.g.e., X, 187.

⁶⁶⁵ Kurtubî, a.g.e., XVII, 573; Derviş, a.g.e., X, 187; Safî, a.g.e., XXIV, 54.

⁶⁶⁶ Bakara, 2/72.

⁶⁶⁷ Âl-i İmrân, 3/114.

inancında, ahlâkında, söz, fiil ve davranışlarında dosdoğru olması, hayırlı ve faydalı ameller işlemesi, Allah'ın emir ve yasaklarına riâyet etmesi gerekir.⁶⁶⁸

فَاجْتَبَاهُ/Rabbi onu seçti. Allah tekrar o'na vahyetti, kavmi hakkında onu şefaatçi kıldı ve tevbesini kabul etti. Onu yüz bin ya da daha fazla kimseye Peygamber olarak göndermek süratiyle sâlihlerden kıldı.⁶⁶⁹

İ'rabı:

فَادْرَكَتْهُ نِعْمَةً مِنْ رَبِّهِ فَاجْتَبَاهُ fiilindeki ف/fa atıf harfi olup mukadder olan ربه فاجتباؤه cümlesine atıftır. فَاجْتَبَاهُ mazi fiil, muttasıl zamir meful, رَبُّهُ fâil, فَجَعَلَهُ cümlesi فَاجْتَبَاهُ cümlesine atıftır. Bitişik zamir birinci meful, مِنَ الصَّالِحِينَ car ile mecrur mahzûf bir şeye bağlı olup ikinci meful yerine geçer.⁶⁷⁰

3. 10. NAZAR (GÖZ DEĞMESİ) KONUSU

Nazar klâsik anlamda “bakış” demektir. Dinî folklorumuzda “göz değmesi” olarak bilinir. Öfkenin insan bedenine etkileri olduğu gibi, gözlerin de karşılındakine, bakışlarına göre iyi veya kötü bir etkisi olmaktadır. Kimi elektrik gibi dokunur, çarpar, mıknatıslar, manyetize eder, kimi meclûb (celbedilmiş) olur, kimi de aldığı teessürle hasedinden bir öfkeye düşer. Hangisi olursa olsun, bunlara isabet-i ayrı, göz değmesi veya nazar adı verilmektedir.⁶⁷¹

Bilim adamları nazarı şöyle açıklamaktadırlar: “Bakan kişinin iyi niyet ve yoğunlaşmasına göre 'alıcı ve verici' uçlardan geçen bir ark” oluşmaktadır. Gıpta, özenme, imrenme gibi dostça duygular, hatta anne-babanın çocuklarına olan sevgisi, küçük dozda nazara uğratma sebebi olmaktadır. Asıl kötü nazar, intikamcı nefretin ve düşmanlığın güttüğü kıskançlıktan ibaret olan haset duygusundan gelişmektedir. Yani nazarin ilk şartı, haset duygusunun oluşmasıdır. Haset duygusu ile başlayan gerilim, göz merceğinde odaklanarak bir tür lazer gibi bakış aracılığıyla hedefe vurucu bir güç olarak fırlatılır.⁶⁷²

Müfessirlerin çoğunluğuna göre, şu âyet, nazarin mevcudiyetine işaret etmektedir:

وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ

51) “Gerçek şu ki, küfürlerinde ısrar edenler, Zikri duyduklarında seni neredeyse gözleriyle devireceklerdi. Bir de: O, gerçekten bir delidir, diyorlar.”

⁶⁶⁸ Rağıb el- İsfahanî, a.g.e., 868; İbn Manzûr, a.g.e., II, 516; İbrahim Mustafa, a.g.e., 520; Abdûlbakî, a.g.e., 411; Ahmet Gelişgen, “Salih”, Dini Kavramlar Sözlüğü, 575.

⁶⁶⁹ Zemahşerî, a.g.e., IV, 128; Râzî, a.g.e., XX, 51.

⁶⁷⁰ Derviş, a.g.e., X, 187; Safî, a.g.e., XXIV, 54.

⁶⁷¹ Yazır, a.g.e., X, 294; Celal Kırca, Kur'an-ı Kerim'de Fen Bilimleri, Marifet Yay.,1996, 382.

⁶⁷² Kırca, a.g.e., 382.

ذِكْر/zikir sözlükte “anmak, hatırlamak, yad etmek” anlamlarına gelir. Kavram olarak Allah’ı anmak ve hatırlamak, O’nu unutmamak ve gaflet halinde olmamak, tekbir, tehlil ve tahmid cümlelerini tekrarlamaktır. Zikrin çoğulu ezkâr ve zükûr şeklindedir. Zikir aynı kökten gelen kelimelerle birlikte Kur’ân’da üç yüze yakın yerde geçmektedir. Zikir dil, kalp ve beden ile olmak üzere üç çeşittir. Dil ile zikir, Allah’ı güzel isimleri ile anmak, O’na hamd etmek, tesbihte bulunmak, dua etmek ve Kur’ân okumaktır. Beden ile zikir, bütün organların Allah’ın emirlerine uyması ve yasaklarından kaçınması ile olur. Kalp ile zikir ise Allah’ı gönülden çıkarmamaktır.⁶⁷³

İnanmayanlar Zikr(Kur’ân)i işittiklerinde neredeyse gözleri ile seni devireceklerdi. Onlar aşırı düşmanlıkları sebebiyle ayağını kaydırıp, yere düşürecek şekilde sana bakmaktadırlar. İnsanları Kur’ân’dan uzaklaştırmak gayesiyle senin için “o bir delidir” diyorlardı.⁶⁷⁴

Onların sana düşmanca bakışları Arapların

نظر إليّ نظرا يكاد يصرعني ويكاد يأكلني

“Bana öylesine baktı ki, nerdeyse beni yere vuracak ve yiyecekti” şeklindeki sözlerine dayanır. Eğer bu bakışlarıyla seni yemeleri mümkün olsaydı, onlar bunu da yapacaklardı. Nitekim şair şöyle demiştir:

يتقارضون إذا التقوا في موطن

نظرا يزل مواطئ الأقدام

Bir yerde karşılaştıklarında kin ve öfkeyle birbirlerine öyle bir bakarlar ki

Bu bakış insanın ayaklarını yerden keser.⁶⁷⁵

İbn Abbas da bakışlarını kendisine yönelten bir topluluğa uğradığında şöyle demiştir:

نظروا إليّ بأعين محمرة

نظر التيوس إلى شفار الجازر

Bana kin ve öfkeden kızarmış gözlerle

Tıpkı koçların kasabın bıçaklarına baktıkları gibi baktılar.⁶⁷⁶

لَيُزْلِقُونَ fiilindeki ya harfi, mana değişmediği için hem üstün, hem de ötre ile okunmuştur.⁶⁷⁷

Bu âyete müşriklerin Hz. Muhammed’e karşı duydukları kıskançlık ve düşmanlık tasvir edilmektedir. Onlar Peygamberin Kur’ân okuduğunu duydukça

⁶⁷³ Rağıb el-İsfahanî, *a.g.e.*, 575-577; İbn Manzur, *a.g.e.*, IV, 308; İbrahim Mustafa, *a.g.e.*, 313; Abdulbakî, *a.g.e.*, 274; M. Nuri Uygun, “Zikir”, *DİA*, İst., 2013, XXXIV, 409-412; Mehmet Canpolat, “Zikr”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 715.

⁶⁷⁴ Zuhaylî, *a.g.e.*, XV, 74.

⁶⁷⁵ Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 129.

⁶⁷⁶ Râzî, *a.g.e.*, XX, 52.

⁶⁷⁷ Şevkânî, *a.g.e.*, VII, 287.

gözleriyle ona nazar değdirecek şekilde bakıyorlardı. Ayrıca ona mecnun diyorlardı. Mekke müşrikleri o kadar kızgındılar ki, Kur'ân'ı işittikleri zaman Resûlullah'ı sanki gözleriyle yiyeceklerdi.⁶⁷⁸ Bu durum Arapların, نظر إلي نظراً كاد يصرعني “bana öyle bir baktı ki, neredeyse beni yıkacaktı” sözü gibidir.⁶⁷⁹

Müfessirler bu âyete ve bir kısım sahih hadislerle dayanarak göz değmesinin gerçekten var olduğunu söylemişlerdir. Aşağıda verilen şu hadisleri de delil olarak göstermişlerdir:

Hiz. Esma Allah Elçisine “ya Resûlallah, Cafer oğullarına göz değer, onun için efsun yapayım mı?” diye sorduğunda, Allah Elçisi “göz değmesi haktır. Şâyet herhangi bir şey kaderin önüne geçmiş olabilseydi göz (nazar) geçerdi. Göz değmesinden dolayı yıkanmanız istenirse yıkanın.”⁶⁸⁰

İbni Abbas'ın rivâyet ettiğine göre Allah Elçisi nazardan korunmak şöyle dua ederdi:

أَعِيذُكُمَا بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّةِ مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ وَهَامَّةٍ وَمِنْ كُلِّ عَيْنٍ لَامَةٍ “her türlü şeytandan, zararlı şeylerden ve kem gözlerden bütün tamme olan kelimeleri yüzü hürmetine Allah'a sığınırım” duasıyla Hasan ile Hüseyin'e nazar değmemesi için Allah'a sığınırđı. Hiz. İbrahim de oğlu İshak için böyle dua ederdi.⁶⁸¹

Âmir b. Rebia, Sehl b. Huneyf yıkanırken yanından geçmiş ve şöyle demişti, “ben bu gün gibi bir gün, bu deri gibi bir deri görmedim. Odasında oturan kızın derisi dahi böyle değildir.” Bunun üzerine yıkanmakta olan Sehl, hemen bayılıp yere düşmüştü. Sehl'i Hiz. Peygamber'in yanına getirip Âmir'in gözünün değmiş olmasından kuşkulandıklarını söyleyince Hiz. Peygamber “sizden biriniz niçin kardeşini öldürmeye girişiyor? Şâyet kardeşinden beğendiği bir şey göreceğ olursa ona “mubarek olsun” diye dua etsin.” Daha sonra Hiz. Peygamber su getirilmesini emretti. Âmir'in onunla abdest almasını istedi. Âmir yüzünü yıkadı, ellerini dirseklerine, ayaklarını dizlerine kadar yıkadı. Hiz. Peygamber birinin de o suyu Sehl'in başına ve sırtına döküp kabı da arkasından ters çevirmesini emretti.⁶⁸²

Esedoğullarının nazarları oldukça etkiliydi. Öyle ki semiz bir inek yahut semiz bir dişi deve onlardan birisinin yanından geçti mi ona bakar, sonra da “ey cariyeye şu zembili ve dirhemi al da bu devenin etinden bize getir” diyordu. Aradan fazla zaman geçmeden hayvan hemen ölmek üzere yere yıkılırdı.⁶⁸³

Araplardan bir kimse iki ya da üç gün hiçbir şey yemeksizin durur, sonra da çadırın yan tarafını kaldırır, önünden develer ya da koyunlar geçince “ben bugün bundan daha güzel deve ya da koyun görmüş değilim” derdi. Aradan fazla geçmeden hemen onlardan bir kısmı ölü olarak yere yıkılıverirdi. İşte kâfirler böyle bir

⁶⁷⁸ Mevdudî, *a.g.e.*, VI, 400.

⁶⁷⁹ Sabunî, *a.g.e.*, VII, 21.

⁶⁸⁰ Müslim, Selam, 42.

⁶⁸¹ İbn Kesir, *a.g.e.*, IV, 349; Ateş, *a.g.e.*, VI, 2788.

⁶⁸² İbn Mace, Tıp, 32.

⁶⁸³ Beydâvî, *a.g.e.*, V, 317; İbn Kesir, *a.g.e.*, IV, 349.

kimseden Hz. Peygambere nazar etmesini istediler. O da onların bu isteklerini kabul etti. Hz. Peygamber yanından geçince, şu şiiri okudu:

قَدْ كَانَ قَوْمُكَ يَحْسِبُونَكَ سَيِّدًا

وَإِخَالُ أَنتَكَ سَيِّدٌ مَعِينٌ

Senin kavmin seni bir efendi kabul ediyor,

Artık, ben seni nazar değmiş bir efendi olduğunu görüyorum.

Yüce Allah Peygamberini onların nazarına karşı korudu ve “gerçek şu ki o kâfirler neredeyse gözleri İle seni devireceklerdi” âyeti nazil oldu.⁶⁸⁴

Araplardan herhangi bir kimse bir diğerine malında ya da canında nazar etmek istediği vakit, üç gün süre ile aç kalır, sonra onu ve malını görerek şöyle derdi: “Allah’a yemin ederim bundan daha güçlü bir kimse, daha kahraman, bundan daha malı çok, daha güzel hiçbir kimse görmedim.” Böylece nazarı ona değer ve kendisi de malı da yok olur giderdi. İşte yüce Allah bunun üzerine bu âyeti indirdi.⁶⁸⁵

Nazar hakkında çok şey söylenmiştir. İnkâr edenler olduğu gibi, kabul edenler de olmuştur. Mahiyeti ne olursa olsun, nazar vardır ve gerçektir. Göze batmak tehlikeli bir şeydir. Allah, koruyacağı kulları için, ona karşı bir siper yapar ve böylece o kulunu korur. Nazar değmesini kabul etmeyenler varsa da gerek yukarıda zikredilen hadisler, gerek bu konuda müşahade edilen ve yaşanan olaylar, bunun bir gerçek olduğunu kanıtlar.⁶⁸⁶

Hasan Basri göz değmesinin çaresi bu âyeti okumak olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸⁷

İ’rabı:

الَّذِينَ edatı ya mühaffefe müsakkale ya da mühmeledir. يَكَاد mukarebe fiili, يَزْلِقُونَ ismi, يَزْلِقُونَ cümlesi ise sılasıdır. fiilinin يَزْلِقُونَ başındaki lam harfi farikadır. muzari fiil, vav fâil, kef zamiri meful, cümle mahallen mansub haber olur. بِأَبْصَارِهِمْ car ile mecrur يَزْلِقُونَ fiiline mutealliktir. لَمَّا rabita edatı, cevabı mahzuf olup önceki cümle, hazfine delalet eder. Takdiri يَزْلِقُونَ كَادُوا يَزْلِقُونَ şeklindedir. سَمِعُوا fiil, vav fâil, الذِّكْر mefuldur. يَقُولُونَ cümlesi mahallen mansub يَزْلِقُونَ cümlesine atıftır. إِنَّهُ يَزْلِقُونَ cümlesi mahallen mansub kavli isminin makuludur.⁶⁸⁸

وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ

52) “Hâlbuki o, ancak âlemler için bir öğüttür.”

⁶⁸⁴ Kurtubî, a.g.e., VIII, 384; İbn Kesir, a.g.e., I V, 349.

⁶⁸⁵ Zemahşerî, a.g.e., IV, 129; İbn Kesir, a.g.e., IV, 349.

⁶⁸⁶ Yazır, a.g.e., X, 294.

⁶⁸⁷ Ateş, a.g.e., VI, 2788.

⁶⁸⁸ Şevkânî, a.g.e., VII, 287; Derviş, a.g.e., X, 187; Safî, a.g.e., XXIV, 55.

عَالَمِينَ/âlemin alâmet ve nişan koymak anlamındaki عِلْم kökünden türemiştir. Âlem terimi tabiat âlemi, akıl âlemi, İslâm âlemi gibi maddî ve manevî bütün varlıkları kapsamaktadır. Kur'ân'da âlem kavramının çoğulu olan âlemîn kelimesi birçok yerde kâinat ve insan topluluklarını ifade etmek için kullanılmıştır. Rabbu'l-âlemîn tabiri ise, Allah'ın canlı ve cansız tüm varlıkların sahibi olduğunu ifade eder.⁶⁸⁹

Âlemler tabiriyle bütün Arap kabileleri yanısıra bütün insanlık da kastedilmiş olabilir.⁶⁹⁰

Mekke müşrikleri o kadar kırgındılar ki Kur'ân'ı işittikleri zaman Hz. Muhammed'i sanki gözleriyle yiyeceklerdi. Hâlbuki Yüce Yaratıcı onu âlemler için yalnızca bir hatırlatıcı ve korkutucu olarak göndermiştir.⁶⁹¹

Taberi, âyette geçen zikr kelimesinin Hz. Muhammed olduğunu söylemiştir.⁶⁹²

Yüce Allah sûreye Hz. Peygamberin ahlaki yüceliğini anlatarak başlamış, onun âlemler için yalnızca bir uyarıcı ve hatırlatıcı olduğunu açıklayarak bitirmiştir. Bu şekilde sûrenin bidâyeti ile nihâyeti arasında güzel bir münasebet kurulmuştur.⁶⁹³ Aynı zamanda ن harfi ile başlayan sûre, لِلْعَالَمِينَ kelimesinin sonundaki yine bir nun ile sona ermiştir.⁶⁹⁴

İ'rabı:

و/vav harfi hali ve durumu ifade eder. ما edatı nefy ve mühmel olup اِلَّا edatı ile ameli iptal olmuştur. هُوَ zamiri mahallen merfu mübtada, اِلَّا hasr edatı, ذِكْر haberidir. لِلْعَالَمِينَ car ve mecrur ذِكْر kelimesine bağlı sıfattır.⁶⁹⁵

Bu bilgilerden sonra şimdi Kalem sûresinde geçen ana konuları değişik başlıklar altında şu şekilde inceleyebiliriz:

⁶⁸⁹ Rağıb el- İsfahanî, *a.g.e.*, 1041; İbn Manzûr, *a.g.e.*, XII, 416; Mustafa Çağırıcı, *a.g.e.*, 624; Abdülhakî, *a.g.e.*, 481; Süleyman Uludağ, "Âlem", *DİA*, İst., 1989, II, 360; Fikret Karaman, "Âlem", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 19.

⁶⁹⁰ Ateş, *a.g.e.*, X, 21.

⁶⁹¹ Zuhaylî, *a.g.e.*, XV, 74.

⁶⁹² Taberî, *a.g.e.*, VIII, 384.

⁶⁹³ Sabunî, *a.g.e.*, VII, 20.

⁶⁹⁴ Yazır, *a.g.e.*, X, 273.

⁶⁹⁵ Derviş, *a.g.e.*, X, 187; Safî, *a.g.e.*, XXIV, 55.

4. SÛREDEKİ USÛL KONULARI

Usûl, “asl” kelimesinin çoğuludur. Sözlükte “temel, esas, kaide, delil ve kök” manasına gelmektedir. Terim olarak ise hükmü tek başına sabit olup, başkasının kendi üzerine bina edildiği şey diye tarif edilmiştir. Buna göre usûl: “Herhangi bir ilim dalıyla alakalı bilgilerin sistemli bir şekilde yerleştirilmesinde kullanılan belli esas ve metodlar” demektir.⁶⁹⁶

Kur’ân-ı Kerîm’i inceleyen ve onun anlaşılmasıyla meşgul olan ilim olması açısından tefsirin önemi büyüktür. Çünkü müslümanların temel kitabı Kur’ân olduğuna ve Kur’ân da anlaşılacak ve yaşanmak için gönderildiğine göre tefsirin İslâmî ilimler içinde özel ve müstesnâ bir yerinin olması tabiidir. Bu yüzden İslâmiyetin ilk yıllarından itibaren Kur’ân’ın doğru bir şekilde anlaşılmasına çalışılmış ve bunun usûlleri konmuştur. Kur’ân’ın tefsiriyle ilgili olarak konan bu ölçü ve usûller "Tefsir Usûlü" veya "Usûlü Tefsir" biçiminde bir ıstılahın kullanılmasına sebep olmuştur. Böylece bir yandan "Kur’ân İlimleri" adıyla konulu veya müstakil Kur’ânî çalışmalar sürerken öte yandan da tefsir ve Usûlünü çerçeveleyen faaliyetler başlatılmıştır. Kur’ânî ilimler ilk asırlarda Ulûmu’l-Kur’ân adıyla nitelenirken müteakip dönemlerde Tefsir Usûlü tabiriyle de ifade edilmeye çalışılmıştır. Suyûtî (911/1506), Kur’ân ilimlerine astronomi, geometri, tıp ve benzeri ilimleri de eklemiştir.⁶⁹⁷ Ebû Bekir b. Arabî (543/1148) daha ileri giderek tasavvufî bir anlayışla Kur’ânî ilimlerin sayısının 77.450 olduğunu söylemiştir.⁶⁹⁸

Kur’ân ilimlerinin faydalarını şöyle sıralamak mümkündür:

- 1- Kur’ân hakkında genel ve yüksek kültür sağlamak.
- 2- Kur’ân düşmanlarına karşı Kur’ân’ı savunmak için sağlam bilgilerle donatmak.
- 3- Kur’ân tefsirini kolayca yapabilme imkânlarını hazırlamaktır.⁶⁹⁹

Kur’ân’ın anlaşılması ve yorumlanması bağlamında bir takım temel ilke ve yöntemler ortaya koyan ve bunların nasıl kullanılması gerektiği noktasında bilgiler veren Usûl konularının çalışmamızla ilgili olan bölümlerini şu şekilde açıklayabiliriz:

4. 1. HURÛF-I MUKATTA’A

Kur’ân’ın yirmi dokuz sûresinin başında yer alan bu harflere birbirinden kopuk ve kesik harfler anlamında “hurûf-ı mukatta’a” adı verilmiştir. Bu sûrelerin

⁶⁹⁶ İsmail Carrahoğlu, *Tefsir Usulü*, DİB Yay., Ankara, 2004, 134; Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, Marmara Üniversitesi İFAV Yay., İst., 2011, 20-21

⁶⁹⁷ Muhammed Abdulazim ez-Zerkanî, *Menahilu’l-İrfan fî Ulumi’l-Kur’ân*, Beyrut, 1996, I, 23.

⁶⁹⁸ Muhammed ebu’l-Fadl İbrahim ez-Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Mısır, 1972, I, 17; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Mısır, II, 128; Ali Turgut, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, Marmara Üniversitesi İFAV Yay., 82.

⁶⁹⁹ Turgut, *a.g.e.*, 82.

yirmi yedisi Mekkî, ikisi ise Medenidir. Bunlar toplam on dört harf olup on üç ayrı formda Kur'ân'daki yerini almıştır.⁷⁰⁰

Harf sayılarına göre tek harfli nûn ve kâf, iki harfli tâ-sîn, üç harfli elif-lâm-mim, dört harfli elif-lâm-mîm-sâd, beş harfli kâf-hâ-yâ-ayn-sâd gibi beş çeşidi vardır.⁷⁰¹

Bunlar bir kelime gibi yazıldığı halde, okunduğunda harfler birbirleriyle birleştirilmeden elif-lâm-mîm şeklinde okunur. Bu harflerin i'râbta mahallerinin olup olmadığı hususunda farklı görüşler vardır. İ'râbta mahallerinin olmadığını savunanlar; cümle içindeki yerlerinin belli olmadığını dolayısıyla ne isim ne de muzari fiil olmadıklarını düşünmektedirler. Bunlar sadece hece harfleri olup oldukları gibi hikâye edilir.⁷⁰²

Mukatta'a harflerinin isim kabul edilmesi durumunda i'râbı ile ilgili üç şekil ortaya çıkar:

1) Kasem addedilerek cer edilir,

2) Mahzuf bir fiille meful olur, takdiri اقرأ طسم,nde olurekli

3) Kendileri haber olup mübteda hazf edilir, takdiri هذه الم ya da kendileri mübteda olup haberi ise ذلك olur.⁷⁰³

Hurûf-ı mukatta'anın tam bir âyet olup olmadığı konusunda da iki görüş vardır. Kûfelilere göre bu harflerden bazıları müstakil birer âyet, bazıları da kendilerinden sonra gelen âyetlerin bir parçasıdır. Basralı nahiv âlimlerine göre yirmi dokuz sûrenin başında bulunan mukatta'a harflerinin hiçbirisi müstakil âyet değildir. Zemahşerî ise bu harflerin müstakil âyet olup olmamasının kıyasî değil tevkifi bir mesele olduğunu söylemektedir.⁷⁰⁴

Hurûf-ı mukatta'anın ifade ettiği manalar ve hikmetler ile ilgili birbirinden farklı şu görüşler ileri sürülmüştür:

Selef denilen erken dönem uleması hurûf-ı mukatta'ayı müteşâbihattan kabul eder ve yorumlamaz. Onlara göre, “bu harflerin Kur'ân'da bulunmasının elbette birçok hikmeti vardır. Ancak Allah ve Resulü bunları açıklamadığına göre bizim aklımızı merkeze koyarak bunları izah etmeye kalkışmamız doğru değildir.” Nitekim Hz. Ebû Bekir'in, “her kitabın bir sırrı vardır. Allah'ın Kur'ân'daki sırrı da sûre başlarında yer alan harflerdir” ve Hz. Ali'nin “her kitabın bir özü vardır. Bu kitabın özü de Hurûf-ı mukatta'adır” şeklindeki ifadeleri, selefın görüşüne dayanak teşkil edebilecek mahiyettedir.⁷⁰⁵

⁷⁰⁰ Zerkeşî, a.g.e., I, 173; Demirci, a.g.e., 183.

⁷⁰¹ Ahmed b. Mustafa el-Merağî, *Tefsiru'l-Merağî*, Beyrut, 1974, 1, 39.

⁷⁰² Âlûsî, a.g.e., 1, 88.

⁷⁰³ Carrahoğlu, a.g.e., 134.

⁷⁰⁴ Zerkanî, a.g.e., II, 176; Yazır, a.g.e., I, 52.

⁷⁰⁵ Kurtubî, a.g.e., I, 154; Zerkeşî, a.g.e., I, 173.

Selefi bir çizgi takip eden bir kısım müfessir ise yukarıdaki rivâyetleri teyit etmek maksadıyla sulama yapılan bir tarlaya nehrin suyunun azar azar verilmesine benzer bir şekilde Allah'ın, indinde bulunan ilim denizinden peygamberlerine, onların âlimlere, âlimlerin de halka lüzumu ve kabul edebilecekleri oranda ilim verdiklerini ifade etmektedirler. Çünkü herkesin kabiliyeti her sırrı öğrenmeye yeterli değildir. Gözün güneş ışığına tahammül edememesi gibi,⁷⁰⁶ zayıf olan akıl da bütün sırlara tahammül edemez.⁷⁰⁷

Halef denilen müteahhirûn kalamcılara göre, bu harfler müteşâbih âyetler grubuna girmektedir. Müteşâbihlerin de te'vil edilmesi gerekir. İlimde derinleşen âlimler bu tevili gerçekleştirebilirler. Bu görüşü paylaşanlar Allah'ın Kitabında, insanlar için mefhumu olmayan şeyleri irâd etmesini uygun görmemektedirler.

Birçok âyet, hadis ve akli delil getiren bu grubun en başta başvurduğu dayanak, Kur'an'da tedebbür ve tefekkürü emreden âyetlerdir. Bu âyetler muhataplarına düşünmeyi emretmektedir. Şayet sûre başlarındaki bu harflerde bir anlam olmasaydı, Kur'an tedebbürü niçin emrederdi? Kur'an insanlar için bir hidâyettir. Hâlbuki anlamı belirsiz olan şeylerin insanlara rehber olması ve yol göstermesi mümkün değildir. Aynı şekilde manası malum olmayan bir şeyin hikmet, rahmet ve inzar edici vasfı ortadan kalkmış olur ve ona göre bir hayat sürme imkânı kalmaz. Nitekim Ali b. Ebi Tâlib'ten aktarılan şu "Allah'ın Kitabında size, sizden evvelki ve sonrakilere ait haberler vardır. O fazilettir. Bir kimse ondan başkasına tâbi olursa Allah onu dalalette bırakır. O Allah'ın sağlam ipi, hakimâne sözü ve doğru yoludur,"⁷⁰⁸ rivayet de bunu desteklemektedir.

Hurûf-ı mukatta'a hakkında âlimlerin birbirinden farklı yirmi görüşü mevcuttur.⁷⁰⁹ Bunlardan birkaçını şöyle sıralayabiliriz:

1) Bu harfler sûrelerin isimleridir. Hangi sûrenin başında gelmişse o sûrenin ismi olmuştur.⁷¹⁰ Zira bazı şeyleri harflerle adlandırmak Arapların geleneğidi. Meselâ Haris b. Lam et-Tâî'nin babasına "Lam", balığa "nun", paraya ise "ayn" denilmiştir.⁷¹¹

2) Bu harflerin her biri Allah'ın isimlerinden veya sıfatlarından birine delâlet ettiği gibi, Allah'tan başka isimlere de delâlet eder. Mesela "elif-lam-mim" deki "elif" Allah'a, "lam" Latif sıfatına, "mim" de Mecid ve benzeri sıfatlara delâlet etmektedir. Yine burada "elif" Allah'a, "lam" Cebrail'e, "mim" ise Muhammed'e işaret etmektedir.⁷¹²

⁷⁰⁶ Tirmizi, Menakıb, 77.

⁷⁰⁷ Râzî, *a.g.e.*, I, 230; Carrahoğlu, *a.g.e.*, 134; Demirci, *a.g.e.*, 183.

⁷⁰⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, I, 154; Zerkeşî, *a.g.e.*, I, 173; Subhi Salih, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut, 2014, 236; Carrahoğlu, *a.g.e.*, 134; Demirci, *a.g.e.*, 183.

⁷⁰⁹ Râzî, *a.g.e.*, I, 230; Salih, *a.g.e.*, 237; Carrahoğlu, *a.g.e.*, 134; Demirci, *a.g.e.*, 183.

⁷¹⁰ Zerkeşî, *a.g.e.*, I, 173.

⁷¹¹ Salih, *a.g.e.*, 236; Ateş, *a.g.e.*, I, 85.

⁷¹² Carrahoğlu, *a.g.e.*, 136.

3) Bu harfler Allah'ın isimleridir.⁷¹³ Peygamberimizin “ya Kâf Hâ, yâ Ayn Sâd, yâ Hâmim, Ayn Sin Kâf” diye dua etmiştir.⁷¹⁴

4) Bu harfler Kur'ân'ın isimleridir.⁷¹⁵

5) Bu harflerle Allah yemin etmektedir.⁷¹⁶

6) Bu harfler, sayısal değerleriyle bazı olaylara işarettir. Çünkü bağımsız harflerin sayısal değerden başka bir anlamı bilinmemektedir. Allah kullarına, bilemeyecekleri ve anlayamayacakları sözler söylemez. Bu harflerin bilinen tek yönleri de sayısal değerleridir.⁷¹⁷

7) Şiilere göre sûre başlarındaki harflerin mükerrerleri hafzedilirse geriye kalan harfler Hz. Ali'nin hilafetini veya onun yolunun doğruluğuna delalet eder.⁷¹⁸

8) Bu harfler birer tenbih edatıdır.⁷¹⁹

9) Bu harfler, bir sözün bitip yeni bir sözün başladığını gösterir. Araplarda bir söz bitip yeni bir söz başladığında, dikkati çekmek için yeni sözün başına böyle harfler getirme geleneği vardı.⁷²⁰

10) Bu harfler münferit harflerdir, gayesi müşriklerin ilgi ve dikkatini çekmek ve onlara meydan okumaktır. Kur'ân bu harflerle tahaddi etmektedir. Kur'ân bu harflerden meydana gelmiştir. Sizde bu harfleri biliyorsunuz ve fesahat konusunda da mahirsiniz. O halde onun gibi bir kitap ya da ona benzer bir sûre getirmelerini istemektedir. Ama onlar bunu yapamadılar, bu da onun beşer tarafından telif edilmeyip, Allah katından geldiğini göstermektedir.⁷²¹

Mukatta'a harfleri tahaddi ve ikazın tesirini artırmak için Kur'ân'da defalarca tekrar edilmiştir.⁷²²

4. 1. 1. SÛREDE YER ALAN MUKATTA'A HARFİ VE HİKMETİ

Sûrenin başında bulunan “nun” harfi, huruf-i mukata'a'dan olup bu tür harflerin ilk inenidir. Yüce Allah, bu sûreye mukatta harfi olan nun ile başlamaktadır. Bundan gaye Kur'ân'ın niteliğine dikkat çekmek, onun i'câzına işaret etmek ve sûrekli olarak onun en kısa bir sûresinin benzerini getirmek hususunda insanlara meydan okumak ve Allah'ın kelâmı olduğunu kesin olarak ispat etmektir.⁷²³

⁷¹³ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 11.

⁷¹⁴ Zerkânî, *a.g.e.*, II, 176; Ateş, *a.g.e.*, I, 85.

⁷¹⁵ Râzî, *a.g.e.*, I, 230.

⁷¹⁶ Zerküşî, *a.g.e.*, I, 173.

⁷¹⁷ Kurtubî, *a.g.e.*, I, 155.

⁷¹⁸ Carrahoğlu, *a.g.e.*, 136.

⁷¹⁹ Zemehşeri, *a.g.e.*, I, 92.

⁷²⁰ Ateş, *a.g.e.*, I, 85.

⁷²¹ Ateş, *a.g.e.*, I, 85.

⁷²² Daha geniş bilgi için bakınız Nisabûrî, *a.g.e.*, 1, 132-141; Zerküşî, *a.g.e.*, 1, 164-181; Suyutî, *a.g.e.*, 2, 105-107; Zerkânî, *a.g.e.*, II, 176.

⁷²³ Zuhaylî, *a.g.e.*, I, 63.

Âlimlerin huruf-i mukata'adan olan "nun" harfı hakkındaki görüşlerini şu şekilde açıklayabiliriz:

1) Abdullah b. Abbas ve Mücahid'e göre yerkürenin üzerinde bulunduğu büyük bir balıktır. Abdullah b. Abbas konu hakkında şöyle demiştir: "Allah önce kalemi yarattı. Kalem olacak her şeyi yazdı. Sonra su buharı yükseldi, gökler de bu buhardan yaratıldı. Sonra Allah "nun"u yarattı. Yeryüzü bunun üzerine döşendi. Yeryüzü hareket edip sarsıldı. Dağlar yaratılıp yeryüzünün sarsıntısını durdurdu. Bu sebeple dağlar yeryüzüne karşı övünmektedirler."⁷²⁴

İbn Cerir et-Taberi ise şöyle demiştir: Abdullah b. Abbas, kalemin yaratılmasından sonra "nun" şeklinde bir şeyin yaratıldığını ve yeryüzünün, onun üzerine döşendiğini, sular buharlaşıp gökler yaratıldıktan sonra yeryüzünün, sarsılmasını önlemek için de dağların yaratıldığını ifade etmektedir. Abdullah b. Abbas'tan nakledilen rivâyetlerde balık kelimesi zikredilmemiş "Nun" kelimesi zikredilmiştir. Sadece Mücahid'in rivâyetinde nun'un yerine balık kelimesi vardır. Bu da, kalemden sonra yaratılan ve yerin, üzerinde oturtulduğu zikredilen o maddenin, balık şeklinde yuvarlak bir madde olduğuna işaret etmektedir. Yeryüzünün canlı bir balık üzerinde durduğunu söylemek ise isabetli değildir.⁷²⁵

2) Abdullah b. Abbas'tan aktarılan başka bir rivâyette ise رحمان/Rahman kelimesinin son harfidir. Ya da içine mürekkep konan divittir.

3) Muaviye b. Kurre'ye göre nurdan bir levhadır.

4) Katade ve İbn-i Zeyd'e göre Allah'ın yemin ettiği bir şeydir.

5) Diğer bazı âlimlere göre sûrenin ismi ya da cennette bir ırmağın adıdır.⁷²⁶

6) Müdakkik âlimlere göre ise burada müşriklere meydana okuma vardır. Âyetin akabinde kalemden ve yazdıklarından bahsedilmesi, müşriklerin Hz. Peygamber'e yaptıkları iftiralara cevap verilmesi bu görüşün doğruluğunu kuvvetlendirmektedir. Yüce Allah burada şöyle demek ister. "Ey müşrikler! Kur'ân bu gibi harflerden meydana gelmiştir. Siz Kur'ân'ın Allah kelamı olmadığını, deli, cinlenmiş, fitneye tutulmuş, çıldırmış, saralı Muhammed'in yazdığını iddia ediyorsunuz. Eğer iddianızda samimi iseniz bu harfleri ve kalemi kullanarak üslup, belâgat ve beyan bakımından Kur'ân'ın benzeri bir sûre meydana getirin."⁷²⁷

⁷²⁴ Zuhaylî, *a.g.e.*, XV, 42.

⁷²⁵ Taberî, *a.g.e.*, VIII, 380.

⁷²⁶ Ateş, *a.g.e.*, VI, 2774.

⁷²⁷ Râzî, *a.g.e.*, XXII, 48.

4. 2. KUR'ÂN'DA YEMİNLER

Yemin sözlükte “kuvvet, sağ taraf, sağ el, ant içmek, kasem” gibi anlamlara gelir. Kavram olarak bir kimsenin Allah’ın adını veya sıfatını zikrederek sözünü kuvvetlendirmesi demektir. Allah’ın adı veya sıfatı anılarak yapılan yemin üç kısma ayrılır: Yemin-i lağv, yemin-i gamûs ve yemin-i mün’akide. Yeminin sahih olması için yemin edenin akıllı, buluğ çağına erişmiş ve Müslüman olması gerekir. Ayrıca bu sözülle yemini kastetmiş olmalıdır.⁷²⁸

Yüce Allah yemin konusunda şöyle; *“Allah sizi kasıtsız olarak ağızınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı değil, fakat kalplerinizin kastettiği yeminlerden dolayı sorumlu tutar. Yeminin keffâreti, ailenize yedirdiğinizin ortalamasından on fakiri yedirmek yahut giydirmek ya da bir köle azât etmektir. Bulamayan üç gün oruç tutmalıdır; yemininizin keffâreti budur. Yemin ettiğinizde yeminlerinizi tutun. Şükredesiniz diye Allah size böylece âyetlerini açıklıyor”*⁷²⁹ buyurmaktadır.

Kur’ân’daki yeminler Allah’a ait olmakla birlikte, birkaç âyette de Hz. Peygambere yemin etmesi emredilmiştir. Kur’ân da on yedi sûre de Yüce Allah yeminle başlayarak muhatapların dikkatini çekmiştir. Bu sûrelerde meleklerle,⁷³⁰ feleğe,⁷³¹ yıldıza,⁷³² fecre,⁷³³ güneşe,⁷³⁴ geceye,⁷³⁵ kuşluk vaktine,⁷³⁶ zamana,⁷³⁷ havaya,⁷³⁸ Tûr dağına,⁷³⁹ incire,⁷⁴⁰ insan veya melek topluluğuna⁷⁴¹ ve atlara⁷⁴² yemin etmiştir.⁷⁴³

Allah’ın Kur’ân’da yapmış olduğu yeminleri şu şekilde gruplandırmak mümkündür.⁷⁴⁴

1. Tevhide dair yeminler,

وَالصَّافَّاتِ صَفًّا فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا إِنَّ إِلَهُكُمْ لَوَاحِدٌ *“sıra sıra duran ve önlerindeki sürdükçe sûren ve Allah’ı andıkça anan meleklerle ant olsun ki, muhakkak sizin ilâhınız birdir.”*⁷⁴⁵

2. Kur’ân’ın hak bir kitap olduğuna dair yeminler,

⁷²⁸ İsmail Karagöz, “Yemin”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 697.

⁷²⁹ Mâide, 5/89.

⁷³⁰ Sâffât, 37/1-4.

⁷³¹ Burûc, 85/1; Târık 86/1-3.

⁷³² Necm, 53/1.

⁷³³ Fecr, 89/1.

⁷³⁴ Şems, 91/1.

⁷³⁵ Leyl, 92/1.

⁷³⁶ Duhâ, 93/1.

⁷³⁷ Asr, 103/1.

⁷³⁸ Mürselât, 77/1-4.

⁷³⁹ Tûr, 52/1.

⁷⁴⁰ Tîn, 95/1.

⁷⁴¹ Nâzi’ât, 79/1-6.

⁷⁴² Âdiyât, 100/1-4.

⁷⁴³ İsmail Karagöz, “Yemin”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 697.

⁷⁴⁴ Carrahoğlu, *a.g.e.*, 170.

⁷⁴⁵ Sâffât, 37/1-4.

“*hayır! Yıldızların yerlerine yemin ederim ki, bilirsiniz, gerçekten bu büyük bir yemindir. Şüphesiz bu, değerli bir Kur’ân’dır.*”⁷⁴⁶

3. Hz. Peygamberin hak olduğuna dair yeminler,

يس وَالْقُرْآنَ الْحَكِيمَ إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ “*Kur’ân’a yemin ederim ki, sen hiç şüphesiz peygamberlerdensin*”⁷⁴⁷

4. Âhirette cezanın vâki olacağına dair yeminler,

وَالذَّارِيَاتِ ذُرُوءًا فَالْحَامِلَاتِ وُجْرًا فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا فَالْمَقْسِمَاتِ أَمْرًا إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ وَإِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ “*tozutup savuranlara, yükünü yüklenenlere, kolayca süzülenlere, işi ayıranlara ant olsun ki, size vaat edilen, kesinlikle doğrudur ve ceza mutlaka vuku bulacaktır.*”⁷⁴⁸

Yüce Allah, Kur’ân’da çeşitli varlıklar üzerine yemin ettiği gibi şu üç âyette de Hz. Peygamber’e yemin etmesini emretmiştir.⁷⁴⁹ Bu âyetler şunlardır:

رَعِمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْ وَذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ “*inkâr edenler kesinlikle diriltileceklerini iddia ettiler. De ki hayır! Rabbime ant olsun ki, mutlaka diriltileceksiniz.*”⁷⁵⁰

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ “*inkârcılar ‘Kıyamet bize gelmeyecek’ dediler. De ki hayır, gaybı bilen Rabbim hakkı için o, mutlaka size gelecektir.*”⁷⁵¹

وَيَسْتَنْبِئُونَكَ أَحَقُّ هُوَ قُلْ إِي وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ “*o (azap) bir gerçek midir? Diye senden haber istiyorlar. De ki evet! Rabbime ant olsun ki o, şüphesiz gerçektir.*”⁷⁵²

4. 2. 1. SÛREDE YER ALAN YEMİNLER VE HİKMETLERİ

Yüce Allah on yedi sûrede olduğu gibi bu sûrede de söze yeminle başlamaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’in ilk inen sûresine “oku!” emriyle başlandığı gibi ikinci inen bu sûrenin ilk âyetinde de Yüce Allah kaleme ve yazdıklarına yemin ederek başlaması kaleme ve onun eseri olan yazıya ne kadar önem verdiğinin bir göstergesidir. Bu durum, İslâm’ın okuma yazmaya, bilime ve yazılı kültüre verdiği önemi göstermesi açısından oldukça anlamlıdır. Çünkü bir millette kalem ve yazı ne kadar yaygın olursa o millet, diğer milletler arasında o kadar gelişip yükselir ve ileriye doğru mesafeler kat eder. Aynı zamanda Yüce Allah sûrede kaleme ve yazdıklarına yemin ederek Hz. Peygamberin yüksek mânevî değerlere sahip bir insan olduğunu belirtmektedir. İnkârcıların Peygamberimize yönelik yalan ve iftiralarını çürütmekte, böyle bir şeyin olamayacağını vurgulamaktadır. Peygamberine yönelik lütfunu ve nimetini dile getirmek için, yazının değerini büyütücü, önemini pekiştirici

⁷⁴⁶ Vâkıa, 56/78.

⁷⁴⁷ Yasin, 36/2-3.

⁷⁴⁸ Zâriyât, 51/1-5.

⁷⁴⁹ Demirci, a.g.e., 162.

⁷⁵⁰ Teğâbun, 64/7.

⁷⁵¹ Sebe, 34/3.

⁷⁵² Yunus, 10/53.

bir üslupla kaleme ve onunla yazılanlara yemin etmektedir.⁷⁵³

Bu sûredeki yeminde tam bir uyum vardır. Çünkü yazmak ile yazı araçları olan kalem ve hokka bir araya getirilmiştir.⁷⁵⁴

Sûrede yeminin yer almasının sebepleri şu şekilde açıklanabilir:

1- İslâmiyet'ten önceki Arapların sosyal hayatlarında yeminin çok büyük bir rolü vardı. Daha çok “insan hayatı”, “şeref”, “kuvvet”, “kabile” ve “ecdâd” gibi kutsal değerler ve “mızrak” gibi kudretin taalluk ettiği bazı eşya üzerine yemin edilirdi. Arap toplumunun böylesine önemli gördüğü bir geleneği yeni dinin kitabı görmezlikten gelemezdi. Bu yüzden Yüce Allah bu sûrede de kaleme ve yazdıklarına yemin ederek, Hz. Muhammed'in mecnun olmadığını belirterek, Arapların alışık oldukları bu üslup tarzını korumuş olmaktadır.⁷⁵⁵

2. Sûredeki yeminler tekid ve teyidi ifade eder. Bu sûrede Yüce Allah, Hz. Peygamberin yüksek mânevî değerlere sahip bir insan olduğunu belirtmekte, inkârcıların Peygamberimize yönelik yalan ve iftiralarını yemin ederek red etmektedir.⁷⁵⁶

3. Sûredeki yeminlerin bir maksadı da, üzerine yemin edilen kalem ve yazdıklarının ne kadar kıymetli ve önemli olduğunu göstermektir.⁷⁵⁷

4. 3. KUR'ÂN KISSALARI

Kur'ân'ı ilgilendiren diğer meselelerde olduğu gibi Kur'ân'daki kıssalarla da ilgili çalışmalar, İslam'ın çok erken dönemlerinde başlamıştır. İslam'ın ilk döneminde başlayan bu çalışmalar günümüzde de devam etmektedir.⁷⁵⁸

Kur'ân'daki kıssalar, olaylara âdeta canlılık vererek anlatmaktadır. Kur'ân'ın anlattığı bu tarihî olaylara kıssa denilmesinin asıl sebebi de budur. Kıssaların amacı, sadece insanların ahlâkî davranışlarıyla ilgili birtakım sebep ve neticeler üzerinde durmak değildir. Kur'ân'ın kendi sunuş mantığı ve yöntemi içerisinde kıssalar, bir nakil ve aktarımın ötesinde, toplumsal değişmelere paralel olarak ele alınması ve üzerinde düşünülerek birtakım yorum ve prensiplere ulaşılması gereken tarihsel veriler konumundadırlar. Kur'ân'ı bir özel tarih olmaktan çıkararak ona, ümmetlerle birlikte tüm insanlığa tarihî gerçekleri sunan bir kitap olma vasfını kazandıran da ondaki bu temel özelliktir.⁷⁵⁹

Kur'ân'daki kıssalar bir yandan Müslümanların azimlerini artırırken öte yandan az sözle çok bilgi ve sonuç alma imkânı getirilmiştir. Kur'ân'daki kıssaları

⁷⁵³ Yazır, *a.g.e.*, VIII, 265; Seyyid Kutub, *a.g.e.*, X, 120; Ateş, *a.g.e.*, VI, 2774.

⁷⁵⁴ İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, (çev: Mustafa Altinkaya ve Diğerleri), Ekin Yay., İst., 1998, I, 37-38.

⁷⁵⁵ Carrahoğlu, *a.g.e.*, 169; Demirci, *a.g.e.*, 163.

⁷⁵⁶ Carrahoğlu, *a.g.e.*, 169; Demirci, *a.g.e.*, 163.

⁷⁵⁷ Carrahoğlu, *a.g.e.*, 169; Demirci, *a.g.e.*, 163.

⁷⁵⁸ M. Sait Şimşek, *Kur'ân Kıssalarına Giriş*, Yöneliş Yayınları, İst., 1993, 69-71.

⁷⁵⁹ Demirci, *a.g.e.*, 219.

şöyle sıralayabiliriz:

- 1) Âdem ile şeytan, Âdem ile Havva, Habil ve Kabil hadisesi.
- 2) Lokman'ın oğluna yaptığı öğütler.
- 3) Hz. Yusuf'a karşı kardeşlerinin kıskançlığı, Yusuf ile Aziz'in hanımı arasında geçen hadise, Yusuf'un hapse girmesi ve kardeşleriyle görüşmesi.
- 4) Hz. Musa'nın peygamberliğinden önceki hayatı, peygamberliği, mu'cizeleri, Firavun'un inadı, İsrail oğullarının Mısır'dan çıkması, Bakara ve Hızır kıssası.
- 5) Hz. Süleyman ve Belkıs.
- 6) Hz. İsa'nın doğumu, peygamberliği ve sofrası.
- 7) İsrailoğulları, Zülkarneyn, Ashâb-ı Kehf, Ashâbu'l-Uhdut ve Ashâb-ı Fil.
- 8) İsrâ, Hicret, Bedir, Uhut, Benî Nadir, Ahzab, Mekke fethi, Huneyn gazvesi, İfk hadisesi ve Münafıklara ait kıssalar.⁷⁶⁰

Kıssa kelimesi şu manalara gelir:

1. Kıssa, “bir kimsenin izini sürüp onu adım adım takip etmek” manasına gelmektedir. Nitekim Hz. Musa “*işte aradığımız o idi, dedi. Hemen izlerinin üzerine geri döndüler*”⁷⁶¹ âyetinde geçen “kassa” fiili bu anlamda kullanılmıştır.
2. Kıssa, “birine bir sözü beyan etmek” demektir. “(Ey Muhammed) Biz, sana bu Kur’ân’ı vahyetmekle geçmiş milletlerin haberlerini sana en güzel bir şekilde beyan ediyoruz”⁷⁶² âyetinde geçen söz konusu fiil bu anlamı ifade etmektedir.
3. Kıssa, “anlatmak ve hikâye etmek” anlamına da gelmektedir. Ancak Kur’ân kıssalarından söz ederken “kıssa” sözcüğünü bu anlamda kullanmamak gerekir.⁷⁶³

Kur’ân da kıssalar oldukça çoktur. Bunları anlatırken genelde Kur’ân’ın pek çok yerine serpiştirildiği görülür. Ancak Yusuf (a.s.)’in kıssası bunların dışındadır. Bu kıssa baştan sona kadar bir bütünlük içinde bir sûre boyunca devam etmektedir.⁷⁶⁴

Mahiyet ve içerik yönüyle kıssalar üçe ayrılmaktadır:

1. Tarihi Kıssalar: Kur’ân’daki kıssalar bazen tarihin derinliklerindeki bir olayı dile getirir. Bazen bir peygamber ve onun kavmini, bazen da tarihte yaşamış müsbet (Lokman gibi) veya menfi (Karun gibi) kıssalar anlatır.⁷⁶⁵
2. Kur’ân’ın nüzûlü sırasında meydana gelen olaylar: Hz. Peygamber devrinde yaşanmış ancak bizim için bugün tarih olmuş olan bir olay getirilir ve

⁷⁶⁰ Turgut, *a.g.e.*, 82; İsmail Karagöz, “Kıssas’ı Kur’ân”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 377.

⁷⁶¹ Kehf, 18/64.

⁷⁶² Yusuf, 12/5.

⁷⁶³ Carrahoğlu, *a.g.e.*, 170; Demirci, *a.g.e.*, 220.

⁷⁶⁴ İdris Şengül, “Kıssa”, *DİA*, İst., 2002, XV, 500; Demirci, *a.g.e.*, 224.

⁷⁶⁵ Ömer Dumlulu, “Kur’ân’da Kıssa”, *Ana Konularıyla Kur’ân*, AÖF Yay., Eskişehir, 2009, 264.

anlatılır. Ama bütün bunlarda hiçbir zaman anlatılan olay gaye değildir. Gaye bunlardan ibret alınarak insanların iyi, güzel, ahlâklı ve anlayışlı bir toplum oluşturmalarını sağlamaktır. Örneğin Bedir, Uhud ve Hendek savaşları ile ilgili haberler, Hz. Peygamber'in eşleri ile ilgili hususlar bunlardan bazılarıdır.⁷⁶⁶

3. Gaybi Kıssalar: Bunlar yedi ayrı sûrede anlatılan Âdem'in yaratılışı, kıyamet sahneleri, âhiret yaşamı, cennet ve cehennemle ilgili anlatılan hususlardır.⁷⁶⁷

Şekil açısından da kıssalar ikiye ayrılır:

1. Uzun kıssalar: Kur'an'daki kıssaların bir kısmı uzun olur ve pek çok sûreye serpiştirilir. Örneğin Hz. Âdem ve Hz. Musa kıssası bunlardandır.⁷⁶⁸

2. Kısa olan kıssalar: Kıssaların bir kısmında kısa ve bir sûrede geçer. Bunun en güzel örneği Buruc sûresinde geçen Ashab-ı Uhdud kıssasıdır.⁷⁶⁹

Kur'an ilâhî mesajı muhataplarına ulaştırmak için tarihi olayları araç olarak kullanmıştır. Bu yüzden o, tarihi malumatı şahıs, zaman ve mekân unsurlarından soyutlayarak etkileyici ve çarpıcı bir şekilde sunmayı hedeflemiştir.⁷⁷⁰

Kıssaların özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

1. Kur'an kıssalarında zaman söz konusu edilmediği gibi, mekân ve şahıs unsurlarına da her zaman rastlamak mümkün değildir. Birçok örnek arasından Yasin sûresinde yer alan "kent halkı"nın kıssasıyla, Bakara sûresinde yer alan "altı üstüne gelmiş bir kente uğrayan şahsın kıssası zikredilebilir.⁷⁷¹

2. Kur'an'da "Yusuf Kıssası" istisna edilirse, hiçbir kıssa bir bütün olarak verilmemiş aksine hepsi parçalar halinde zikredilmiştir.⁷⁷²

3. Kur'an kıssayı hangi maksatla zikretmek istiyorsa hâdisenin o miktarını vermektedir. Bu yüzden bazen bir kıssanın bir bölümü diğer bölümü arasında büyük zaman atlamaları olmuştur. Meselâ, Meryem sûresi'nin başında, 2-11. âyetlerde Zekeriyâ (a.s.)'a bir çocuk verileceği müjdesi ile ilgili diyalogun hemen arkasından 12.âyetle, "ey Yahya! Kitaba kuvvetle sarıl dedik." diye kıssa devam eder. Yani Yahya doğmuş, büyümüş ve peygamber olmuştur. Dolayısıyla anlatımda bütün bu aşamalar atlanmıştır. Çünkü Kur'an'ın amacı safhaların ayrıntılarını anlatmak değildir.⁷⁷³

4. Kur'an Araplar arasında yaygın olarak bilinen kıssalara yer vermiştir. Çünkü vasıta bilinenlerden seçilmedikçe, hedeflere yönlendirmek zorlaşır.

5. Kur'an kıssaları tarihi birer belge niteliğinde değil, Arap toplumundaki

⁷⁶⁶ Fethi Ahmet Polat, "Kur'an Kıssaları" *Tefsir Tarihi ve Usulü*, AÖF Yay., Eskişehir, 2010, 224.

⁷⁶⁷ Şengül, *a.g.e.*, XV, 501; Dumlu, *a.g.e.*, 264.

⁷⁶⁸ Turgut, *a.g.e.*, 83.

⁷⁶⁹ Şengül, *a.g.e.*, XV, 502; Dumlu, *a.g.e.*, 264.

⁷⁷⁰ Suat Yıldırım, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İst., 1993, 109.

⁷⁷¹ Demirci, *a.g.e.*, 224.

⁷⁷² Dumlu, *a.g.e.*, 264.

⁷⁷³ Hikmet Zeyveli, "Kur'an Dilinin Özellikleri ve Özel olarak Kıssa ve Mucizeler". *Kur'an Sempozyumu*, Ankara, 1996, 99.

edebî özellikleriyle kullanmıştır.⁷⁷⁴

6. Kur'ân kıssalar üzerinde bazı tasarruflarda bulunarak, tarihi akışı içerisinde birtakım değişiklikler yapmıştır. Yani tarihi öğeleri ön planda görmeyip çoğu zaman ihmal etmiş ve bazen de gayeye hizmet etmeyen detaylara yer vermemiştir.⁷⁷⁵

7. Kıssalar çok defa Kur'ân'da tekrar edilmiştir. Meselâ, Âdem, Nûh ve Musa ile ilgili kıssalar birkaç defa tekrarlanmıştır. Ancak her zikredilişin farklı bir münasebeti vardır. Meselâ Hz. Musa'nın doğumunu, gençliği, evlenmesi tekrar edilmemiş, ama Firavn ile karşılaşması, sihirbazlara yönelik söylediği sözler, risâletin hedefi bakımından çok önemli olduğu için tekrarlanmıştır.⁷⁷⁶

8. Kıssalarda temsili bir anlatım tercih edilmiş, ifadeler kuruluktan kurtarılıp canlı ve hareket dolu bir tasvirle müşahhas hale getirilmiştir.⁷⁷⁷

4. 3. 1. SÛREDE YER ALAN KISSALAR VE HİKMETLERİ

Sûrede Mekkelilere, fakir ve yoksulların haklarını vermek istemeyişleri sebebiyle bahçeleri yakılıp ürünleri telef edilen bahçe sahipleri örnek verilmektedir. Kendilerine verilen nimetlere karşı nankörlükleri yüzünden bu nimetlerden mahrum bırakılan kişilerle ilgili bahçe sahiplerinin kıssası örnek verilerek nimetle şımarmanın, iyiliğe engel olmanın ve başkalarının haklarına tecavüz etmenin sonucu anlatılmakta, mal ve evlâdın aslında bir imtihan vesilesi olduğu vurgulanmaktadır. Bu kıssayla insanların sadece yoklukla değil nimetle sınanmalarının da ilâhî bir kanun olduğuna işaret edilmektedir. Ayrıca bu kıssayla insanların fakirlere daima yardımda bulunulması öğütlenmekte, fakirlere haklarını vermek istemeyenlerin perişan olacağı beyan edilerek bahçe sahiplerinin kıssası anlatılmaktadır.

Ayrıca sûrede nüzûl sırasına göre ilk defa bir peygamber kıssasına yer verilmekte, Hz. Yûnus'un yaşadığı tecrübe aktarılmaktadır. Resûlullah'ın mâruz kaldığı sıkıntılara karşı sabretmesi istenmekte bu şekilde hem kendisi hem de ona inananlar teselli edilmektedir. Kur'ân'ın amacı tarih olayını anlatmak değil, kıssa yoluyla öğüt vermektir. Bu bakımdan Kur'ân kıssalarını tarihi olaylara tabi tutmak, Kur'ân'ın amacı dışına çıkmaktır. Onlar Kur'ân konteksti içinde değerlendirmek ve onların ne amaçla sevk edildiğini anlamak gerekir. Kur'ân'ın amacı, tarihte geçmiş olayların, yaşanan şartlarla ilgili bir yanını anlatıp o kıssa yoluyla öğüt vermek, Peygamberi ve mü'minleri teselli ve inanmayanları uyarmaktır.

Sûrede yer alan kıssaların gaye ve hikmetlerini şu şekilde açıklayabiliriz:

1. Hz. Muhammed'in nübüvvetini ispat etmektir. Zira Peygamberimiz okuma yazma bilmiyordu. Geçmiş peygamberlerin ve ümmetlerin durumlarına vâkıf değildi.⁷⁷⁸ Nitekim Yüce Allah Kur'ân'da bu gerçeği şöyle açıklıyor, “Musa'ya

⁷⁷⁴ Carrahoğlu, *a.g.e.*, 171; Demirci, *a.g.e.*, 224.

⁷⁷⁵ Zeyveli, *a.g.e.*, 103.

⁷⁷⁶ Yıldırım, *a.g.e.*, 110.

⁷⁷⁷ Demirci, *a.g.e.*, 225.

⁷⁷⁸ Şengül, *a.g.e.*, XV 503; Dumlu, *a.g.e.*, 259.

*emrimizi vahyettiğimiz zaman, sen batı yönünde bulunmuyordun ve (o hâdiseyi) görenlerden de değildin.*⁷⁷⁹

2. Hz. Muhammed'i ve mü'minleri teselli etmektir. Hakka davet meşakkatli bir yoldur. Bütün peygamberler bu yolda çeşitli zorluklarla karşılaşmışlardır. Yüce Allah Hz. Yûnus'un kıssasını örnek vererek, onunda da aynı problemlerle karşılaştığını anlatmakta, böylece Peygamberini ve mü'minleri teselli edip azmlerini ve iradelerini güçlendirmiştir.⁷⁸⁰

3. Muhatapları düşündürmek ve ibret almalarını sağlamaktır. Kıssaların hedef ve gayelerinden biri de, insanların bu kıssalar üzerinde düşünmelerini ve ibret almalarını temin etmektir. Kur'ân kıssaları, iyilik ve kötülüğün çatışmasını konu edinmektedir. Bu çatışmada onlar hem iyilerin hem de kötülerin duygu ve düşüncelerini yansıtarak, iyiliğin hak, kötülüğün bâtlı olduğunu göstermektedir.⁷⁸¹

4. Tevhid ve inanç birliğini vurgulamaktır. Tarih boyunca bütün peygamberler Allah'ın varlığını ve birliğini tebliğ edip insanlığı şirkten uzaklaştırmaya gayret etmişlerdir. *"Muhakkak ki bu sizin ümmetiniz bir tek ümmettir, (dininiz bir tek dindir); Ben de sizin Rabbinizim. O halde (başkasına değil) yalnız bana kulluk edin"*⁷⁸² âyeti bu gerçeği ortaya koymaktır.

5. Âyetleri anlamaya yardımcı olmaktır. Kıssaların nefsi güçlü bir şekilde teşvik etmesi, öğüt ve ibret alma yönlerini, olayları örneklendirerek canlı bir şekilde açıklamasıdır. Zira örnekleme yoluyla yapılan nasihatler daha etkili olmaktadır.⁷⁸³

6. Hak dinlerinin temelde bir olduğunu göstermektir. Hz. Muhammed'in dini ile özellikle İbrahim'in ve genellikle de İsrail oğullarının dinleri arasında müşterek aslı beyan etmek ve bu ilişkinin bütün dinler arasındaki genel bağlantıdan daha kuvvetli olduğunu açıklamaktadır.⁷⁸⁴

7. İnsanları şeytana karşı korumaktır. Âdemoğullarını şeytanın hilelerine karşı uyarma, şeytanla onlar arasında ta babalarından beri sürüp gelen düşmanlığı belirtmedir.⁷⁸⁵

8. Allah'ın kudretini vurgulamaktır. Kıssanın gayelerinden diğer birisi de Allah'ın harikalara muktedir olduğu gerçeğidir. Âdem'i yaratması,⁷⁸⁶ İsa'nın doğumu,⁷⁸⁷ İbrahim ve kuş kıssası,⁷⁸⁸ harabe bir kasabadan geçen ve Allah'ın kudretinden şüpheye düştüğü için Allah'ın kendisini öldürüp yüz sene sonra dirilttiği Hz. Üzeyr'in kıssası gibi.⁷⁸⁹

⁷⁷⁹ Kasas, 28/44.

⁷⁸⁰ Demirci, *a.g.e.*, 220.

⁷⁸¹ Şimşek, *a.g.e.*, 107.

⁷⁸² Enbiya, 21/29.

⁷⁸³ Carrahoğlu, *a.g.e.*, 171; Demirci, *a.g.e.*, 220; Dumlu, *a.g.e.*, 260.

⁷⁸⁴ Şengül, *a.g.e.*, XV, 504; Polat, *a.g.e.*, 224.

⁷⁸⁵ Dumlu, *a.g.e.*, 264.

⁷⁸⁶ Bakara, 2/30.

⁷⁸⁷ Ali İmran, 3/35.

⁷⁸⁸ Bakara, 2/260.

⁷⁸⁹ Bakara, 2/259.

9. Güzel ve kurtuluşun, şer ve fesadın sonucunu açıklamaktır. Âdem'in iki oğlunun kıssası,⁷⁹⁰ bahçe sahiplerinin kıssası,⁷⁹¹ İsrail oğullarının isyandan sonraki kıssaları,⁷⁹² Meğreb seddi kıssası ve Ashabu'l-Uhdud⁷⁹³ kıssası gibi.⁷⁹⁴

⁷⁹⁰ Maide 5/27.

⁷⁹¹ Kehf 18/35.

⁷⁹² Bakara 2/54.

⁷⁹³ Buruc 85/1.

⁷⁹⁴ Carrahoğlu, *a.g.e.*, 171; Demirci, *a.g.e.*, 223; Dumlu, *a.g.e.*, 264.

SONUÇ

Yüce Allah, birçok sûrenin başında olduğu gibi, Kalem sûresinin başında da söze yeminle başlamaktadır, çünkü İslâmiyet'ten önceki Arapların sosyal hayatlarında yeminin çok büyük bir yeri vardı. Bu yüzden Yüce Allah Kur'ân'da zaman zaman yemin ederek, Arapların alışık oldukları bu üslup tarzını korumuştur.

Yüce Allah'ın bu sûreye mukatta'a harfleri ile başlamasındaki muradı, Kur'ân'ın niteliğine dikkat çekmek, onun i'câzına işaret etmek ve sürekli olarak onun en kısa bir sûresinin benzerini getirmek hususunda insanlara meydan okumak, insan kelâmı olan hiç bir şeyin Kur'ân ile yarışamayacağını kesin olarak ispat etmektir.

Yüce Allah bu sûrede kaleme ve onun yazdıklarına yemin etmekle, kaleme ve onun eseri olan yazıya büyük bir nimet nazarıyla bakıldığına işaret etmiş bulunmaktadır. Ayrıca kalem ile yazısı, insana bahşedilen konuşma ve beyan nimetinden sonra gelen büyük nimetlerdendir. Çünkü bir toplumda kalem ve yazı ne kadar yaygın olursa o toplum, diğer toplumlar arasında o kadar gelişip yükselmektedir.

Yüce Allah, Hz. Peygambere hitaben her ne kadar sen onlara bu Kitabı takdim ediyorsan ve en güzel ahlâka sahip isen de onlar yine sana deli ve mecnun demektedirler. Aslında Kur'ân ve senin örnek ahlâkın onların ithamlarını çürütmeye yetmektedir. Yakında kimin deli olduğuna şahit olacaklar. Sen, bunların isteklerine karşı hiçbir tavizde bulunma. Zaten onların kastı da senden tavizler kopararak seni uzlaşmaya razı etmektir.

Bunun arkasından sûre kötü insanların bazı özelliklerini şöyle açıklamaktadır. Bunlar; olur olmaz yemin eden aşağılık, daima kusur arayıp iğneleyen, durmadan lâf götürüp getiren, iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günahkâr, huysuz ve sert, bütün bunlardan sonra bir de nesebi belirsiz kimselerdir.

Yüce Allah, Resûlü'ne yaptıkları iftiralarını açıklamakta ve onlar için hazırlamış olduğu pek acıklı azâbı belirterek tehdit etmektedir. Arkasından Mekkelilere, fakir ve yoksulların haklarını vermek istemeyişleri sebebiyle bahçeleri yakılıp ürünleri telef edilen bahçe sahiplerini örnek vermektedir.

Sûre cennet ehlinin mutlu hallerine değinilerek mü'minlerin imân ve ırfanını artıracak bir anlatımla Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde olup, O'nun emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınmak suretiyle Allah'ın azâbından korkup sakınanlar için Rableri katında naim cennetlerinde, bağ ve bahçelerde, ebedi nimetlerin var olduğunu açıklanmaktadır.

Sûrede mü'minlerle günahkârlar karşılaştırılmakta, verdikleri kötü hükümler dolayısıyla müşrikler azarlanmakta, iddiaları çürütülmekte, âhiretteki konumları ve hakir durumları da açıklanmaktadır. Suçlular kınanmakta onları susturucu anlamda sağlam delillere yer verilmekte, inkârcıların kötü ahlâkı yerilmekte ve onlara verilecek cezaya ise dikkat çekilmektedir.

Kıyamet gününde kapalı olan baldırlar açılmakta, sırlar ve gerçekler ortaya çıkmakta, korkudan paçalar sıvanmakta, o gününün korkunçluğundan ve dehşetinden dolayı orada görülen sıkıntı ve darlıklar ortaya çıkmaktadır. O gün yaratıcı ile yaratılan arasındaki perde kaldırılır, büyük bir nur ortaya çıkar, müşriklerin gözleri dönmüş olarak, yüzlerini zillet bürünmektedir. Dünya hayatındayken büyüklenip suç işlemelerine karşılık; âhirette bu durumlarının tam zıddıyla cezalandırılmaktadırlar. Onlar dünyada iken secdeye çağrıldıklarında sağlıkları ve rahatları yerinde olduğu halde, secdeden kaçmışlardı. İşte aynı şekilde âhirette güç yetiremedikleri halde secdeye kapanma cezasıyla cezalandırılmaktadırlar. Yüce Allah'ın tecelli ettiği zamanda mü'minler O'na secde etmekte, ama ne kâfirler ne de münafıklar secde etmeye güç yetiremeyecektir.

Yüce Allah bu sûrede, Kur'ân'ı yalanlayanları tehdit etmekte, onları dünya nimetleriyle eğlendirmektedir. İnanmayanlar bu nimetleri kendi gayretleriyle elde ettikleri kanaatiyle her zaman öyle olacaklarını zan etmektedir. Ancak adım adım cehennem ateşine yaklaştırdıklarından haberleri yoktur. Allah onlara mühlet verir ama onları yakaladığı zaman da bir daha kurtulamazlar.

Yüce Allah Peygamberine sen bu davet karşılığında onlardan bir ücret mi istiyorsun? Bundan dolayı onlar kendilerini ağır bir borç yükü ile karşı karşıya hissettikleri için mi? davetine icabet etmiyorlar.

Yüce Allah inanmayanların izledikleri yolun oldukça tutarsız olduğunu ortaya koyduktan, delillerini tek tek çürüttükten ve bundan dolayı da onları azarladıktan sonra, Hz. Peygambere sabretmesini emretmekte, Yunus (a.s.) gibi bu konuda acele etmemesini istemektedir.

Sûre Hz. Peygamberi müşriklerin eziyetlerine karşı korunacağını ilan ederken, müşriklerin deli olduğuna dair iftiralarını da çürütmekte ve Kur'ân'ın bütün âlemler için bir öğüt ve ibret olduğu vurgulanmaktadır. Zira Mekke müşrikleri o kadar kızgındılar ki, Kur'ân'ı işittikleri zaman Hz. Peygamberi sanki gözleriyle yiyeceklerdi. Hâlbuki o ancak âlemler için bir öğüttür ve bir hatırlatmadır.

Yüce Allah sûreye Hz. Peygamber'in yüceliğini anlatarak başladığı gibi, Kur'ân'ın yüceliğini ortaya koyarak sûre tamamlanmış olmaktadır. Böylece Kur'ân'ın genel bir üslubu olarak sûrenin sonu başı ile birleşmekte ve içerik bakımından bütünleşmektedir.

KAYNAKLAR

- ABDULBAKÎ, Muhammed Fuat, *el-Mu'cemu'l-Müfrehes li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Daru İhya-i't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, trs.
- ALPER, Ömer Mahir, "İtaat", *DİA*, İst., 2001.
- ÂLÛSÎ, Ebû'l-Fadl Şihâbüddin es-Seyyid Mahmud, *Ruhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'ân'i'l-Azim ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1987.
- ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., 1988.
- ASLAN, Şükrü "Meânî'l-Kur'ân", *DİA*, İst., 2003.
- ARSLAN, Ali, *Büyük Kur'ân Tefsiri*, Arslan Yay., İst., 1984.
- AİŞE, Abdurrahman bintü's-Şatî, *Tefsiru'l-Beyan-i li'l-Kur'âni'l-Kerim*, Daru'l-Ma'rife, Kahire, 1968.
- AYDIN, İsmail, "Kur'ân'la İlgili İlk Filolojik Çalışmaların Tefsir İlmi Açısından Değerlendirilmesi" *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Samsun, Cilt XI, Sayı 1, 2011.
- BAĞÇECİ, Muhittin, "Ecir", *DİA*, İst., 1994.
- BEHCET, Abdulvahid Sâlih, *İ'rabu'l-Mufasssal li Kitabillahi'l-Murettel*, Dâru'l-Fikr Beyrut, trs.
- BEGÂVÎ, Hüseyin b. Mes'ud, *Meâlimü't-Tenzil*, Dâr Tayyibe, Riyad, 1997.
- BEYDÂVÎ, Nâsiruddîn Ebû Said Abdullah b. Amr b. Muhammed eş-Şirazi, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Beyrut, 2005.
- BİKAÎ, Burhanüddin İbrahim b. Ömer, *Nazmu'd-Dürer fi Tenasübi'l Ay'i ves-Süver*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- BİRİŞİK, Abdülhamit "İ'râbu'l- Kur'ân", *DİA*, İst., 2000.
- BUHARÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim, *el-Cami'u's-Sahih*, Daru İbn Kesir, Beyrut, 1993.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan Tefsiri*, (çev: H. Hüseyi Tünçbilek ve diğerleri), Damla Yayınları, İst., 1985.
- BULUT, Ali, "el-Ferrâ'nın Meânî'l-Kur'ân'ında Kullandığı Kûfe Dil Okulu'na Ait Terimler", *Ondokuz Mayıs Üni., İlahiyat Fak., Dergisi*, Sayı 14, 2002.
- CANDAN GÜNAYDIN, Fatma, "Nimet", *DİA*, İst., 2007.
- CANPOLAT, Mehmet "Belâ", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara, 2007.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usulü*, DİB Yay., Ankara, 2004.
- CELALEYN, Celaluddin Muhammed bin Ahmed el-Mahallî-Suyuti, *Tefsir-i Celaleyn* (çev: A. Rıza Kaşeli), Sağlam Yay., İst., 1997.
- ÇAĞRICI, Mustafa, "Azîm", *DİA*, İst., 1989.

- ÇİÇEK, Mehmet Halil, 20. *Asırda Kur'an İlimleri Çalışmaları*, Timaş Yay., İst., 1996.
- ÇETİN, Mustafa, "Keyd", *DİA*, İst., 2002.
- ÇETİN, Abdurrahman, "Âyet", *DİA*, İst., 1991.
- ÇETİNER, Bedrettin, *Esbab-ı Nüzûl*, Çağrı Yay., İst., 2002.
- DALGIN, Nihat, "secde", *DİA*, İst., 2009.
- DÂRİMÎ, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *Sünenü Dârimi*, Beyrut, 1992.
- DEMİRCİ, Muhsin, *Tefsir Usulü*, İfav Yay., İst., 2011.
- DERMAN, M. Uğur, "Kalem Sûresi", *DİA*, İst., 2001.
- DERVEZE, İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadis*, Ekin Yay., İst., 1998.
- DERVİŞ, Muhyeddin b. Ahmet Mustafa, *I'rabu'l-Kur'an ve Beyanühü*, Daru'l-Yemame, Beyrut, 1992.
- DÖNMEZ, İbrahim Kafi, "Cünün", *DİA*, İst., 1993.
- DUMLU, Ömer, "Kur'an'da Kıssa", *Ana Konularyla Kur'an*, AÖF Yay., Eskişehir, 2009.
- EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, (nşr: Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut, 1988.
- EBÛ HAYYAN, Esiruddin Muhammed b. Yusuf el-Endülüsi, *el-Bahru'l-Muhît*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1983.
- FERRÂ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Meâni'l-Kur'an*, (nşr: Muhammed Ali en-Neccâr ve diğerleri), Alemu'l-Kütüb, Beyrut, 1980.
- GELİŞEN, Ahmet, "Hadis", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara, 2007.
- GÜNAYDIN, Fatma Candan, "Nimet", *DİA*, İst., 2007.
- HACAK, Hasan, "Mal", *DİA*, İst., 2003.
- HARMAN, Ömer Faruk, "Delâlet", *DİA*, İst., 1993.
- HEYET, Hayrettin Karaman ve diğerleri, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, DİB Yay., Ankara, 2008.
- HEYET, İbrahim Mustafa ve diğerleri, *el-Mu'cemu'l Vesit*, Mektebetu'l-İslam, Kahire, İkinci Baskı, 1972.
- HİCAZÎ, Muhammed Mahmud, *Furkan Tefsiri* (Çev: Mehmet Keskin), İlim Yay., İst., trs.
- İBN ABBAS, Mecddüddin Ebû Tahir Muhammed b. Yakub el-Feyruzabadi, *Tenvir'ul Mekabis min Tefsiri İbn Abbas*, Daru'l Kütübil İlmiyye, Lübnan, trs.

- İBN AŞUR, Muhammed, *et-Tahrir ve 't-Tenvir*, Daru't-Tunusiyetu li'n-neşr, Tunus, 1964.
- İBN ESİR, İzzüddin, *el-Kamil fi 't-Tarih*, Daru Sadır, Beyrut, 1965.
- İBN HANBEL, Ahmed, *Müsned*, Çağrı Yay., İst., 1992.
- İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Cemâlüddîn, *es-Sîretü 'n-Nebeviyye*, Mısır, 1936.
- İBN KESİR, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Kesir, *Tefsiru 'l-Kur'âni 'l-Azim*, Daru İhya-i't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1997.
- İBN MANZUR, Muhammed, *Lisanu 'l-Arab*, (talik: Ali Şirî), Daru İhya-i't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1992.
- İBN SA'D, Ebu Abdillâh, Muhammed, *et-Tabakatü'l-Kübra*, Beyrut, 1985.
- İBNU'S-SALÂH, Ebu Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şahrazûri, *Ulûmu 'l-Hadîs*, Şam, 1350.
- İSFAHANÎ, er-Rağîb el-Hüseyn, *el-Müfredat fi Ğaribi 'l-Kur'ân*, Şam, 2002.
- _____, *Müfredâtü Elfazi 'l-Kur'ân*, Daru'l-Kalem, Dimaşk, 1992.
- KARA, Ömer, *Ebedi Saadet Cennet*, İst. Matbaacılık, 2009.
- KARAGÖZ, İsmail, "Nimet", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara, 2007.
- KARAMAN, Fikret, "Cennet", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara, 2007.
- KANDEMİR, M. Yaşar, "Hadis", *DİA*, İst., 1997.
- KIRCA, Celal, *Kur'an-ı Kerimde Fen Bilimleri*, Marifet Yay., 1996.
- KOÇYİĞİT, Talat, *Hadîs Usûlü*, DİB Yay., Ankara, 2007.
- KÖKSAL, Mehmet Asım, *Peygamberler Tarihi*, TDV Yayınları, Ankara, 2004.
- KURTUBÎ, Muhammed Ebû Abdillâh b. Ahmed el-Ensari, *el-Cami'u li Ahkami 'l-Kur'ân*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.
- KUTUB, Seyyid, *fi-Zilali 'l-Kur'ân*, (çev: Mehmet yolcu ve diğerleri) Dünya Yay., İst., 2001.
- KÜÇÜK, Ali, *Besairul Kuran*, Kişisel Yayınları, Konya, 2011.
- LINGS, Martin, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, (çev: Nazife Şişman) İz Yay., İst., 1995.
- LUĞAVÎ, Ebû't-Tayyib Abdülvâhid b. Ali el-Halebî, *Merâtibü 'n-Nahviyyîn*, (Thk: M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Mektebetü Nahzati Mısra ve Matbaatühâ, Kahire, trs.
- MERAĞÎ, Ahmed b. Mustafa, *Tefsiru 'l-Merağî*, Beyrut, 1974.
- MEVDUDÎ, Seyyit Ebû'l-A'la, *Tefhimu 'l-Kur'ân*, (çev: Ali Ünal ve diğerleri), İnsan yay. İst., 1948.
- _____, *Hiz. Peygamberin Hayatı*, (çev: Ahmet Asrar) Pınar Yay., İst., 2014.
- MÜSLİM, Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccac, *Sahihu Müslim-el-Cami'us-Sahih*, (thk: Muhammed Fuâd Abdulbaki), Çağrı Yay., İst., 1992.

- NAHHAS, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail, *İ'rabu'l-Kur'ân*, Alemü'l Kütüb, Beyrut, h. 338.
- NESEFÎ, Abdullah b. Ahmet b. Mahmut, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Eda Neşriyat, İst., 1991.
- NEVEVÎ, Ebû Zekeriya Yahya b. Şeref b. Müri, *Riyazü's-Sâlihîn* (Terc: M. Yaşar Kandemir ve diğerleri) Erkam Yay., İst. 2011.
- PAÇACI, İbrahim, "Mecnûn", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara, 2007.
- POLAT, Fethi Ahmet, "Kur'ân Kıssaları" *Tefsir Tarihi ve Usulü*, AÖF Yay., Eskişehir, 2010.
- RAZÎ, Fahrüddin, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Tahran, 1989.
- RIZA, Muhammed Reşid, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Hakîm-Tefsîru'l-Menâr*, (Thk: İbrahim Şemsüddin), Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.
- SABUNÎ, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefasir*, Darsaadet, İst., 2010.
- SAFÎ, Muhammed b. Abdurrahman, *el-Cedvalü fî İ'rabi'l-Kur'ân*, Daru'r-Raşid, Beyrut, h. 1418.
- SALÎH, Subhi, *Mebahis fî Ulumi'l-Kur'ân*, Beyrut, 2014.
- SARIÇAM, İbrahim, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yay., Ankara, 2011.
- SEMİN EL-HALEBÎ, Şihabuddin Ahmed b. Yusuf b. Abdüddaim Ebû Abbas, *ed-Durul Masun fî İlmi Kitabil Meknun*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmî, Beyrut, 1996.
- SİNANOĞLU, Mustafa, "İslâm", *DİA*, İst., 2001.
- SURUÇ, Salih, *Peygamberimizin Hayatı*, Nesil Yay., İst., 2013.
- SUYUTÎ, Celâluddîn Abdurrahma b. Ebibekir, *el-İtikan fî Ulumi'l-Kur'ân*, Daru'l-Marife, Beyrut, 1978.
- _____, *Lüb'âbu'n-Nukûl fî Esbabî'n-Nuzûl*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Tunus, 1984.
- _____, *ed-Dürü'l-Mensûr fî't-Te'vili'l-Me'sûr*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1993.
- ŞAHİN, M. Süreyya, "Cennet", *DİA*, İst., 1993.
- ŞENGÜL, İdris, "Kıssa", *DİA*, İst., 2002.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethü'l-Kadir el-Cami' Beyne Fenneyi'r-Rivaye ve'd-Diraye min İlmi't-Tefsir*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2001.
- ŞİMŞEK, Mehmet Sait, *Kur'ân Kıssalarına Giriş*, Yöneliş Yayınları, İst., 1993.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerir, *Cami'u'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'ân*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.
- _____, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, Beyrut, 1987.

- TEHÂNEVÎ, M. Ali b. Ali el-Mevlevî, *Kitabu Keşfi Istilâhâtî'l-Fünûn*, Kahraman Yay., İst., 1984.
- TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, (thk: İbrahim Atva Avd), Çağrı Yay., İst., 1992.
- TOPALOĞLU, Bekir, “Esmâ-i Hüsna”, *DİA*, İst., 2007.
- TÜCCAR, Zülfikar, *el-Farrâ, Hayatı, Eserleri ve Arap Dili ve Edebiyatındaki Mevkii*, İst. Üniv., Edebiyat Fakültesi, İstanbul, (Yayınlanmamış doktora tezi), 1987.
- UKBERÎ, Ebû'l-Beka Abdullah b. Hüseyin, *et-Tibyan fî İ'rabi'l-Kur'ân*, (thk: Ali Muhammd Becâvi), Daru'l-Cil, Beyrut, 1987.
- ULUDAĞ, Süleyman “Belâ”, *DİA*, İst., 1992.
- URFALIOĞLU, Nur, “Sebil”, *DİA*, İst., 2009.
- UYGUN, M. Nuri, “Zikir”, *DİA*, İst., 2013.
- ÜZÜM, İlyas, “Kitâb”, *DİA*, 2002.
- VAHİDÎ, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Mısır, h., 1315.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Huzur yay., İst., 2003.
- YILDIRIM, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, Anadolu Yay., İst., 1986.
- YILDIRIM, Suat, *Kur'ân ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İst., 1993.
- YILMAZ, Yusuf Şevki, “Hidâyet”, *DİA*, 1998.
- YURDAGÜR, Metin, “Tesbih”, *DİA*, 2011.
- ZECCÂC, İbrâhîm b. Seriy b. Sehl Ebû İshak, *Meânî'l-Kur'ân ve İrabuhu*, (Abdülcelil Şelebî'nin Mukaddimesi), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1988.
- ZEMAŞERÎ, Ebû'l-Kasım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Akavil fî Vucûhi't-Te'vil*, (tsh: M. Hüseyin Ahmed), Âlemü'l Kütüb, Beyrut, 1987.
- ZERKANÎ, Muhammed Abdulazim, *Menahilu'l- İrfan fî Ulumi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1996.
- ZERKEŞÎ, Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, *el-Burhan fî Ulumi'l-Kur'ân*, Mısır, 1972.
- ZEYVELÎ, Hikmet, “Kur'ân Dilinin Özellikleri ve Özel olarak Kıssa ve Mucizeler”, *Kur'ân Sempozyumu*, Ankara, 1996.
- ZUHAYLÎ, Vehbe, *et-Tefsiru'l-Munir*, (çev: Hamdi Arslan ve diğerleri), Risale Yay., İst., 1990.

ÖZET

Yüce Allah insanlara doğru yolu bulmaları için rehber olarak gönderdiği Kur'ân, insanın dünya ve âhiret mutluluğuna erişmesini ana hedef etmiştir.

Araştırma konumuz olan Kalem sûresi, Mekke'de inmiş ve diğer Mekki sûrelerde olduğu gibi İslâmın ana esaslarını ortaya koymaktadır. Burada söz konusu edilen esaslar nübüvvet ve risaletin, ölümden sonra diriliş ve âhiretin ispatıyla kıyamet gününde Müslümanlarla günahkârların akıbetidir.

Sûre müşriklerin ithamlarını ve batıl iddialarını red ederek, Hz. Peygamberin büyük bir ahlâka sahip olduğunu belirterek başlamaktadır. Bunun arkasından sûre inanmayanların kötü ahlâkını, Hz. Peygambere iftiralarını açıklamakta, Allah'ın onlar için hazırlamış olduğu pek acıklı azâbı belirterek tehdit etmektedir. Arkasından Mekkelilere Yüce Allah'ın nimetlerini inkâr eden, fakir ve yoksulların haklarını vermek istemeyen bahçe sahiplerini örnek vermektedir.

Sûre mü'minlerle günahkârları karşılaştırmış, verdikleri kötü hükümler dolayısıyla müşrikleri azarlamış, iddialarını çürütmüş, onlara karşı deliller ortaya koymuş, âhiretteki durumlarını ve hakir konumlarını da açıklanmaktadır. Daha sonra Kur'anı yalanlayan müşrikleri de tehdit etmektedir.

Sûre sona ererken Hz. Peygambere müşriklerin eziyetlerine karşı sabretmesini emretmekte, Kur'ân'ın bütün âlemler için bir öğüt ve bir ibret olduğunu belirtmektedir.

ABSTRACT

Allah Almighty has sent the Holy Kur'an that guides human to find the right path to reach happiness in the world and the Hereafter.

Our research topic surah Kalem was revealed in Mecca and as well as the other Mekki surahs puts forward the main essence of Islam. The basics of discussions is the result of fate with the proof of resurrection and Hereafter of the Muslims and the sinners.

The surah with refusing the superstitious allegations and accusations, starts with claiming that the Holy Prophet had a great morality. And later the surah describes the bad character of non-believers, their confessions to the Holy Prophet and threatens them by claiming the painful torment that Allah has prepared for them. And after that gives examples to Meccans of the ones that denies the blessings of Allah and the ones who refuse to give the rights of the poor.

The surah compares the Mumins with the sinners, scolds them for the bad decrees they have given, rebuts their claims, sets forth evidence against them and describes their condition in the Hereafter. And later threatens Mushriks who refute the Kur'an.

The Surah finally commands the prophet to be patient against the torments of the Mushriks. And puts forward that the Kur'an is a warning and an advice to all universe.